

NIKİTİN

**EKONOMİ
POLİTİK**

ERİŞ YAYINLARI

SEKİZİNCİ BASKI

EKONOMİ
POLİTİK
NİKİTİN

“**Ekonomi Politik**”, P. Nikitin’in *Principes d’Economie Politique* (Editions du Progres, Moscou, 1962) adlı yapıtının “Le Mode de Production Capitaliste” adlı bölümünü, Fransızcasından Hamdi Konur dilimize çevirmiş ve Editions du Progrès, 1966, basımı dikkate alınarak gözden geçirilmiş ve kitap *Ekonomi Politik I* adı ile, Sol Yayınları tarafından, Kasım 1995 (Birinci Baskı: Nisan 1968, İkinci Baskı: Ocak 1971, Üçüncü Baskı: Eylül 1974... Yedinci Baskı: Mart 1990) tarihinde Ankara’da yayınlanmıştır.

Eriş Yayınları tarafından düzenlenmiştir, 2006.

erisyayinlari@kurtuluscephesi.org

<http://www.kurtuluscephesi.com>

<http://www.kurtuluscephesi.net>

<http://www.kurtuluscephesi.org>

İçindekiler

11	Ekonomi Politüğın Konusu
12	Toplum Hayatının Temeli Olan Maddi Varlıkların Üretimi
13	Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri
18	Toplumsal Gelişmenin Ekonomik Yasaları
21	Ekonomi Politüğın Tanımı
25	Birinci Bölüm: Kapitalizm Öncesi Üretim Tarzları
25	1. İlkel Komünal Üretim Tarzı
29	2. Köleci Üretim Tarzı
32	3. Feodal Üretim Tarzı
33	4. Feodalizmin Dağılması ve Ortadan Kalkması Feodal Düzenin Bağrında Kapitalist İlişkilerin Doğuşu

KAPİTALİST ÜRETİM TARZI

36

1. TEKEL-ÖNCESİ KAPİTALİZM

37

37	İkinci Bölüm: Meta Üretimi, Meta ve Para
38	1. Meta Üretiminin Genel Niteliğı
38	Meta Üretimi Kavramı
39	Meta Üretimi
39	Meta Üretiminin Ortaya Çıkış Koşulları
40	Basit Meta Üretimi ve Kapitalist Meta Üretimi
41	2. Meta ve Emek, Metaların Yaratıcısı
41	Metanın Kullanım-Değeri ve Değer
45	Somut Emek ve Soyut Emek
46	Özel Emek ve Toplumsal Emek
47	Meta Değeriinin Büyüklüğü
49	3- Değışimin ve Değer Biçimlerinin Gelişmesi
49	Değışim-Değeri, Değeriin İfade Biçimi
49	Değeriin Basit Biçimi
49	Değeriin Tam ya da Gelişmiş Biçimi

50	Değerin Genel Biçimi
51	Değerin Para Biçimi
51	4- Para
51	Para, Niteliği ve Görevleri
55	Altın ve Kağıt Para. Enflasyon
56	Kredi-Para
57	5- Değer Yasası, Meta Üretimini Ekonomik Yasası
57	Üretimde Rekabet ve Anarşi
57	Değer Yasası
60	Metanın Fetiş Niteliği
62	Üçüncü Bölüm: Sermaye ve Artı-Değer. Kapitalist Düzendeki Ücret
63	1- Sermayenin İlkel Birikimi
63	Kapitalizmin Ortaya Çıkış Koşulları
63	Üretim Araçlarıyla Üreticiler Arasında Ayrılma
63	Zenginliklerin Bir Azınlık Elinde Birikmesi
64	2- Paranın Sermayeye Dönüşmesi
64	Sermayenin Genel Formülü
66	Meta Olarak Emek-Gücü, Değeri ve Kullanım-Değeri
67	3- Artı-Değer Üretimi. Kapitalist Sömürü
67	Kapitalist Rejimde Emek Sürecinin Özel Çizgileri
68	Değerin Büyüme Süreci. Kapitalist Sömürü
70	Gerekli-Emek ve Ek-Emek Zamanı
72	Burjuva Toplumun Sınıf Yapısı
73	4- Sermaye ve Bileştirenleri
73	Üretimin Toplumsal İlişkisi Olarak Sermaye
73	Değişmeyen Sermaye ve Değişen Sermaye
74	Sabit Sermaye ve Döner Sermaye
75	Artı-Değerin Kitleleri ve Oranı
76	5- İşçi Sınıfının Sömürü Derecesini Yükseltmek İçin İki Yol
77	Mutlak Artı-Değer
78	Nispi Artı-Değer
79	Ek Artı-Değer
80	Sanayide Kapitalist Gelişiminin Üç Evresi
82	Kapitalizmin Temel Çelişkisi
83	6- Kapitalist Rejimde Ücret
83	Ücret Nedir?
84	Ücret Biçimleri
87	Nominal Ücret ve Gerçek Ücret
89	İşçi Sınıfının Ücretlerin Artırılması Uğruna Savaşımı

91	Dördüncü Bölüm: Sermaye Birikimi ve Proletaryanın Durumunun Kötüleşmesi
91	1- Sermaye Birikimi ve İşsiz Ordusunun Oluşumu
91	Yeniden-Üretim ve Sermaye Birikimi
96	Sermayenin Organik Bileşimi
98	Yedek Sanayi Ordusu ve Bu Ordunun Şekilleri
99	Malthus'un İnsandan-Kaçma (Misantropie) "Teori"si
100	2- Kapitalist Birikimin Genel Yasası
100	Kapitalist Birikimin Genel Yasası Nedir?
105	Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi
108	Beşinci Bölüm: Artı-Değerin Kara Dönüşmesi ve Çeşitli Sömürücü Gruplar Arasında Dağılımı
108	1- Sermayenin Farklı Şekillere Girmesi
108	Sermaye Hareketi
110	Farklı Sermaye Şekilleri ve Kapitalist Gruplar
111	2- Ortalama Kâr ve Üretim Fiyatı
111	Üretim Giderleri ve Kâr Oranı
112	Ortalama Kâr Oranının Oluşumu ve Üretim Fiyatı
115	Kâr Oranının Düşme Eğilimi
117	3- Ticari Kâr
117	Sanayi Sermayesi ve Ticari Sermaye
117	Ticari Kârın Kaynağı
118	Dolaşım Harcamaları
119	Kapitalist Ticaret Şekilleri. Dış Ticaret
119	4- İkras Sermayesi. Hisse Senetli Ortaklıklar
119	İkras Sermayesi ve Faiz
121	Kapitalist Kredi Banka ve Bankacı Kârı
122	Hisse Senetli Ortaklık
124	5- Kapitalist Rejimde Toprak Rantı ve Toprak İlişkileri
124	Kapitalist Toprak Rantı
125	Farklılık Rantı
128	Mutlak Rant. Toprağın Fiyatı
129	Tarımda Kapitalist Gelişmenin Ayırmedici Özellikleri
131	Toprağın Ulusallaştırılması ve Toprak Rantı
133	Altıncı Bölüm: Toplumsal Sermayenin Yeniden-Üretimi ve Ekonomik Bunalımlar
134	1- Toplumsal Sermayenin Yeniden-Üretimi
134	Bireysel Sermaye ve Toplumsal Sermaye
134	Toplam Toplumsal Ürün
135	Gerçekleşme Sorunu Niteliği

136	Basit Kapitalist Yeniden-Üretimde Gerçekleşme
137	Genişletilmiş Kapitalist Yeniden-Üretimde Gerçekleşme Koşulları
140	2- Ulusal Gelir
140	Ulusal Gelir Nedir?
141	Ulusal Gelir Dağılımı
143	Ulusal Gelirin Kullanılması
144	3- Ekonomik Bunalımlar
144	Bunalımların Niteliği ve İlk Nedeni
146	Kapitalist Çevrim ve Evreleri
148	Bunalımlar ve Kapitalizmin Çelişkilerinin Keskinleşmesi

II- EMPERYALİZM, TEKELCİ KAPİTALİZM

150

153	Yedinci Bölüm: Emperyalizmin Başlıca Ekonomik Belirtileri
153	1- Üretim Yoğunlaşması ve Tekeller
153	Üretim Yoğunlaşması
155	Tekel Şekilleri
156	Başlıca Kapitalist Ülkelerde Tekelci Birlikler
158	Tekeller ve Rekabet
159	2- Mali Sermaye ve Mali Oligarşi
159	Sermayenin Yoğunlaşması ve Banka Tekelleri
160	Bankaların Yeni Rolü
160	Mali Sermaye
162	Mali Oligarşi
163	3- Sermaye İhracı Dünyanın Toprak ve Ekonomik Bakımdan Paylaşılması
163	Sermaye İhracı
166	Dünyanın Kapitalist Birlikler Arasında Ekonomik Bakımdan Paylaşılması
168	Dünyanın Toprak Olarak Paylaşılması ve Yeniden Paylaşılması Üçüncü Savaşım
169	Emperyalist Sömürge Sistemi
170	4- Tekel Karı, Tekelci Kapitalizmin İtici Gücü
170	Tekel Kârı
171	Tekel Kârının Kaynakları
174	Sekizinci Bölüm: Tarihte Emperyalizmin Yeri. Kapitalizmin Genel Bunalımı
174	1- Tarihte Emperyalizmin Yeri
174	Emperyalizm, Tekelci Kapitalizmdir

176	Emperyalizm, Asalak ya da çürüyen Kapitalizmdir
178	Emperyalizm, Canekişen Kapitalizmdir
180	Tekelci Devlet Kapitalizmi
182	Ekonomik ve Politik Gelişmenin Eşitsizliğı Yasası
184	2- Dünya Kapitalizminin Genel Bunalımı
184	Kapitalizmin Genel Bunalımının Niteliğı ve Aşamaları
186	Dünyanın İki Sisteme Bölünmesi
187	Bunalım ve Emperyalizmin Sömürge Sisteminde Dağılma
190	Pazarlar Sorununun Vahimleşmesi
190	Süreğen İşsizlik ve Düşük Üretim Kapasitesi
192	Kapitalist Çevrimde (<i>Cycle</i>) Değişme
195	Ekonominin Askerileştirilmesi ve Emekçilerin Durumunda Kötüleşme
197	Ulusun Çıkarları ile Tekeller Arasındaki Çelişkilerin Yeğınleşmesi
198	Kapitalist Ülkeler Arasındaki Çelişkilerin Keskinleşmesi

EKONOMİ POLİTİĞİN KONUSU

BİRÇOK bilim dünyayı tanımayı konu edinmiştir. Bunlardan bazıları doğa olaylarını (*phénomènes*) ve bazıları da toplum olaylarını incelerler. Maddenin yapısını inceleyen bilimlere doğa bilimleri denmiştir. Toplum gelişmesinin çeşitli yönlerini inceleyen bilimlere ise toplum bilimleri denir. E k o n o m i p o l i t i k bir toplumsal bilimdir.

Marksist-leninist ekonomi politik, bir tek bilimi, marksizmleninizi bütünleştiren bölümdür.

Marksizm-leninizm, toplumun, sosyalist devrimin, proletarya diktatörlüğünün gelişme yasalarının bilimidir. Marksizm-Leninizm, *felsefe*, *ekonomi politik* ve *komünizmin bilimsel teorisini* içeren üç bölümün oluşturduğu bir uyumlu bilimin gövdesidir. Burada, insan toplumunun yaşamındaki temel özellikleri belirten ekonomi politik önemli bir yer tutar. [sayfa 13]

Toplum Hayatının Temeli Olan Maddi Varlıkların Üretimi

Çok eski zamanlardan bu yana, insanlar, insan toplumunun gelişmesini açıklamaya çalışmışlardır. Bu konuda, çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Dinsel akımları temsil eden sözcüler, tüm gelişmenin tanrı iradesine bağlı olduğunu öne sürdüler. Bununla birlikte, bilim ve pratik, doğaüstü güçlerin var olmadığını kanıtladı. Bugün varılan sonuç ve günümüzün birçok burjuva bilginlerince de paylaşılan görüş, toplumun evriminin belirli bir ölçüde coğrafi çevreye, yani (iklim, toprak, madenler vb. gibi) doğal koşullara bağlı olduğu merkezindedir. Kuşkusuz ki, coğrafi çevre, toplumun gelişmesinin zorunlu koşullarından biridir; ama bu, belirleyici değildir. Örneğin Avrupa'da üç bin yıllık sürede, farklı üç düzen, hatta Avrupa'nın ortasında ve doğusunda dört düzen, birbirini izledi. Oysa, aynı dönemde Avrupa'nın coğrafi koşulları, hesaba katılmayacak kadar az değişikliğe uğradı. Bazıları, tarihin akışının, sadece, seçkin kişilerin, devlet adamlarının, komutanların vb. iradesine bağlı olduğu görüşünü savunuyorlar. Gerçekte, bu kişiler, olayların gelişini çabuklaştırır veya geciktirebilirler, ama tarihin akışını değiştiremezler.

O halde, tarihin gelişmesini belirleyen nedir? Bu soruyu, ilk olarak, Karl Marx yanıtlamıştır.

İnsanlar, yaşamak için, besinlere, giysilere, ayakkabılara, bannaklara ve öteki maddi varlıklara gereksinme duyarlar. Öyleyse insanlar, onları üretmek ve üretmek için de çalışmak zorundadırlar. Maddi varlıkların üretimini durduran her toplum, yok olur. Onun için, maddi varlıkların üretimi her toplumun varlığının ve gelişmesinin başlangıcıdır.

Maddi varlıkların üretimi deyince ne anlaşılır? Üretim süreci, insan emeğini, iş araçlarını ve iş konularını içerir.

Emek (iş, çalışma), maddi varlıkların üretimi için insanın yararlı bir çabasıdır. İnsan çalışarak, onu kendi gereksinmelerini karşılamaya yatkın hale getirmek amacıyla doğa üzerinde etkide bulunur. İş, sadece insana özgü, sürekli ve doğal olarak gerekli ve insan yaşamının ilk koşuludur. Engels'in deyişiyle, insanı yaratan, iştir.

Emek (iş) araçları olmaksızın üretim süreci düşünülemez. İş konuları üzerinde etki yapmakta ve onların görünüşünü değiştirmekte insanlara yardımcı dokunan her şey, iş aracıdır. Makineler ve donatım, araç ve gereçler, işletme binaları, tünel ve köprüler, bütün ulaştırma araçları, kanallar, elektrik tesisleri vb. iş araçları sayılırlar. Toprak da, evrensel bir iş aracıdır. Ve bütün iş araçları arasında, kesin rol, *üretim aletlerindedir*. İnsanın doğa üzerindeki etkisinin gücü, insan tarafından yararlanılan iş aletlerine bağlıdır. İlkel toplum da böyledir, insan, taşı, sopayı, üretim aleti olarak kullanırdı. Çoğu kez de doğa karşısında aciz kalırdı. Günümüzde, insan, güçlü makinelerin yardımıyla iş yapar. Doğa üzerindeki uçsuz bucaksız egemenliği bundan dolayıdır. Marx, ekonomik dönemlerin, o dönemlerde üretilen maddi varlıklara göre değil, maddi varlıkları üreten *iş aletlerine göre* birbirinden ayrıldığını belirler.

İnsanlar, üretim aletlerinin yardımıyla, *Emek (iş) konuları* üzerinde, yani insan çalışmasının amacını teşkil eden nesnelere üzerinde faaliyet gösterirler. Ve insan emeği, kendisini çevreleyen doğaya uygulandığından, doğa (toprak ve toprakaltı, sular), çalışmanın evrensel konusudur. Bütün iş konuları doğada bulunur. Kendi gereksinmelerini giderebilmesi için insan, bütün iş (çalışma) konularını kendisine uygun hale getirmek zorundadır.

İş araçları ve iş konuları, *üretim araçlarını* teşkil eder. Bununla birlikte, doğaldır ki, üretim araçları maddi varlıkları kendiliklerinden üretemezler. İnsan olmadığı takdirde, en mükemmel teknik bile hareketsiz kalır. Şu halde, her üretimin kesin etmenini oluşturan, insanın kendisi, kendi işgücüdür. [sayfa 15]

Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri

Üretim, hangi aşamada olursa olsun, daima iki yön içerir: üretici güçler ve üretim ilişkileri.

Üretici güçlerden, toplum tarafından yaratılmış olan üretim araçları ve her şeyden önce iş aletleri ve bunun yanında maddi varlıkları üreten insanlar anlaşılır. Burada, kendi edindikleri bilgileri, kendi deneyleri ve kendi iş alışkanlıkları sayesinde üretim aletlerini harekete geçiren ve onları yetkinleştiren, yeni yeni makineler yapan ve aynı zamanda da kendi bilgilerini artıran insan-

ları özellikle belirtmek gerekir. Onlar, bu eylemleriyle, üretici güçlerin ve sürekli olarak çoğalan maddi nesnelere üretimine katkıda bulunurlar.

Ama insanlar, maddi varlıkları, tek başlarına değil, gruplar ve ortaklıklar halinde, birarada eylemde bulunarak üretirler. Örnek olarak, çağımızdaki bir ayakkabı fabrikasını ele alalım. Ayakkabı gibi bir tek meta yapımında, fabrikada kaç işçi çalışır? Yüzlerce ve hatta binlerce. Bu fabrikanın çalışması için gerekli olan makine, kösele, iğne, iplik ve benzeri eşyanın yapımında çalışan işçilerin sayısı, sözkonusu ayakkabı fabrikasında çalışmakta olan işçilerin sayısından çok daha fazladır. Bu gösterir ki, maddi varlıkların üretiminde insanlar, kendi aralarında bağlantı kurmuşlardır ve birbirlerine bağılantılıdır, ve kendi aralarında belirli ilişkiler kurmuşlardır.

Üretim süreci içinde insanlar arasında meydana gelen maddi varlıkların değişim ve dağıtım ilişkilerine, Marks, *üretim ilişkileri* ya da *ekonomik ilişkiler* adını vermiştir. Bu ekonomik ilişkiler, işbirliği ve her türlü sömürden uzak, özgür kişiler arasında, yardımlaşma şeklinde olabileceği gibi, insanın insan tarafından sömürsü şeklinde de olabilir. Burada sözkonusu olan, toprak ve toprakaltı, [sayfa 16] ormanlar, fabrikalar, atelyeler, iş aletleri vb. üretim araçlarının mülkiyetinin kime ait olduğudur. Bu üretim araçlarının mülkiyeti, bütün topluma ait değil de, özel kişilere, toplum gruplarına ya da birbirinden ayrı sınıflara ait olduğu, yani özel mülkiyet şeklinde olduğu zaman, insanın insan tarafından sömürsü, egemenlik ve bağımlılık ilişkileri üzerine kurulmuş olduğu ortaya çıkar. Kapitalist düzende, işçiler, üretim araçlarından yoksun oldukları için, kapitalistlerin çıkarına çalışmak zorundadırlar. Sos-yalist düzende, üretim araçları toplumun mülkiyetindedir, bundan dolayı da insanın insan tarafından sömürsü yoktur ve insanlar arasındaki ilişkiler, kardeşçe işbirliği ve sosyalistçe yardımlaşma üzerine kurulmuştur.

İnsanların, üretim araçları karşısındaki tavır, onların, üretimde yerini ve durumunu, emek ürünlerinin dağılım tarzını belirler. Örneğin, kapitalist düzende, işçiler tarafından imal edilen bütün ürünlere, üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi sahip çıkar; oysa, işçilerin büyük çoğunluğu yoksulluk içindedir. Sosyalist

rejimde, üretim araçları halka aittir (toplumsal mülkiyettir), tüketim nesnelere, herkese emeğine göre bölüştürülür, maddi ve kültürel hayatın sürekli olarak yükseltilmesi, bütün emekçiler için güvenlik altındadır. İşte, insanlar arasındaki üretim ilişkilerinin (ekonomik ilişkilerin) özü budur.

İnsan toplumunun evrim tarihi, başlıca beş tip üretim ilişkisi tanıır: ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve komünizmin ilk aşamasına tekabül eden sosyalist toplum. Bu şekillenmelerin herbirinin temelini, üretim alet ve araçlarının mülkiyet şekli belirler. Bundan dolayıdır ki, köleci, feodal ve kapitalist düzenlerde, üretim ilişkileri, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır. Özel mülkiyet, geçmişte ve bugün, kaçınılmaz olarak, toplumu, sömürenler ve sömürülenler şeklinde hasım sınıflar olarak bölünmeye götürmüştür. Köleliğin, feodalizmin ve kapitalizmin niteliğini sınıf mücadelelerinin teşkil etmesi, bundan dolayıdır. Sosyalist düzende böyle değildir, burada, üretim ilişkilerinin [sayfa 17] temelini, üretim araçlarının sosyalist, toplumsal mülkiyeti teşkil ettiği için, sınıf mücadeleleri yoktur; toplum, dost sınıflardan oluşmuştur: işçilerden, köylülerden ve aydınların toplumsal katından.

Üretici güçler ve üretim ilişkileri, tümü ile *üretim tarzını* oluşturur.

Her ne kadar, üretici güçler ve üretim ilişkileri birliği, üretim tarzını teşkil ediyorsa da, onlar da farklı görüntülerdedir. Onların arasında da karşılıklı eylem ve karşılıklı etki vardır. Üretim yetkinleştirilmesi, üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin de geliştirilmesine neden olur.

Üretici güçler, üretim tarzının en hareketli ögesidir; sürekli olarak değişirler; çünkü insanlar, iş aletlerini durmadan yetkinleştirirler ve maddi üretim konusundaki deneylerini sürekli olarak artırırlar. Üretim ilişkilerine gelince: onlar da üretici güçlerin gelişme düzeyindeki değişmeye uygun olarak değişirler ve sözkonusu güçlerin gelişmesi üzerinde kendilerine düşen etkiyi yaparlar.

Üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişme düzeyine tekabül ettiği zaman, üretici güçler başarılı bir gelişme gösterirler. Sosyalist ülkeler, üretici güçler düzeyi ile üretim ilişkileri arasında böyle bir uyumluluğun örneğini vermişlerdir. Bu ülkelerde, üre-

tim araçları, toplumsal mülkiyet üzerine kurulmuş olduğundan, üretim, bunalım ve işsizlik olmadan, uyumlu bir hızla gelişir.

Üretim ilişkileri, üretici güçlerin düzeyine uygun düşmediği zaman, üretimin gelişmesini dizginler. Günümüzün kapitalist ülkeleri, üretim ilişkileriyle üretici güçlerin düzeyi arasındaki uyumsuzluğun örneğini vermektedir. Bu ülkelerde, üretim, sosyalist ülkelerde olduğundan çok yavaş gelişir ve hatta ekonomik bunalımlar sırasında daha da geriler; milyonlarca emekçi işlerini kaybeder ve işsizler ordusunun sayısı kabarır. Burjuva toplumda, üretici güçlerin gelişmesini önleyen bu durumun nedeni, üretim araçlarının kapitalist sınıfın mülkiyetinde olmasıdır.

Üretici güçlerin belirli bir gelişme düzeyine ulaşması, [sayfa 18] üretici güçlerin bu gelişmesine uygun düşecek üretim ilişkilerini gerektirir. İşte, *üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki uygunluk üzerine*, Marx'ın bulduğu ekonomik yasa budur. Bu yasa, toplumsal devrimlerin ekonomik temelini gösterir. Üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmelerinin ayakbağı olduğu zaman eski üretim ilişkilerinin yerini, yeni üretim ilişkilerinin alması zorunludur. Uzlaşmaz karşıt sınıflara bölünmüş bir toplumda, üretim ilişkilerinin değişmesi, daima toplumsal bir devrimle olur. Mevcut üretim ilişkilerinden çıkan olan sınıflar buldukları yeri kendi gönülleriyle terketmezler. Örneğin Birleşik Devletler kapitalistleri, sahibi buldukları, düzenlerinden, fabrikalarından, demiryollarından vazgeçebilirler mi? Hayır, hiçbirinden asla vazgeçemezler, çünkü özel mülkiyet onlara emekçileri sömürme ve şaşaalı bir yaşam sürme olanağı vermiştir. Üretici güçlerin gelişmesini frenleyen eski üretim ilişkilerini değiştirip, yerine gerekli üretim ilişkilerini koymak için, insanın insan tarafından sömürülmesini kaldırma yeteneğinde bir toplumsal güç gereklidir. Kapitalist toplumda, bu güç, işçi sınıfı tarafından temsil edilir. Müttefiği köylülük ile kendisinin, sömürüyü ortadan kaldırmakta hayati çıkan vardır.

Ancak uzlaşmaz karşıt sınıfların bulunmadığı sosyalist toplumda, üretim ilişkilerinin gelişmesi toplumsal devrimle değil, üretici güçlerin büyümesine paralel olarak sistemli bir değişme ile olur.

Toplumun temeli ile üretim tarzı arasında bir aynım yapmak yerinde olur. *Temel* ile, üretici güçlerin belirli bir düzeyinde-

ki durumuna göre, sözkonusu toplumda egemen olan üretim ilişkilerinin tümü anlaşılır. Toplumun temeli, uzlaşmaz karşıtlıkta olabilir ya da uzlaşmaz karşıtlıkta değildir. Köleci, feodal ve kapitalist toplumların temellerinde uzlaşmaz karşıtlık vardır, çünkü bu toplumlar üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine, egemen ve bağımlılık ilişkileri üzerine, insanın insan tarafından sömürülmesi üzerine kurulmuşlardır. Sosyalist toplumun temelinde uzlaşmaz karşıtlık yoktur, o, [sayfa 20] hiç bir sömürünün olmadığı üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti üzerine kurulmuştur.

Temel, kendisine uygun düşen üstyapıyı ortaya çıkarar ve onun gelişmesini belirler. *Üstyapı* denince, siyasi, felsefi, hukuki, artistik, dini vb. Kavramlar ve bunlara uygun düşen kurumlar anlaşılır. Sınıflı toplumda, üstyapı, bir sınıf niteliği taşır. İktidardaki sınıf, kendi çıkarlarını korumak için, kendi anlayışına uygun kuruluşları yaratır.

Temel, üstyapıda olduğu gibi, ancak belirli bir dönemde varolur. Her temel değişikliği, üstyapı değişikliğini de birlikte getirir. Feodal temelin değişmesiyle ve kendi yerini kapitalist temelin almasıyla, kapitalist üstyapı da feodal üstyapının yerini almıştır; sosyalist temelin meydana çıkması, bir sosyalist üstyapının meydana çıkmasını ve kapitalist üstyapının çökmesini de beraberinde getirmiştir. Üstyapı, bütünü ile temel tarafından meydana getirilmekle birlikte, bazı yeni üstyapı unsurları, eski toplumun bağrında doğmuştur, çünkü, burada öncü sınıfın fikir ve kavramları ortaya çıkar. Örneğin, işçi sınıfı ideolojisinin, yeni devrimci sınıf proletaryasının ideolojisinin oluşması gibi.

Üstyapı, temel tarafından yaratılır. Ama doğumundan sonra, o temel karşısında edilgin kalmaz, ona etki yapar, onun oluşmasına ve sağlamlaştırılmasına yardım eder. Üstyapı, ilerici bir rol oynayabildiği gibi, gerici bir rol de oynayabilir. Kapitalist temelin üstyapısı, bu anda son derece gericedir, çünkü, bugünkü aşamasında, kapitalizm, üretici güçlerin gelişmesini dizginliyor. Sosyalist temelin üstyapısı da, karşıt olarak, ilerici bir rol oynamaktadır, çünkü, sosyalizmde, politik iktidar, üretici güçlerin gelişmesini kolaylaştırır, ve böylece de komünist toplumun kuruluş hazırlıklarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunur.

Üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliği devam ettiği süre-

ce, maddi varlıkların üretim tarzı ve ona tekabül eden üstyapı, *toplumsal-ekonomik bir oluşum* meydana getirir.

Tarih başlıca beş toplumsal-ekonomik oluşum tanımaktadır: [sayfa 21] *ilkel komün, kölecilik, feodalizm, kapitalizm* ve ilk aşaması sosyalizm olan *komünizm*. Bunlardan herbirinin kendi ekonomisi, kavramları, fikirleri ve kurumları vardır. Evrimleri, bir aşağı aşamadan bir üst aşamaya geçişle olur. Feodalizmin yerini kapitalizme bırakması, ve kapitalizmin yerini, komünizmin ilk aşaması sosyalizme bırakması böyle olmuştur. Toplumun gelişme yasaları, toplumsal-ekonomik oluşumların ortaya çıkışının, evriminin ve kayboluşunun temelidir.

Toplumsal Gelişmenin Ekonomik Yasaları

Marksizm-leninizm öğretisinde, doğa ve toplum, birbirlerinden kopuk olaylar yığını olarak ele alınmaz. Tam tersine, doğa ve toplum olayları, kesdi aralarında birbirlerine bağlanmış ve karşılıklı etkilerle birbirlerini koşullandırmışlardır. Olayların böylesine içten bağlılığı, doğa ve toplum evriminin yasalarında ifadesini bulur. Bu yasaları günışığına çıkarmak da bilime düşer.

Toplum gelişmesinde *ekonomik yasalar* önde gelir; insanlar arasında kurulmuş olan toplumsal üretim ilişkilerindeki farklılığı ekonomik yasalar belirler, yani üretim, üleşim, değişim ve tüketim alanında, ilişkileri belirleyen, ekonomik yasalarlardır. Bir bilim olarak, ekonomi politik için en önemli olan, toplumun gelişmesinin ekonomik yasalarının bulunmasıdır.

Doğa ve toplum yasalarının ortak bir çizgisi vardır. Onlar nesnel niteliktedirler, yani birini ya da ötekini bilsek de bilmemek de, istesek de istemesek de, irademiz dışında ortaya çıkar ve irademizden bağımsız olarak hareket ederler. Bu demektir ki, insanlar, onları, ne değiştirebilir, ne dönüştürebilir, ne de yürürlükten kaldıracaktır. Yeni yasalar da yaratamazlar. İnsanlar onları ancak keşfedebilirler. Bu yasa nesneldir, ama nesnel olmaları, insanların onlara karşı koyamayacakları anlamına gelmez. İnsanlar, onları tanıyabilir ve onları toplumun yaranna kullanabilirler. Böylece, sosyalist ülkelerin proletaryası; üretim ilişkilerinin üretici güçlere uygunluğu yasasını öğrendikten sonradır ki, köylülerle ittifak kura-

rak, komünist ve işçi partilerinin öncülüğünde, [sayfa 22] sömürücü-lerin iktidarını devirmiş ve yeni bir toplum kurmaya koyulabilmiştir.

Ekonomik yasalar, kendilerini doğa yasalarından farklı kılan özelliklere de sahiptir. Ekonomik yasaların *birinci özelliği, sürelerinin kısa ve ancak belli bir tarihi dönemde geçerli olmalarıdır.* Ekonomik yasalar belirli ekonomik koşullara göre etkide bulunurlar, ve toplumun temeli olan üretim ilişkilerini bu ekonomik koşullara göre değerlendirmek gerekir. Bir biçimden bir sonraki biçime geçildiği zaman, eski üretim ilişkilerinin yerini yeni üretim ilişkileri alır. Bu, bazı ekonomik yasaların tarih alanından çekilmesi ve yerlerini başka yasalara bırakması demektir.

Kapitalist rejimde üretim ilişkilerinin temelini teşkil eden üretim araçlarının özel mülkiyeti, kapitalistlere, işçi sınıfını sömürmek ve tüm üretimin gelişmesini kârın araştırmasına t a b i kılmak olanağı verir. *Artı-değer üretimi, bu nedenle, kapitalizmin nesnel ekonomik yasasıdır.*

Üretim araçlarının özel mülkiyeti, her kapitalisti, kendisi için daha avantajlı saydığı üretim dalını geliştirmeye zorlar, kapitalist rejimde ekonominin uyumlu gelişmesini dışalayan bu durumdur. Kapitalist ekonomi, üretimde rekabet ve anarşi temeli üzerinde gelişir. *Üretimde rekabet ve anarşi, bundan dolayı, kapitalizmin bir nesnel yasasıdır.*

Kapitalizmin ekonomik yasalarının işlerliği, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasıyla biter. Sosyalist ülkelerde, üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyetinin kaldırılmasıyla, eski yasaların işlerliği kalkarken, yeni ekonomik yasalar kendilerini göstermeye başlarlar.

Üretim araçlarında sosyalist mülkiyet, sosyalist üretim ilişkilerinin temelini oluşturur. Sosyalizmde, emekçiler, üretim araçlarının sahipleridir. Kendileri ve kendi toplumları için çalışırlar. Üretimin gelişmesi de, toplumun maddi ve kültürel gereksinmelerinin, artarak eksiksiz tamamlanmasına bağlıdır. *Bütün toplumun maddi ve [sayfa 23] kültürel gereksinmelerini tamamiyle karşılamayı sağlamak, işte sosyalizmin nesnel ekonomik yasasıdır.*

Üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti, bütün ekonomiyi bir tek ekonomik organizma haline getirir. Ancak böyle bir ekonomi,

plana uygun olarak gelişebilir. U l u s a l e k o n o m i n i n u y u m l u v e o r a n t ı l ı g e l i Ő m e s i , s o s y a l i z m i n n e s n e l e k o n o m i k y a s a s ı d ı r .

Her toplumsal ekonomik Őekillenmede, birçok ekonomik yasalar yürürlüktedir. Yalnızca bir tek Őekillenmeye ö z g ü olan bu yasalara ö zel ekonomik yasalar denir. Bunlar arasında, toplum tarafından izlenecek başlıca *amacı* ve başarıya ulaştıracak *araçları* belirleyen *temel ekonomik yasa* ayırdedilir.

Özel ekonomik yasalardan ayrı olarak, bütün toplumsal ekonomik Őekillenmelere ö z g ü olan yasaları ve özellikle, *ü retici güçlerle üretim ilişkilerinin uygunluğu yasa*sını belirtmek gerekir. Bu yasa, toplumsal üretim için iki yönü olan üretici güçlerle üretim ilişkilerinin karşılıklı bağımlılığını ve zorunlu ilişkiyi ifade eder.

Ekonomik yasaların *ikinci özelliği*, toplumun çıkanna, onlardan yararlanılmasıdır. Doğa yasalarından farklılıklarına gelince, doğada yeni bir yasanın bulunup uygulanması az çok kolay olur, ekonomik alanda *yeni bir yasanın bulunup uygulanması, eski güçlerin en Şiddetli direnmesiyle karşılaşır*. Sınıflı toplumlarda ekonomik yasaların uygulanması, sınıfsal bir niteliğe bürünür.

İşte, ekonomik yasaları, doğa yasalarından ayıran özellikler bunlardır.

Bütün üretim tarzlarında, ister kendiliğinden olsun, ister “zorunluluğu iyice anlaŐılmış” olsun, ekonomik yasalar ortaya çıkabilir ve etkide bulunabilirler, yani bilinçli olarak ekonomik yasalardan yararlanılır.

Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin hüküm sürdüğu ekonomik yasalar, birbirine karşıt ekonomik toplumsal Őekillenmelerde bilinseler de, bilinmeseler de, kendiliğinden [sayfa 24] etkide bulunurlar. Örneğin, kapitalist düzende üretim için toplumsal bir niteliği vardır; bütün kollar, karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Ama üretim için bu toplumsal niteliği, özel mülkiyete dayanır, yani her kapitalist kendi işletmesinde bencil amaçlarla zenginleşmek ve azami kâr elde etmeyi gerçekleştirmek ister. Üretim dalları arasında zorunlu ilişki ve oranlar, sürekli ve sayısız sapmalar arasında kendiliğinden kurulur: bir gün bol olan meta, bir başka gün pek az bulunabilir vb.. Bunun içindir ki, ekonomik yasalar, her kapitaliste, üstün, başa çıkılmaz gücüne göre etki yapar. Kuşkusuz,

bazı kapitalistler, kapitalizmin ekonomik yasalarını bilebilirler, ama bu yasaların faaliyetinin kendiliğinden niteliğini değiştiremezler.

Sosyalist düzende ekonomik yasalar üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti sayesinde anlaşılır ve toplumun çıkarına kullanılır.

Sosyalizmde bütün emekçilerin bilinçli, örgütlü faaliyetlerini, nesnel ekonomik yasaların kullanımı etkiler. Sosyalist ülkelerde, komünist toplumu kurmak için, nesnel ekonomik yasaları keşfedip uygulamak, işçi ve komünist partilerinin görevidir.

Ekonomi Politîğin Tanımı

Ekonomi politik, toplumun gelişmesinin temelini inceler. Bu temeli, maddi varlıkların üretimi, üretim tarzı oluşturur. Ama ekonomi politik, üretimi, ancak, üretim içinde, insanlar arasında kurulmuş olan ilişkiler açısından inceler. Toplumun temelini araştırır. Lenin “Ekonomi politik, hiç bir zaman ‘üretimle’ uğraşmaz, üretim alanında insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerle, üretimin toplumsal yapısıyla uğraşır.”* diye yazıyordu. Öte yandan, ekonomi politik, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında bulunan ortak bağı hesaba katmadan da edemez. Gene, ekonomi politik, üstyapıdan da tamamıyla kopamaz, çünkü üstyapı [sayfa 25] temelden çıkar ve kendisini meydana getiren bu temel üzerinde güçlü bir etkide bulunur.

Bundan dolayıdır ki, ekonomi politik, insanlar *arasındaki üretim (ekonomik) ilişkilerini araştırır*. Bununla ilgili olarak, üretim araçlarının mülkiyet şekillerini, üretim içinde bulunan farklı toplumsal grupların durumunu ve onlar arasında varolan ilişkileri; maddi malların üleşim biçimlerini inceler.

Ekonomi politik, üretim de toplumsal ilişkilerin, yani insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin bilimidir. Ekonomi politik, gelişmesinin çeşitli aşamalarında, üretimi ve insan toplumu için maddi malların üretim ve dağıtımını etkileyen yasaları gün ışığına çıkarır.

Bu tanımlama, ekonomi politîğin, bir *tarihi* bilim olduğunu

* V. İ. Lenin, *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*, Sol Yayınları, Ankara 1975.

gösteriyor. Bu tanımlama, toplumun, ileriye dönük, alt aşamalardan üst aşamalara doğru giden bir gelişme izlediğini ve tarihi gelişmenin tüm akışının sosyalist üretim tarzının başarısı için nesnel zorunluluğu hazırladığını gösteriyor.

Ekonomi politik, bir *sınıf* bilimi, bir parti bilimidir; insanlar arasındaki, sınıflar arasındaki ilişkileri, aralarındaki hayati çıkarları açıklar.

Kapitalizmin tarih sahnesinden silinmesi ve komünizmin başarısı kaçınılmaz mıdır? Burjuva ekonomi politiği, doğal olarak, bu soruya olumsuz yanıt veriyor, çünkü o, uzun zamandan beri toplum gelişmesini dizginleyen ve kendi akibetinden kurtulmaktan çaresiz kalan rejimin çıkarlarını ele alır.

Burjuva ekonomistleri, burjuvazinin bir sınıf olarak yükselme çağında bulunduğu ana kadar olan gerçeği, az çok tarafsız olarak çözümlədiler; o yıllarda, kapitalizmin gelişmesiyle toplumun gelişmesi eşit gidiyordu. Ama artık o günler geçmiştir. Emekçi yığınlar, burjuvaziye karşı bağımsız bir güç olarak kendini kabul ettirdiği ve sınıf mücadelesi, kapitalist düzeni değiştirecek belirli düzeye ulaştığı andan bu yana, burjuva ekonomi politiği, bilimsel niteliğinden uzaklaştı; ve şimdi de bütün araçlarla kapitalizmi savunmayı ve işçi sınıfı ideolojisine karşı savaşmayı üstlenmiştir.

[sayfa 26]

Ekonomi politik biliminin doğru olarak araştırılması, işçi sınıfının öncüleri Marx, Engels, Lenin tarafından gerçekleştirildi.

Marx'ın *Kapital*'inde, Lenin'den önce, marksizmin, ekonomi politik alanda verdiği bütün bilgiler toplanmış bulunuyor. Marx, kapitalist toplumun tahlilini yaparken, kapitalizmin önüne geçilmez iflasını ve *komünizmin zaferini* bilimsel olarak kanıtlar.

Lenin, ekonomi politiği, yeni tarihi koşulları içinde daha üst bir düzeye çıkararak, Marx'ın ve Engels'in yapısını devam ettirdi. Lenin'in büyük değeri, kapitalizmin en yüksek ve son aşaması olan emperyalizmin, bilimsel bir tahlilini vermiş olmasındadır. Emperyalizmin tahlili ve her şeyden önce, emperyalizm döneminde kapitalizmin ekonomik ve politik gelişmede eşitsizliği yasasının Lenin tarafından keşfedilmesi, proletarya devriminin yeni bir teorisine bir temel sağladı.

Lenin, devrimin, önce bir ya da birkaç ülkede zafer kaza-

nacağını gösterdi. Büyük Ekim Devriminin hazırlanma ve gerçekleştirilmesinin seyri ve daha sonra SSCB’nde sosyalizmin zaferi uğruna mücadelede Komünist Partisinin bütün strateji ve taktiği, bu dahice temel üzerine kurulmuştur. Lenin adı, sosyalist ekonomî politığın yaratılmasına bendedilmiştir.

Marksist-leninist ekonomi teorisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin, diğer ülkelerin işçi ve komünist partilerinin ve Lenin’in öğrencilerinin çalışmaları sayesinde yeni gelişmeler gösterdi. Genel olarak marksizm-leninizmin, özellikle marksist-leninist ekonomi politığın gelişmesi için, SBKP’nin XXII. Kongresi tarafından hazırlanan aşağıdaki sorunlar örnek olarak belirtilebilir: komünist toplumun iki gelişme aşamasıyla, sosyalizmden komünizme dönüşümün özel biçimleri; komünizmin maddî temelinin yaratılması; iki sosyalist mülkiyet şeklinin evrim ve bağdaştırılmasının yolları; sınıf farklarının silinmesi ve salt toplumsal eşitliğin doğrulanması; toplumsal komünist ilişkilerin şekillenmesi; komünizmin başlıca temel ilkesi: “herkesten ^[sayfa 27] yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre” ilkesini pratiğe koymanın koşulları; yeni insan tipinin kültür ve eğitim devriminin tamamlanması. Komünizme geçiş anında toplumun politik örgütlenme sorunlarının ayrıntılı tahlili yapılmıştı.

O halde ekonomi politığın anlamı nedir?

Bunun anlamı, işçi sınıfı ile tüm emekçileri toplumun ekonomik gelişme yasalarının bilimi ile silahlandırmak, emekçilere, kendilerine düşen görevleri başarıyla tamamlamak olacağını vermektir. Kapitalist ülke emekçilerine, köleliklerinin, sefalet ve yoksullaşmalarının nedenlerini gösterir. İşçi sınıfı ile bütün emekçilerin gördükleri baskının ve yoksullaşmalarının, ne raslantıya ve ne de tek tek kapitalistlerin keyfine bağlı olmadığını, ama tüm kapitalist sistemden geldiğini ortaya koyar. Bundan dolayıdır ki, uzlaşmaz karşıt sınıfların mücadelesi, kapitalizmin ortadan kaldırılması ve proletarya diktatörlüğünün kuruluşu, emekçilere, zincirlerini kırma olacağını verir.

Marksist-Leninist ekonomi politik, az gelişmiş ülke halklarına, geri kalışlarının ve sefaletlerinin gerçek nedenlerini öğretir. Sömürge ve bağımlı ülke halklarının baskı altına alınıp uyutulmasının, emperyalizmin sömürge sisteminden geldiğini gösterir. Yüz-

yıllar boyunca, insanlığın büyük bir çoğunluğunu temsil eden sömürge halklarını zor ve yağma ile köle durumuna indiren, halkı köleleştiren bir avuç emperyalist oldu. Emperyalizm ve onun belirtilerine karşı tam bir enerji ile mücadele ederken, bu halklar, ulusal bağımsızlık ve ilerleme yoluna girebilirler.

Ekonomi politik, sermaye boyunduruğundan kendilerini kurtarıp sosyalizm ve komünizm için ülkelerin izleyecekleri yolu, sosyalist ekonomik sistemin üstünlüklerini, sosyalist sistemin kapitalist sisteme üstünlüğünü, komünizmin kaçınılmaz zaferini gösterir. Sosyalist ekonomi yasalarının bilimi, halk yığınlarına sosyalizmin kuruluşuna bilinçli katılma girişkenliğini, özgür kullanma fırsatı verir, onlara daha verimli çalışmayı öğretir ve onları komünist toplumun ^[sayfa 28] etkin kurucusu yapar.

Marksist-leninist ekonomi politik, proletaryanın, bütün emekçilerin elinde, barış, demokrasi ve sosyalizm uğruna verilen mücadelede güçlü bir silahtır. ^[sayfa 29]

BİRİNCİ BÖLÜM KAPİTALİZM-ÖNCESİ ÜRETİM TARZLARI

BU bölümde, kısaca, ilkel komünal, kölelik ve feodal üretim tarzlarının ortaya çıkma, gelişme ve kaybolma nedenlerini inceleyeceğiz.

1. İLKEL KOMÜNAL ÜRETİM TARZI

Dünya üzerinde hayat başlayalı, aşağı yukarı 900 milyon yıl oldu, ve ilk insanların ortaya çıkışları ise, en azından, bir milyon yıla yakındır.

Yeryüzünde insanın ortaya çıkması konusunda bilim, aşağıdaki açıklamayı veriyor. Avrupa'nın, Asya ve Afrika'nın iklimi sıcak olan çeşitli bölgelerinde, yüksek düzeyde gelişmiş bir tür maymun yaşamaktaydı. Uzun bir dönem sonunda, insan, bu maymundan çıktı. İnsanla hayvan arasındaki başlıca fark, önce, tamamen ilkel de olsa, insanın, iş [sayfa 30] aletleri yapmakla kendini

belli etmiştir. İnsan ın çalışma s ı o z a m n b a ř l a r. Çalışma sayesinde, maymunların kol ve bacaklarında yavaş yavaş değişmeler oldu. Cetlerimiz çalışmak için ellerini kullandıkça ayakta durmayı öğrendiler. İlkel iş aletlerinin yapımıyla birlikte, ilk insanlar, kendi aralarında, iş aletlerinin kullanımında güçlerini birleştirme gereğini de duydular. Bu sırada tek heceli konuşma dili de başladı. Çalışma ve çalışma ile birlikte tek heceli dil, beynin gelişmesi üzerinde kesin etki yaptı. Bundan dolayı, insanı yaratan iştir (alışmadır), iş sayesinde ki, insan toplumu oluşmuş ve gelişmiştir.

İlk toplumsal, ekonomik kuruluş, *ilkel komün* olmuştur ve bu, yüzbinlerce yıl sürdü. Komünal toplum, toplumsal evrimin başlangıcıdır. İnsanlar ilkin doğa kuvvetlerine karşı savunma olanağından yoksun, yarı-vahşî bir hayat sürdürdüler. Besin maddeleri, özellikle, doğada buldukları bitki kökleri, yabani meyveler, ceviz vb. bitkilerdi.

Kaba yontma taşlar ve sopalar, insanoğlunun kullandığı ilk araçlar olmuştur. Daha sonra, çok yavaş elde edilen bir deney birikimiyle, kesmek ve kazmak için kullandıkları basit araçları yapmayı öğrendiler.

Doğaya karşı yürütölen mücadeleden ateşin bulunuşu, büyük önem taşır. *Ateş*, ilkel insana, besinini çeşitlendirme olanağını verdi. *Ok ve yayların* bulunuşu ise, ilkel insana, üretici güçlerin gelişmesinde yeni bir aşama sağladı. Bu andan itibaren insanlar, kendilerini daha çok avlanmaya verebilecek ve daha çok hayvansal besinler sağlayabileceklerdir. Avcılığın ilerlemesi, ilkel hayvancılığın doğuşuna uygun bu dönemde başlar.

Tarım, üretici güçlerin gelişmesinde yeni bir adım oldu; uzun bir süre çok düşük bir düzeyde kaldı. Tarımda hayvan kullanılmaya başlanması, tarımsal emeğin üretkenliğini artırdığı gibi, tarımda sağlam bir temel meydana getirmişti. Bundan sonra, insanın, yerleşik bir hayata geçtiğine tanık oluyoruz.

İlkel toplumda, üretim ilişkileri, üretici güçlerin durumuna bağlıydı. Üretim ilişkilerinin temelini, iş aletlerinin ve basit üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti teşkil eder. Bu [sayfa 31] üretim ilişkisi, bu dönemde, üretici güçlerin gelişme düzeyine uygundu. İlkel toplumda iş araçları öylesine basitti ki, insanlar, tek başlarına do-

ğa kuvvetlerine ve vahşi hayvanlara karşı koyamıyorlardı. Bu yüzden, gruplar halinde, topluluklar halinde, hayvan avlayarak, balık avlayarak, besin maddeleri sağlayarak yaşıyorlardı.

Üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti yanında, komün üyeleri, vahşi hayvanlara karşı savunma araçları olarak kullandıkları kişisel bazı iş araçlarına da sahiptiler.

İlkel toplumda emeğin üretkenliği azdı; ve yaşamak için zorunlu olandan fazla hiç bir şey yaratamazdı. İş düzeni, basit işbirliği üzerine kurulmuştu: birçok kişi, bir tek ve aynı görevi yaparlardı. İnsanın insan tarafından sömürülmesi yoktu. Pek bol olmayan besin, komün üyeleri arasında eşit olarak paylaşıldı.

İnsanlar, hayvansal niteliğin ağır basmasından kesin olarak ayrılmadıkları sürece, hep bir arada, sürüler halinde yaşadılar. Toplumun soya (*gentes*) göre örgütlenmesi, daha sonra, yavaş yavaş, ev ekonomisine geçişle oldu. Aile bağlarının bir araya getirdiği kimseler, ortaklaşa çalışmak üzere gruplaşıyorlardı. Başlangıçta gens, beş-on kişilik gruplardan ibaretti. Daha sonra yüzlerce kişilik gruplar haline geldi. İş araçlarının evrimi ile gensin bünyesinde, erkeklerle kadınlar arasında, gençlerle çocuk ve ihtiyarlar arasında olmak üzere *doğal işbölümü* meydana geldi. Avcılık yapan erkeklerin kendi işlerinde, bitkisel besin maddeleri toplayan kadınların da kendi işlerinde uzmanlaşmaları ile birlikte emeğin üretkenliği de arttı.

Klan rejiminin ilk aşamasında üstün otoriteye sahip olan kadındır. Besin bitkileri toplar, ev işleriyle uğraşır: bu, *anaerkill* rejimdir. Daha sonra, hayvancılık ile tarım, erkeklerin işi haline gelince, anaerkilliğin yerini *ataerkillik* aldı, ve klan içinde başlıca rol bu kez de erkeğe geçti.

Hayvancılığa ve tarıma geçişle *toplumsal işbölümü* dönemine girilir, yani toplumun bir kesimi esas olarak [sayfa 32] tanımla uğraşırken, diğer bir kesimi de hayvancılıkla uğraşır. Hayvan yetiştirme ile tarım arasındaki bu bölünme, tarihte, *birinci büyük işbölümünü* meydana getirir.

Bu toplumsal işbölümü sayesinde, insan emeği, daha üretken olmuştur. Bunun sonucu olarak, komünlerde, bazı ürünlerde fazlalık ve bazı ürünlere de gereksinme vardı. Bu durum, çoban ve tarımcı kabileler arasında ürünlerin değişimi için elverişli bir

ortam yarattı. Daha sonra, insanlar, bakır ve kalay madenlerini eritmeyi (demir üretimi daha sonra başlar), tunç araçlar, silahlar, araç ve gereçler üretmeyi öğrendiler; elbise ve kumaşların yapımını büyük ölçüde kolaylaştıran dokuma zanaatı bulununca, kömün üyeleri, birer zanaat icrasına koyuldular ve emeklerinin ürünü gittikçe daha sık değişebilir duruma geldi.

Üretici güçlerin gelişmesi, insan emeğinin üretkenliğini, insanın doğaya üstünlüğünü, tüketim nesnelere yedek olarak birikimini hissedilir ölçü de artırdı. Ama toplumun bu yeni üretici güçleri, üretim ilişkilerine artık uygun düşmüyordu. Kömünal mülkiyetin dar çerçevesi, emek ürünlerinin üleşimindeki eşitleştirme, üretici güçlerin gelişmesini dizginliyordu. Ortaklaşa çalışma, zorunlu olmaktan çıkınca, bireysel emek, daha üretken oldu. Ortaklaşa çalışma üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyetini gerektirmesine karşılık, bireysel çalışma da üretim araçlarının özel mülkiyetini gerektiyordu. Üretim araçlarında özel mülkiyet şeklinin ortaya çıkmasıyla birlikte, kabileler arasında olduğu gibi, insanlar arasında da servet eşitsizliğinin belirdiği görüldü. İnsanlar, zengin ve yoksul olarak bölündüler.

Üretici güçlerin gelişmesiyle, insanlar, kendilerine gerekli olandan fazla yaşama araçları ürettiler. Bu koşullarda, savaşla elde edilen daha çok çalışan insan kullanılması mümkün hale geliyor: tutsaklar köle durumuna getiriliyorlar. İlk kölelik, ataerkil (aile içinde) bir özelliğe sahipti, daha sonra yeni düzenin temeli oldu. Köle emeği, eşitsizliği keskinleştirdi; köleleri sömüren aileler hızla zenginleştiler. Servet eşitsizliğinin şiddetlenmesiyle, zenginler, [sayfa 33] yoksul ve borçlu olan kendi yurttaşlarını da köleleştiriyorlardı. Toplum, ilk kez köle sahipleri ve köleler halinde sınıflara bölündü. İşte, *insanın insan tarafından sömürülmesi* böylece ortaya çıktı. İnsanlık tarihi, bu çağdan başlayarak, sosyalizmin kuruluşuna kadar, sömürenle sömürülenler arasındaki sınıf mücadelelerinin tarihi olmuştur.

İnsanlar arasında artan eşitsizlik, giderek sömürenler sınıfı tarafından, sömürülen sınıf üzerinde yürütülen baskı organı olarak, devletin kuruluşunu da getirdi. İşte, ilkel kömünal üretim tarzının yıkıntılarını üzerinde *köleliğin* doğuşu böyle olmuştur.

2. KÖLECI ÜRETİM TARZI

Kölelik, tarihin kaydettiği en kaba ve en açık ilk sömürü şeklidir. Bu dönemi, hemen hemen bütün halklar yaşadı.

Üretici güçlerin çoğalması, toplumsal işbölümünün ve değişimin gelişmesi, ilkel toplumdan köleliğe geçişin temelini oluşturur.

Demirden yapılmış araçlar, kölelik düzeninde üstünlük sağladılar. Demirin üretilmesi, bu dönemde öğrenilmişti. Demir araçlar, insana, kendi faaliyetlerinin alanını genişletme olanağını verdi. Bir demir balta aracılığıyla orman ve çalılarla kaplı topraklar ekilir hale getirilebilir; demir saban, daha geniş toprakları işleme olanağını verebilirdi. Tarımda sadece tahıl ve sebze üretimi ile yetinilmedi, tarımsal ürünlerden şarap ve tereyağ yapımına da başlandı. Madeni aletlerin yapımı, zanaatçılığın doğmasına neden oluyor. Zanaatçıların iş alanı, gittikçe daha bağımsız hale geliyor. Bu, *zanaatçılığın tarımdan ayrılması, ikinci büyük toplumsal işbölümü meydana geldi.*

Gene bu zamanda, değişim yeniden gelişti ve para ortaya çıktı. Bütün diğer metallerin değerlendirilmesine hizmet eden ve evrensel bir meta olan para, değişim aracı olmaya yaradı. İşbölümünün ve değişimin genişlemesi, metallerin ve alım ve satımıyla uğraşan bir takım insanlar ortaya çıkardı. *Tacirlerin ortaya çıkmasıyla üçüncü büyük toplumsal işbölümü* meydana geldi. Küçük üreticilerin pazara uzak olmalarından yararlanan tacirler, onların metallerini, ucuz alıp pahalı satmak [sayfa 34] suretiyle, kâr sağlıyorlardı.

Zanaatçılığın ve değişimin gelişmesiyle, kentlerin kurulduğu görüldü. Başlangıçta kent, köyden pek az farklıdır; ama yavaş yavaş zanaat ve ticaretin kentlerde toplanmasıyla, *kent ve köyün ayrılması başlar.*

Üretici güçlerin gelişmesi, toplumsal işbölümü ve değişimin daha ileri götürülmesi, servet eşitsizliğini keskinleştirdi. Bir uçta üretim araçlarını, hayvanları, parayı ellerinde toplayan zenginler var. Diğer uçta, durumu gittikçe kötüleşen ve zenginlere borçlanan yoksullar. İşte tefeciler, borçlular, alacaklılar, bu dönemde ortaya çıkmışlardır. “Eski dünyada sınıf mücadeleleri, borçlu ile alacaklı arasında bir mücadele biçimini almış ve Roma’da borçlu pleble-

rin mahvolması ile sona ermiştir. Köleler, bunların yerlerini almıştır.”* Köleci sistemin büyük ekonomisi şekilleniyor. Zenginler, yüzlerce, binlerce kölenin sahibi oluyorlar; köle yığınlarının üzerinde çalıştığı latifundiaları meydana getiren geniş alanları zapt ediyorlar.

Köleci toplumda *üretim ilişkileri* şöyle kurulmuştu: üretim araçları (toprak, iş araçları vb.) gibi köleler de efendinin mülkiyetindedir. Köle, bir eşya gibi ele alınmıştır. Efendi, onu, işine elverdiği şekilde kullanır. Köleden, konuşan bir alet diye de sözedilirdi. Köleci toplumda, köle, baltadan ya da öküzden, ancak konuşma yeteneğine sahip olmasıyla ayırdedilirdi. Diğer bütün ilişkiler bakımından, hayvan, ev, toprak ya da iş aletleri hangi koşullarla efendinin mülkü ise, köleler de aynı koşullarla efendinin mülkü idi.

Köleler, insafsızca sömürülürdü. Hayvandan daha kötü muamele görürdü. İşe kırbaçla götürülür ve en küçük bir hata için en ağır şekilde cezalandırılır ve hatta öldürülebilirlerdi. Bir kölenin öldürülmesinden dolayı, efendiye soru sorulamazdı. Efendi, köle emeğinin ürünlerine toptan sahip olurdu. Köleye açlıktan ölmeyecek ve efendisi için çalışmayı sürdürebilecek kadar yiyecek verilirdi.

Antik dünyanın, gözalıcı ekonomik gücü ve saygın kültürü, kölelerin sömürülmesi suretiyle gerçekleştirildi. Bu uygarlık, [sayfa 35] kurban edilen köle kuşaklarının üzerinde gelişmiştir. Matematik, astronomi, mekanik, mimari, epeyce ilerledi. İlkel komün düzenine üstünlüğüne karşın, kölelik üzerine kurulmuş olan üretim tarzı, insanlığın ilerlemesine engel oluyordu.

Köleci üretim tarzı, kendisini yok edecek olan derin ve üstesinden gelinemeyecek çelişkiler içinde barındırıyordu. İlk olarak, yürürlükte olan sömürü biçimi, toplumun başlıca üretici gücü olan köleleri çökertiyordu. Ayrıca, köleler, kurban edildikleri canavarca sömürüye karşı sık sık ayaklanırlardı. Öte yandan, ekonomi, savaşlarla ele geçirilen köleler üzerine kurulmuştu. Köleci toplumun askeri kudreti, orduyu oluşturan köylü ve zanaatçılara dayanıyordu ve savaşların zorunlu kıldığı vergilerin esas ağırlığı da bunların üzerindeydi. Öte yandar ucuza gelen köle emeği üze-

* Karl Marks, *Kapital*, Birinci Cilt, Ankara 1975, s. 156-157.

rine kurulan büyük üretim rekabeti, köylüleri ve zanaatçıları mahvediyordu. Bu rekabet, köleci devletlerin, iktisadi, siyasi ve askeri kudretini tamamıyla yıkıyordu. Zaferleri bozgunlar izledi; önceden kölelerin ucuza sağlandığı kaynak da kurumuştur. Bunun sonucu, üretimin genel azalması oldu.

“Genel yoksullaşma, ticarete, zanaatçılıkta, sanatta gerileme, nüfusun azalması, kentlerin gerilemesi, tarımın daha aşağı bir düzeye düşüşü - Roma dünya hegemonyasının var olduğu sonuç bu oldu.”*

İlk zamanlarında, köleci üretim tarzı, üretici güçlerin gelişmesine elverişliydi. Gördüğümüz gibi, bu üretim tarzının evrimi, üretici güçlerin yıkılmasını tahrik etti. Köle emeği üzerine kurulmuş olan üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesine engel oldu. Üretim sonuçlarıyla hiç bir ilgisi olmayan kölelerin emeği, kendi devrini tamamlamıştı.

Eski üretim ilişkilerinin yerini, toplumun başlıca üretici gücü olan kölelerin durumunu değiştirecek yeni ilişkilerin alması gerekliydi. Bu, tarihi bir zorunluluktur.

Köle emeği üzerine kurulan büyük ekonominin yıkılmasıyla, [sayfa 36] küçük işletme daha yararlı oldu. Azat edilen kölelerin sayısı yükselirken *latifundialar* da, kolonlar tarafından ekilip biçilen küçük paylara bölünüyordu. Kolon, artık köle değildir, o, belirli miktarda ürün ya da para karşılığında, hayat boyunca yararlanacağı bir toprağın sahibi çiftçidir. Ama, özgür bir çiftlik sahibi de değildir. Toprağa bağlıdır, o toprağı bırakıp gidemez, ama toprakla birlikte satılabilir. Bu kolonlar, ortaçağ serflerinin öncüleridir.

İşte köleci sistemin bağında bir *yeni üretim tarzının, feodal tarzın* doğuşu böyle oldu.

Köleci ekonominin gelişmesiyle, ezilenlerle ezenler arasındaki sınıf mücadelesi de şiddetlendi. Bu mücadele, köleci devlet ve büyük toprak sahipleri tarafından sömürülen, özgür zanaatçılarla köylüleri birbirine bağlayan köle ayaklanmalarında ifadesini bulur. Köle ayaklanmaları arasında en önemlisi Spartaküs'ün yönettiği ayaklanmalar (MÖ 74-71).

* Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Ankara 1974, s. 207.

İç ayaklanmalara, gittikçe artan dış saldırılar da katıldı. Kölelik düzenini, kesin yıkılışa, bu saldırılar götürdü.

3. FEODAL ÜRETİM TARZI

Feodal düzen, şu ya da bu özelliği ile, hemen hemen bütün ülkelerde yaşandı. Bu dönem, uzun sürmüştür. Çin’de 2.000 yıldan fazla. Batı Avrupa’da, Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından (5. yüzyıl), İngiltere’de, 17. yüzyıla, Fransa’da 18. yüzyıla kadar uzanı. Rusya’da ise bu düzen 9. yüzyıldan 1861 servaj (kölelik) düzeninin. kaldırılmasına kadar sürdü.

Senyörün (derebeyin), toprak üzerindeki mülkiyet hakkı ile serf üzerindeki sınırlı mülkiyet hakkı, feodal toplumun *üretim ilişkilerinin* temelini teşkil eder. S erf, bir köle değildi. Topraktan yararlanma hakkına sahipti. Feodallerin mülkiyeti dışında, köylülerin ve zanaatçıların da üretim aletleri ve kendi özel işletmeleri üzerinde özel mülkiyet hakları vardı. Küçük köylü işletmesi ve bağımsız küçük zanaatçıların üretimi, kişisel emeğe dayanıyordu. Üretim, özellikle *doğal* [sayfa 37] bir nitelik taşırdı; yani ürün, değişim için ayrılmaz, esas olarak, doğrudan tüketimde kullanılırdı.

Taşra soyluları ve feodaller tarafından köylülerin sömürüsü, büyük feodal toprak mülkiyeti üzerine kurulmuştu. Feodalın topraklarından ancak bir kesimi kendi malikanesini teşkil eder, geri kalan diğer kesimi ise, kulluk koşulları altında, köylülere anlaşmalı olarak bırakılırdı. Feodal, [toprağı] köylüye “parseller” ve böylece kendisine el emeği sağlardı. İster kendi araçlarıyla senyörün toprağını (angarya olarak) ekip biçmek için olsun, ister ürünün bir kesimini senyöre vermek suretiyle olsun, isterse her iki biçimde birden olsun, miras yolu ile bir hisse topraktan yararlanan köylü, bulunduğu yerde kalmak zorundaydı. Köylüyü bağımlı duruma zorunlu olarak sürükleyen, açık sömürü şekli, işte buradaydı. Feodal, köylüyü öldüremezdi ama, onu satabilirdi.

Serfin emek süresi iki kesimden ibaretti: gerekli-emek süresi ve ek-emek süresi. Gerekli süre içinde, köylü, kendisinin ve ailesinin yaşamasını sağlamak için gerekli olanı üretirdi. Ek-emek süresinde ise, köylünün yarattığı artı-ürüne, senyör (angarya, aynı, nakit olarak) toprak rantı biçiminde sahip çıkardı. Köylülerin bu

sömürülme biçimi, bütün halklarda, feodalizmin başlıca niteliğini oluşturur.

Başlıca sakinleri, zanaatçılarla tacirler olan kentler, senyörlerin toprağı üzerinde kurulmuş olduğundan, onların egemenliğı altındaydı. Kentli, özgür olabilmek için mücadele etti, kentlerin özerkliğı mücadelesinde çoğunlukla başarıya ulaştı.

Kentlerin gelişmesi ve ticaretin ilerlemesi, feodal köyü şiddetle etkiledi. Feodal ekonomi, kendi pazar sınırı içerisinde doluşımını tamamlıyordu. Senyörlerin, lüks nesnelere satın almak için paraya gereksinimleri olurdu. Bunun içindir ki, köylülerden toprak rantını, aynı olarak değil, nakit olarak istemeye başladılar. Bu da, senyör ile köylüler arasındaki mücadelenin gittikçe sertleşmesine neden olan sömürüyü yoğunlaştırdı. [sayfa 38]

4. FEODALİZMİN DAĞILMASI VE ORTADAN KALKMASI FEODAL DÜZENİN BAĞRINDA KAPİTALİST İLİŞKİLERİN DOĞUŞU

Feodal düzen, köleci düzenin üretici güçlerinin daha üstün bir gelişme düzeyine tanık oldu. Bu dönemde, tarım tekniğı ilerlemiş, tarım sabanı ve diğer demir aletler geniş ölçüde yayılmıştı. Tarımın yeni dalları ortaya çıktı. Bağcılık, ve buna bağlı olarak şarapçılık, ve bahçecilik gelişti; yağ ve peynir gibi hayvancılıkla ilgili dallar da yaygın bir hal aldı. Çayır ve otlaklar genişletildi, toprağın islahında yeni usuller uygulandı.

Kentlerde, aletler ve hammaddelerin işlenme usullerinde yetkinleşme; zanaat kollarında uzmanlaşma başladı. Yeni üretim dalları ortaya çıktı: silah yapımı, çinicilik, bıçakçılık, kilitçilik, kunduracılık, saraçlık vb.. Döküm ve demir işlenmesi islah edildi. İlk yüksek fırınlar, 15. yüzyılda kuruldu. Pusula ve büyük coğrafi buluşlar da aynı döneme raslar.

Bununla birlikte, başlangıçta bünyesinde yeni üretici güçlerin geliştiğı feodal düzen, artık gelişmeyi dizginlemeye başlıyordu. Üretici güçler, feodal üretim ilişkilerinin dar kalıplarıyla çatıştı. Feodal sömürü boyunduruğı altındaki köylülük, zoraki çalışmadan dolayı, üretkenlik çok düşük olduğundan, tarımsal üretimi arttırmıyordu. Kentlerde de zanaatçıların emek üretkenliğinin artması,

lonca tüzükleriyle dizginlenmişti. Bütün bunlar, eski üretim ilişkilerinin tasfiyesini, feodalizmin kösteklerinden arınmış yeni ilişkilerin kurulmasını gerektiriyordu. Kapitalist üretim ilişkileri, feodal düzenin bağrında doğuyordu.

Feodalizm döneminde, basit meta üretimi, gittikçe açılıp serpiliyordu. Yani açılma, değişim bakımından olmuştur. Bu üretim de, kişisel çalışma ve üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine kurulmuştur. Sonunda, meta üreticileri, köyde olduğu gibi kentte de zengin ve yoksul olarak farklılaşmalara varan azgın bir rekabete giriştiler. Pazarın gelişmesiyle, durumu [sayfa 39] azçok iyi olan üretici, gittikçe artan bir biçimde, durumu bozulan zanaatçı ve köylüleri işçi olarak tutmaya başladı. Kapitalist ilişkilerin feodal düzenin bağrında, yavaş yavaş şekillenmesi işte böyle olmuştur.

Kapitalizmin doğusu, bir başka yol daha izler. Burada köylü ve zanaatçılar, ticari sermayenin bağımlılığı altına girerler. Ticari sermaye, önce meta değişiminde aracı rolündeydi. Daha sonra, lonca tüzüklerine uygun olarak, küçük üreticiler katında metalar biriktirmeye, onlara hammaddeler sağlamaya, uygun şekilde borçlandırmak suretiyle yardımlarda bulunmaya koyuldu. İşte, küçük üreticilerin, tüccarların ekonomik bağımlılıkları altına girmeleri böyle olmuştur. Ticari sermayenin bunu izleyen faaliyeti, zanaatçıları, ücretli işçiler olarak çalıştırdıkları bir yerde toplamaktan ibaret oldu. Tüccar, sanayici bir kapitalist olurken, ticari sermaye de sanayi sermayesine dönüşüyordu.

Kapitalizmin kurulma süreci, aynı zamanda, kıra kadar uzanmıştı. Ticari üretimin gelişmesi, paranın gücünü de artırmıştı. Bu nedenle feodaller de rantı, para-rant şeklinde istemeye başladılar. Para ile yapılan işlemlerin artması, köylülüğü, tarım burjuvazisi ve yoksul köylü olarak farklılaşmaya götürdü.

Kapitalist üretimin, köyde olduğu gibi, kentte de feodal düzenin bağrında yeşermesi böyle oldu. Artık feodalizmin ortadan kaldırılması, tarihi bir zorunluluk haline gelmişti.

Feodal düzenin bütün tarihi, köylüler ile senyörler arasında sürüp giden sınıf mücadelesinin tarihidir. Bu mücadele, özellikle, feodal dönemin sonlarında toprak kölelerinin sömürülmesinin dayanılmaz bir dereceye varmasıyla şiddetli bir şekil almıştır. Köylü ayaklanmaları, feodal düzeni sarsar ve onu yokolmaya doğru

götürür. Burjuvazi, feodalizme karşı mücadelenin başına geçer ve serflerin ayaklanmasından, feodal beylere karşı, politik iktidarı ele geçirmek ve egemen sınıf haline gelmek için yararlanır. [sayfa 40]

KAPITALİST ÜRETİM TARZI

BİLİNDİĞİ gibi, kapitalist üretim tarzı, feodalizmin bağrında doğmuştur. Kapitalizm iki aşamada, *tekel-öncesi* ve *tekelci (emperyalizm)* aşamada gelişir. Her ikisinin ortak bir ekonomik temeli vardır: üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti ve ücretli emeğin sömürülmesi. Ama tekel-öncesi kapitalizm ile emperyalizm arasında da farklar var. Tekel-öncesi kapitalizm, kapitalizmin gelişme dönemidir, bu dönemde, serbest rekabet vardır ve üretici güçler, az ya da çok düzenli olarak ilerleyen bir çizgi izleyerek gelişirler. ABD'nde, İngiltere'de, Fransa'da öteki gelişmiş ülkelerde, tekel-öncesi kapitalizm, 19. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına kadar egemen oldu. Bu andan itibaren de, kapitalist ülkeler ekonomisi, tekel-öncesi kapitalizme yeni nitelikler katan süreçler yolu ile çalıştırıldı: serbest rekabetin yerini, kesin rol oynayacak olan tekeller egemenliği aldı. 20. yüzyılın şafağında tekel-öncesi kapitalizm, gelişmesinin en son ve üst aşaması olan emperyalizme dönüşmüştür. [sayfa 41]

1. TEKEL-ÖNCESİ KAPİTALİZM

İKİNCİ BÖLÜM META ÜRETİMİ, META VE PARA

MARX, kapitalizmin tahliline, meta ile başlar. Kapitalist düzende her şey -iğneden, devasa fabrikaya ve hatta insan işgücüne kadar her şey-, alınır ve satılır, ekonomistlerin ifadesiyle, bir meta biçimini alır. Toplum içinde, insanlar arasındaki ilişkileri, metalar arasındaki ilişkilerin biçimi temsil eder. Meta, Marx'a göre, burjuva toplumun ekonomik bir hücresidir. Bir damla suyun, kendisini çevreleyen evreni yansıtması gibi, meta da kapitalizmin esas çelişkilerini aynen yansıtır.

Metan ve meta üretiminin tahlili, Marx'a, kapitalist üretim ilişkilerinin mahiyetini açıklama olanağını verdi. [sayfa 42]

1. META ÜRETİMİNİN GENEL NİTELİĞİ

Meta Üretimi Kavramı

Kişisel tüketime değil de, satışa, pazarda değişime ayrılan ürünlerin üretimine, meta üretimi denmiştir. Lenin: “Meta üretimi ile, *diyor*, herhangi belirli bir ürünün üretiminde, herbiri uzmanlaşmış ve birbirinden ayrı bireysel üreticilerin eseri olan, aynı zamanda toplumsal gereksimneleri gidermek için pazarda alınıp satılabilen ürünlerin (ki, bunun sonucu ürünler meta olurlar) üretildiği toplumsal-ekonomik bir düzenleme anlaşılır.”*

Meta üretimi, ilkel komünal düzenin dağılması döneminde ortaya çıkmıştır. Kölecî ve feodal üretim tarzları da meta üretimi tanıır; ama burada egemen olan doğal ekonomidir. Doğal ekonomide, toplum, aynı yapıda ekonomik birimler kümesinden oluşmuştur, bu birimlerden herbiri, kendi tüketim gereksinmelerini karşılamak üzere, her çeşit hammadde üretiminden tutun da, bu hammaddeleri kullanılabilir hale getirinceye kadar gerekli bütün işlemleri kendileri yapardı. Esas olarak, fazla-ürünün değişildiği bu tip ekonomi, kapitalizmin ortaya çıkışına kadar üstünlüğünü sürdürmüştür.

Kapitalizmin gelişmesi, doğal ekonomiye, ezici bir darbe indirdi. Kapitalist düzende işgücü dahil, her şey metadır. İşgücünün metaya dönüşmesiyle, meta üretimi, evrensel ve egemen bir duruma gelir.

Kapitalist düzene bağlı olan meta üretimi, üretimin üstün bir biçimidir; üretimde insanlar arasındaki ilişkiler, yani üretim ilişkileri, meta ilişkileri olarak ifade edilirler. Kapitalist toplumda esas olan üretim ilişkisini ele alalım: bu, burjuvazi tarafından proletaryanın sömürülmesi ilişkisidir. Kapitalistin işçiyi sömürebilmesi için, işçinin bir meta gibi görünen kendi işgücünü *satması* gerekir. Kapitalist, işçiye, geçim araçlarını, yani metalar satın almasını [sayfa 43] sağlayacak bir ücret öder. Böylece, işçi ile kapitalist arasındaki üretim ilişkileri, doğrudan değil de, metalar aracılığıyla kurulmuş olur; ve bu ilişkiler, meta ilişkileri niteliğine bürünmüştür.

* V. Lenin, *Œuvres*, Paris-Moscou, c. 1, s. 105.

Kapitalistler, kendi ürünlerini birbirlerine satarlar; hammadeler, araçlar, gereçler ve başka metalar satın alırlar. O halde, kapitalistler arasındaki ilişkiler de meta ilişkileridir.

Bundan dolayıdır ki, *kapitalist toplumda, meta üretimi, evrensel, üstün bir niteliğe bürünmüştür, oysa insanlar arasındaki ilişkiler, nesnelere, metalar arasındaki ilişkiler olarak görünür.*

Meta Üretimi *Meta Üretiminin Ortaya Çıkış Koşulları*

Meta üretimi, ancak belirli koşullar içinde olabilir. Meta üretiminin ortaya çıkışı ve varoluşu için başlıca koşul, *toplumsal işbölümüdür*. Bu, çeşitli nesnelere üretiminin, falan ya da filan kişiler ya da bireylerden meydana gelen gruplar arasında bölünmesi demektir. Bazıları dokuma, diğer bazıları ayakkabı, üçüncüler ev eşyaları, dördüncüler aletler vb. üretirler. Bu kişiler, kendi gereksinimlerini giderebilmek için, kendi emeklerinin sonuçlarını *değişmek* zorundadırlar.

Böylece biraraya gelmiş bütün üreticiler, birbirine bağımlı üyelerin meydana getirdiği bir çeşit büyük üretici ortaklığı kurmuş olurlar.

Bununla birlikte, toplumsal işbölümü, meta üretiminin koşullarından ancak bir tanesidir. Diğer gerekli koşullardan birisi de, toplumda, *üretim araçları sahiplerinin* farklı kimseler olmasıdır. Bir örnek verelim. İnsan bir nesne yapıyor ve bunu bir başkasına satmak istiyor. Bu satışı yapabilir mi? Evet. Ama bir şartla, eğer üretim araçlarının sahibi ^[sayfa 44] ise, sözkonusu ürünü kendisine ait üretim araçları yardımı ile yaptıysa, sonuç olarak, üretilen ürünün sahibi ise, o nesneyi satabilir. Örneğin, ilkel komünlerde işbölümü olmasına karşın, ne meta üretimi vardı ve ne de meta değişimi. Komün üyeleri, emeklerinin meyvelerini, kendi aralarında bölüşürlerdi. Ama onları satamazlardı. Çünkü, üretim araçlarını ve emeğin meyvelerini elinde bulunduran tüm komündü. Komünlerarası değişimde durum başkadır. Bu durumda, malın sahibi değişir ve emek ürünü meta olurdu.

O halde, toplumsal işbölümü ve üretim araçlarına sahip olanların başka başka kimseler oluşu, meta üretiminin esaslarını

teşkil eder. Ancak bu iki koşulun birleşmesiyledir ki, meta üretimi ve ürünlerin alım ve satım şeklinde değişimi ortaya çıkmıştır.

Basit Meta Üretimi ve Kapitalist Meta Üretimi

Kapitalist meta üretimi, *basit meta üretimi* temeli üzerinde, belirli toplumsal koşullar içinde kendini gösterir.

Basit meta üretiminin en karakteristik temsilcileri küçük toprak sahibi köylüler ile zanaatçılardır. Üretimlerini, *kişisel* emek üzerine kurmuşlardır, yani başkasının emeğini sömürmezler, kendileri çalışırlar. Her basit üretici, *üretim araçlarının sahibidir* ve sadece kendi tüketimi için üretmez, pazar için, satış için de üretir.

Basit meta üretimi, mahiyeti gereği, çifte niteliğe sahiptir. Bir yandan, özel mülkiyet üzerine kurulmuştur, küçük köylü ya da zanaatçı, üretim aracı sahibidir ve bu niteliği, onu kapitaliste yaklaştırır. Öte yandan, basit meta üretimi, kişisel emek üzerine kurulmuş olduğu için, üretici, bir emekçidir ve bu niteliği, onu, proletere yaklaştırır. Proleterin, küçük üreticiden farkı, kendine ait üretim araçlarına sahip olmamasıdır. İşçi sınıfı ile köylülüğün çıkarlarının birliği ve onlar arasındaki ittifak olanakları işte buradan gelir.

Belirli toplumsal koşullarda, basit meta üretimi, geleceğin kapitalist üretimine, hareket noktası ve temel görevi görür. Burada iki koşul vardır. Birincisi, *üretim araçlarının özel mülkiyet şeklinde oluşu*. Bilindiği gibi, bu koşul ilkel toplumun dağılma döneminde ortaya çıkmıştı. İkincisi, *işgücünün meta şekline dönüşümü*. Bu dönüşüm, feodal toplumun dağılma dönemine raslar.

Basit meta üretimi, kararsızdır; köylü ve zanaatçılar ^[sayfa 45] arasında, devamlı farklılaşma görülür: bazıları (azınlık) zenginleşir; diğer bazıları (çoğunluk) mevcut durumunu kaybeder, yoksullaşır. Yukarıda belirtilen koşullar içinde, bu süreçler, kentte ve köyde, burjuvazinin ve proletaryanın ortaya çıkmasına varır.

Kapitalist meta üretimi, basit meta üretiminde olduğu gibi, toplumsal işbölümü ve üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine kurulmuştur. Ama üretim araçlarına sahip olanın kişisel emeği üzerine değil de, üretim araçlarına sahip olan tarafından ücretli

işin *sömürülmesi* üzerine kurulmuştur. Kapitalist meta üretiminde, üretim araçlarının ve paranın sahibi, kendisi, üretimde bulunmaz. Üretim araçlarını harekete geçiren işgücünü parasıyla satın alır. İşgücünün meta olarak şekillenmesi ya da işgücünün meta-ya çevrilmesi, kapitalizmde meta üretiminin yeni bir gelişmesini gösterir ve evrensellik kazanır. Meta değişimi, “burjuva (meta) toplumunun binlerce kez karşılaştığı, en basit, en alışlagelen, en temel, en genel ve en olağan *ilişkiyi* teşkil eder” diye yazıyordu Lenin.*

Şimdi, bir de, kapitalizmin ekonomik çekirdek olan meta-nın ne olduğunu açıklayalım.

2. META VE EMEK, METALARIN YARATICISI

Metanın Kullanım-Değeri ve Değer

Meta, her şeyden önce, insanın herhangi bir gereksinmesini gideren şeydir; ikincisi, kişisel tüketim için üretilen bir şey değil, satış için, değişim amacıyla üretilen bir şeydir.

Bir nesneyi kendi tüketimi için üreten insan, ancak bir ürün üretmiş olur; meta üretmiş sayılmaz. Bir ürünün meta olması için, onun herhangi bir *toplumsal* gereksinmeyi karşılaması gerekir, yani toplumun diğer üyelerinin bir gereksinmesini karşılamalıdır.

Metanın incelenmesi, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki yönü, iki özelliği açığa çıkarır: kullanım-değeri ve [değişim-ç.] değeri. [sayfa 46]

Metanın, insanın şu ya da bu gereksinmesini karşılama özelliğine, metanın *kullanım-değeri* denir. Bu gereksinme, pek değişik niteliğe bürünebilir. Meta, birinci derecede gerekli bir nesne olabilir, emek gibi, elbise, ayakkabı gibi. Lüks bir nesne de olabilir, pahalı cinsten şarap, elmas vb. gibi. Bir üretim aracı da olabilir, makineler, kömür, demir vb. gibi.

Bir nesnenin, sadece bir tek kullanım-değeri olmayabilir; birçok kullanım-değeri de olabilir. Örneğin, maden kömürü, yakıt

* Lénine, *Œuvres*, Paris-Moscou, c. 36, s. 368-369.

olarak kullanıldığı gibi, kimyasal ürünler yapımı için hammadde olarak da kullanılabilir.

Şu ya da bu kullanım-değerinin bulunması, yani hizmete sunulan birşeyin insana yararlılığı, üretici güçlerin gelişmesi sonucu, toplumun evrim akışı içinde meydana gelir. Örneğin, insan taşkömürünü tanıyor, varlığını uzun zamandan beri biliyordu, ama onun yakıt olarak kullanılması, nispeten kısa bir süre önce başlar. Bilim ve tekniğin gelişmesi, taşkömürünün yeni özelliklerinin gün ışığına çıkarılmasına da olanak sağladı, çağımızda taşkömürü kimya sanayiinin de temelini teşkil etmektedir.

Meta üretimi rejiminde, farklı kullanım-değerleri, belirli nicel bir oranda, sürekli olarak, değişirler. Örneğin, bir balta, 20 kilo tahıl karşılığında değişilir. Kullanım-değerinin bir başka kullanım-değeriyle değişildiği yerde bu nicel oran, metanın *değişim-değerini* oluşturur. Değişim-değerini incelerken, iki soru ortaya çıkar: (1) Farklı nitelikteki metaları, kendi aralarında *eşit kılan* neden nedir? (2) Niçin, farklı metalar, belirli bir miktarda, *belirli bir oranda*, kendi aralarında *eşit hale* gelmişlerdir? Birbirinden farklı, birbirine benzemeyen metalar, değişimde birbirleriyle kıyaslanınca, bazı ortak yanları bulunduğu anlaşılır.

Daha o zaman Aristoteles, ne eşitlik olmaksızın değişim, ne de ortak ölçü birliği olmaksızın eşitlik olmayacağına dikkati çekmişti.

Aşağıdaki özellikler, bütün metalarda, bir dereceye kadar bulunabilen niteliklerdir: metalanın yararlılığı, arz ve talep konusu olmaya elverişliliği, metanın azlığı ve emek. [sayfa 47]

Metanın bu özelliklerden hangisi değerini belirler?

İlk bakışta, değeri, gerçekte, metanın *yararlılığı* belirler gibi gelir. Gerçekte, bir şey ne kadar yararlı olursa, o kadar gerekli olur ve değeri de o oranda artar. Bununla birlikte, gerçek, değer kaynağının her zaman yararlılık olmadığını gösteriyor. Çoğu zaman, en yararlı şeyler, kırk para bile etmez (örneğin, hava) ya da önemsiz bir fiyat biçilir (örneğin, su). Tersine, insana yararları pek az olan nesnelere (örneğin, elmas) bazan çok pahalı olur. Gerçekte, eğer ürünlerin fiyatı, onların yararlılığından gelseydi, ekmek ve su, elmas kadar pahalı olurdu ya da tersi olabilirdi. Bunun içindir ki, yararlılık ve kullanım-değeri, değerlerin bir koşuldur,

değerin kaynağı değildir. Her ne kadar kullanım-değeri olmaksızın bir değere sahip olunamazsa da, kullanım-değeri olduğu halde tamamıyla değersiz olması da mümkündür (örneğin havanın büyük bir kullanım-değeri vardır, ama hiç bir değeri yoktur).

Arz ve talep, değerın büyüklüğünü belirleyebilir mi? İlk bakışta, evet denebilir. Bilindiği gibi, bir metaya talep arttıkça, o metanın fiyatı yükselir, ve tersine, bir metanın arzı arttıkça, yani bir meta pazara yığıldıkça, o metanın fiyatı da düşer.

Ama konuya daha yakından bakılınca, açıkça görülür ki, metaların değeri, ne arza ve ne de talebe bağlıdır. Örnek olarak, şeker ile tuzu alalım. Bu iki meta, arz ve talep yasaının aynı ölçüde etkisindedir. Ama bu metalara karşı, talep, arz ile eşdeğerde olsa, bir kilo şekerin değeri, bir kilo tuzun değerinden, kıyaslanamayacak kadar daha yüksek olur. Bundan dolayıdır ki, arz ve talebin, burada bir rolü yoktur. Şurası da bir gerçek ki, arz ve talebin metaların fiyatları üzerinde etkisi olmadığı söylenemez. Ama onların değerın büyüklüğünü belirlemez, meta, değerın dışında, pazarda beliren fiyatın büyüme oranını belirler. Bir metaya karşı talep arttığı ve arz azaldığı zaman, pazar fiyatı, metanın değeri üstünde yükselme gösterir ve tersine, arz talebi aşarsa, fiyatlar değerın altına düşer. Ancak, talep arza eşit olduğu zaman, pazar fiyatı değere uygun olur. Ama kapitalist meta üretimi gözönünde tutulursa, [sayfa 48] böyle bir durum hemen hemen hiç bir zaman kendini göstermez. Bundan dolayıdır ki, arz ve talep metanın değerini belirlemez.

Bir metanın azlığı, o metanın değerini belirleyebilir mi? Birçok örnek, böyle bir sonuçun doğru olduğu sanısını verebilir. Örneğin, altını, elması ve buğdayı alalım. Altın ve elmas az bulunur ve daha pahalıdır. Buğday ise çok daha fazladır, çok daha ucuzdur; üstelik insanlar yaşamak için ona çok fazla gereksinime duyarlar. Ama bu, azlığın, değeri artıracağı anlamına gelmez. Örneğin, kurak geçen bir yılda, insanlar, sabırsızlıkla yağmur bekler; o zaman yağmur isteği sınırsızdır. Bununla birlikte, yağmurun yağmayışına ve yararlılığına, yağmura karşı duyulan büyük gereksinmeye karşın, yağmur para olarak ifade edilebilecek bir değere sahip değildir.

Gene anlaşılıyor ki, ne yararlılık, ne arz, ne talep ve ne de azlık, değerın nedeni değildir. Bununla birlikte, metaların bir başka

ortak özelliği vardır ki, bu, ne onların yararlılığına ve ne de onların azlığına bağlıdır. Metaldaki bu ortak özellik, hepsinin emek ürünü olmasıdır. Sadece *emek*, temel gerçeği, ya da Marx'ın deyişiyle, değer maddi özünü oluşturur. Herhangi bir metaı üretmek için gereken emek arttıkça, metaın değeri de artar ve daha pahalı olur. Altın, kömürden daha pahalıdır. Çünkü alını araştırıp bulmak, temizleyip saf hale getirmek için gereken emek, aynı miktar kömürü çıkartmak için gereken emekten çok daha fazladır.

Bütün metalar, insan emeğinin sonucudur. Her metada belli miktarda bir emek maddeleştigi için, metalar kendi aralarında kıyaslanabilirler. Metaların değerlere dönüştürülmesi, emeğin ürünü olmalarındandır.

Değer, meta içinde maddeleşen toplumsal emektir. *Maddeleşme* deyimi, meta içersinde billurlaşan, *içerilmiş* emeği gösterir ki, bu emek, kendisini içeren şeyin, metaın şeklini almıştır. Metaların değişiminde nicel ilişkiler, bu nicel ilişkiler içinde değişilmiş olan meta oranları, değer in ortaya çıkış *biçimini* meydana getirirler; bu nicel ilişkiler, değişilen metalara harcanan emek miktarı ile metaların aynı değerlere sahip olduklarını gösterir.

Metaın değeri, *toplumsal* bir kategoridir, görülmez, ama metaların her değişiminde bir meta, başka bir meta ile kıyaslandığı zaman kendini gösterir. Bunun içindir ki, Lenin [sayfa 49] şöyle der: “Değer, iki kişi arasında bir ilişkidir ... şeylerin dış görünüşleri altında gizlenmiş bir ilişkidir.”*

Kullanım-değeri her zaman var oldu ve var olacaktır. Bununla birlikte, [değişim -ç.]-değeri olarak ele alınan meta, toplum gelişmesinin belli bir aşamasında meta üretimi ve değişimin doğuşuyla ortaya çıkmıştır. Meta üretiminin ortadan kalkması, metaın [değişim -ç.]-değerinin de ortadan kalkması olacaktır. [Değişim-ç.]-değerinin toplumsal ve *tarihi* kategori oluşu bundan dolayıdır, yani toplumsal evrimin belli bir aşamasında vardır.

Her ne kadar meta, iki görünüşün (kullanım-değeri ve değer) birliği ise de, bu, çelişkili bir birliktir. Bu durum nasıl açıklanır?

Kullanım-değeri olarak metalar nitel bakımdan farklıdır (buğday, bez, demir vb.); değer olarak metalar, nitel bakımdan

* V. Lénine, *Œuvres*, Paris-Moscou, c. 21, s. 55.

birbirinin,aynıdır (hepsi insan emeğinin ürünüdürler).

Kullanım-değeri olarak metalar tüketime ayrılır, değer olarak metalar satışa ayrılır.

Burada meta üreticisini ilgilendiren (kullanım-değeri değil), değerdir, ama metanın değer olarak gerçekleştirilebilmesi için, onun bir kullanım-değeri olmalıdır, yani meta talep edilen bir nesne olmalıdır.

Metanın kullanım-değeri hissedilebilir, oysa, metanın değeri hissedilemez. Bunlar, metanın kullanım-değeri ile [değişim - ç.]-değeri arasındaki çelişkilere dir.

O halde metada iki nitelik bulunduğunu saptıyoruz: meta, kullanım-değeriyle [değişim-ç.]-değerinin birliğidir.

Metanın ikili niteliği nasıl açıklanır?

Somut Emek ve Soyut Emek

Metanın bu niteliği, metayı yaratmış olan emeğin ikili niteliğinden gelir. Meta içinde üreticinin maddeselen emeği, bir yandan somut emek görünüşünde, bir yandan da soyut emek görünüşünde kendini gösterir.

Belirli amaçla, akla-uygun yararlı bir şekilde harcanmış ^[sayfa 50] olan emek *somut emektir*. İnsan “genel olarak” çalışmış olmaz. Kunduracının işi, çiftçinin işi, madencinin işi, vb. gibi [belirli -ç.] bir iş yaptığı zaman çalışmış sayılır.

İşin farklı şekilleri, nitelikleri, meslek yöntemleri, aletleri, yararlanılan unsurları ve nihayet sonuçları, yani ürünlerin kullanım-değerleri bakımından birbirlerinden ayrılırlar. *Somut emek, metanın kullanım-değerini yaratır*.

Ama, işin farklı şekilleri yakından gözlemlendiğinde ortak bir çizgi bulunur ki, bu da, genel olarak insan emeğinin harcanmış olmasıdır. Yani kasların, beynin, sinir ve benzeri unsurların harcanması. Somut şekilden bağımsız emek, genellikle insana özgü işgücünün harcanması olarak ele alınan emek, soyut emektir. Metanın [değişim -ç.]-değerini, *soyut emek yaratır*.

Kullanım-değerinin yaratıcısı somut emek, her zaman vardır ve her zaman varolacaktır. Meta üretimi rejiminde varolduğu gibi, meta üretimi olmadığı zaman da varolur. Soyut emek

ise, ancak meta üretimine bağlıdır. Somut emeğin farklı şekilleri kadar, soyut emek de, genel olarak, farklı şekillere sokulabilir. Bu, meta üretiminin varolmasından, ürünün satış için üretilmiş olmasından ileri gelir. Örneğin, üretici, bir çift bot yaparak pazara götürmüş olsun. Pazarda bunları nasıl değişebilecek? Diyelim ki, bu değişim buğday karşılığında olsun. Kullanım-değerleri bakımından bu ürünler, birbirleriyle kıyaslanamazlar. O halde bunlar, ancak [içerdikleri -ç.] emek miktarına göre birbirleriyle kıyaslanabilecektir. Eğer kunduracı bu bir çift botu 100 kilo buğday karşılığında değiştirse, bu bir çift bot için harcanan soyut emek miktarı, 100 kilo buğday için harcanan soyut emek miktarının aynıdır demektir. Eğer kunduracı, bu botları böyle bir değişim için değil, kendi ailesi için yapsaydı, botlarda maddeleşen soyut emek miktarını belirtmeye hiç gerek olmayacaktı. Meta üretiminin ortadan kalkmasıyla, emeğin soyut türü, yani soyut emek de ortadan kalkacaktır.

Meta üretiminde, somut emekle soyut emek arasında, uzlaşmaz karşıt bir çelişki vardır, ki bu çelişki, özel emek ile toplumsal emek arasında olan bir çelişki olarak kendini gösterir. [sayfa 51]

Özel Emek ve Toplumsal Emek

Meta üretimi koşulları içinde, her üretici, belirli bir meta tamamı. İş, toplumda bölünmüştür, işin toplumsal bölünmesi arttıkça, üretim dalları çoğalır ve üreticileri birbirine bağlayan bağlar genişleyip kuvvetlendikçe, kendi aralarında birbirlerine karşı bağımlılıkları da genişlemiş olur. Hemen hemen bütün nesnelere yapımına, farklı mesleklerden onlarca ve yüzlerce insan katılır. Bu demektir ki, *her üreticinin emeği, toplumsal emeğin bir parçasını oluşturur, toplumsal bir niteliğe bürünür.*

Ama üretim araçlarının özel mülkiyetinin hüküm sürdüğü bir toplumda, üreticiler, kendi işlemlerini ayrı ayrı yönetirler, aralarında birlik yoktur. Bundan dolayıdır ki, esas olarak toplumsal bir emek olan kendi işleri, *özel emek* olarak görünür. Böylece, emeğin toplumsal niteliği gizlenmiştir. Bu toplumsal nitelik, ancak pazarda değişim anında kendini gösterir. Üreticinin özel emeğinin,

değişimde, metallerin alım satımında, toplumda kaçınılmaz olan toplumsal emeğin bir parçası olduğu açıkça meydana çıkar.

Üreticinin özel emeğinin, toplumsal bir niteliğe bürünmesiyle *basit meta ekonomisinin başlıca çelişkisinin, yani özel emek ile toplumsal emek arasındaki çelişkinin doğrulandığı görülür*. Bu çelişki, değişim anında ortaya çıkar. Üreticiler pazara geldikleri zaman, bazıları kendi metallerini satarlar, diğer bazıları satamazlar. İster talep yokluğundan olsun, ister metallerinin çok pahalı bulunmasından olsun, metallerini satamazlar. Eğer, üretici, kendi ürettiği metayı paraya çeviremiyorsa, bu, üreticinin özel emeğinin, toplum tarafından kabul edilmemiş olmasındandır; üretici yıkıntıya uğrar, bu yıkıntılar yinelenirse, o mahvolur. Bundan dolayıdır ki, özel emek ile toplumsal emek arasındaki çelişki, bazıları yıkıma ve diğer bazıları da zenginleşmeye götürür.

Meta Değerinin Büyüklüğü

Metanın değeri, emek tarafından yaratılmış olduğundan, [sayfa 52] *değerin büyüklüğü, meta içersinde billurlaşan emek miktarıyla ölçülür*. Ama üreticiler pek çoktur; bunlar, ürettikleri aynı cins metallerin üretimi için birbirlerinden farklı miktarda harcamalarda bulunurlar. Bir metanın değerinin büyüklüğü de, her üreticinin gerçekten harcadığı emekle ölçülemez. Yoksa, aynı metallerin değeri, aynı büyüklükte olmazdı. Gerçekte, değişimde, aynı cins metaller eşit bir değerdedirler. Metallerin *değerinin büyüklüğü*, her üreticinin bireysel emek süresiyle *belirlenmemiştir*, belli bir metanın üretimi için *toplumsal bakımdan gerekli-emek süresi* ile belirlenmiştir.

Toplumsal bakımdan gerekli-emek süresi denince herhangi bir sanayi dalında, (teknik düzey bakımından, ustalık bakımından, emek yoğunluğu bakımından) ortalama toplumsal üretim koşulları içinde bir birim metanın üretimi için toplumsal gerekli-emek süresi anlaşılmalıdır. Genel kural olarak, toplumsal bakımdan gerekli-emek süresi, belli bir tip metallerden çoğunun imal edildiği üretim koşullarıyla belirlenir.

Toplumsal bakımdan gerekli-emek süresi devamlı olarak değişir, ve dolayısıyla değer büyüklüğü de değişir. Bu değişiklik,

emek verimliliğinin değişmesinden gelmektedir. *Emek verimliliği bir birim emek süresinde yaratılan ürün miktarıyla belirlenir.* Emek verimliliğinin yükseltilmesi denince, genel olarak, iş süreci içinde, üretim birimi başına, çalışma giderlerini azaltmayı da beraberinde getiren, bütünü ile bir değişim anlaşılır. Emek verimliliği büyüdükçe, yani belli bir zaman aralığında ürünlerin imali arttıkça, bir birim meta değerindeki büyüme azalır. Ve tersi de olur. İşte emek verimliliğiyle her birim metanın değerini azalmasıdaki ters orantının nedeni budur.

Eğer emek verimliliği artarsa, bir birim metanın değeri azalır. Ve bunun tersi de olabilir, eğer emek verimliliği azalırsa, bir birim metanın değeri artar.

Üretkenlik ile emek yoğunluğunu ayırdetmek gerekir. *Emek yoğunluğu, bir birim zaman içinde, emek olarak yapılan harcamayı belirler.* Emek olarak yapılan harcama, belirli ^[sayfa 53] bir zaman içinde arttıkça, yaratılan ürün de artar; ama bir birim ürünün değeri değişmez, çünkü daha büyük bir emek miktarı, daha büyük bir ürün miktarı ile karşılanır.

Meta değerinin büyüklüğü üzerine etki yapan, emeğin bileşikliğinin derecesidir. Bu bileşiklik derecesine göre, vasıflı ve vasıfsız emek olarak ayrılır. Herhangi bir özel yetişmesi olmayan işçinin emeği, *basit* (vasıfsız) bir emektir. Özel bir yetişmeyi gerektiren emek, *bileşik* (vasıflı) bir emektir. Bileşik emek, aynı birim zaman içinde, basit emekten daha büyük bir değer yaratır. Marx, bu konuda, bileşik emeğin, belirli bir güce, bir kudrete yükselmesi veya basit bir emeğin belli bir güce yükseltilmesi ya da çoğaltılması olarak ortaya çıktığını söyler.

Özel mülkiyet üzerine kurulan meta üretiminde, emeğin farklı biçimleri, farklı vasıfta, farklı üretkenlikte emek, pazarda, meta olarak pazara konduğu zaman, metanın değeri biçiminde, biricik ölçüye, somut emeğe, kendiliğinden girer. Değer, üreticiler arasındaki üretim ilişkilerini, onların faaliyetlerinin değişimini belirler. Ama olayların (*phénomènes*) yüzeyinde bu ilişkiler, şeyler arasındaki ilişkiler olarak görünür.

3- DEĞİŞİMİN VE DEĞER BİÇİMLERİNİN GELİŞMESİ

Değişim-Değeri, Değerin İfade Biçimi

Metan değeri, o metan üretmek için harcanan emek tarafından yaratılır. Bununla birlikte, değer ancak değişim süreci içinde, yani *değişim-değeri* arasında, bir metan, başka bir metan ile kıyaslanırken kendini gösterir. Bundan dolayı, bir baltanın değeri, tek başına, emek-zamanı ile değil, başka bir metanın aracılığı ile belirlenebilir. Örneğin, bir balta=20 kg. tahıl olsun. Bu karşılaştırmada, tahıl, baltanın değerini belirlemeye yarar. Bu eşdeğerlik, bu tahılı üretmek için harcanan emek miktarı ile bu baltayı yapmak için harcanan emek miktarının aynı olduğu anlamına gelir. Değeri, başka bir metanın değeriyle belirlenen metan (örneğinimizde, balta), *nispi* değer şekline bürünür. Kullanım-değeri, başka bir metanın değerini ^[sayfa 54] belirlemeye yarayan metan (örneğinimizde, tahıl), eşdeğer biçimine bürünür.

Değişim-değeri, değerlerin raslansal basit biçiminden para biçimine gelinceye kadar, uzun bir tarihsel gelişme yolundan geçmiştir.

Değerin Basit Biçimi

Üretim doğal nitelikteyken, ürünler, değişim için değil, doğrudan tüketim için üretilirdi. Bu çağda, ancak *raslansal olarak* tüketimden artakalmış fazla ürünler değişilirdi. Değişilen ürünlerin miktarı sınırlıydı. Bir metan, doğrudan doğruya başka bir metan karşılığı değişilirdi ve kendi değerini yalnızca bir tek metanda ifade ederdi. Örneğin, bir baltanın 20 kg. tahıla ya da 20 arşın bezin bir elbiseye eşit olması gibi. Değişim, raslansal olduğu gibi, metanın değerinin büyüklüğü de aynı yöntem ile ölçülmezdi. Biz, burada, *değerin basit ya da raslansal biçimiyle* karşı karşıyayız.

Değerin Tam ya da Gelişmiş Biçimi

İlkel toplulukta, ilk büyük toplumsal işbölümü olan çoban kabilelerle tarımcı kabilelerin ayrılması döneminde, metanın değeri,

gittikçe büyüyen miktarlarda yapıyordu: hayvan, tahıl vb... Üreticiler arasında değişim, düzenli bir görüngü haline gelmişti. Ama değişim sürdürülürken, giderek artan bir biçimde, birçok kişinin aynı metaya sahip olmak istedikleri görüldü. Davar, kendiliğinden böyle bir meta olmuştu. Diğer birçok meta ile kıyaslanır ve değiştirilirdi. Örneğin:

$$1 \text{ koyun} \left\{ \begin{array}{l} =40 \text{ kg. tahıl} \\ =20 \text{ metre bez} \\ =2 \text{ balta} \\ =3 \text{ gr. altın vb.} \end{array} \right.$$

Bir meta değerinin, başka bir metanın değeri ile belirlenebilir [sayfa 55] hale gelmesi, *değerin tam ya da gelişmiş biçimidir*.

Değerin Genel Biçimi

Meta üretimi ve değişimin gelişmesi ile, en çok talep edilen, kar getirici bir meta ortaya çıkmaya başladı. Bütün metaların kendi değerleri bu metada belirlenmeye başladı. Diğer birçok metanın değerinin belirlenme aracı olarak kullanılan meta, bir *genel eşdeğerdir*, yani bu, karşısındaki meta ne olursa olsun, değeri özdeş olan bir meta demektir. Genel eşdeğerin ortaya yıkmasıyla, gelişmiş değer biçiminden, şu şekilde açıklanabilen *değerin genel biçimine* geçilir.

$$\left. \begin{array}{l} 40 \text{ kg. tahıl} = \\ 20 \text{ metre bez} = \\ 2 \text{ balta} = \\ 3 \text{ gr. altın vb.} = \end{array} \right\} 1 \text{ koyun}$$

Değerin genel biçimine geçiş, *metaların dolaşımına* olanak verdi. Şimdi her değişim işlemi iki aşamaya bölünmüştür: satış ve alış. Bununla birlikte, bu aşamada, genel eşdeğerin rolü, henüz tek bir metaya özgü değildir. Bu rol, bölgelere göre, davar ile, tuz ya da kürk vb. ile yerine getiriliyordu.

Meta üretiminin çoğalması ve değişimin genişlemesi, tek bir eşdeğerin kabulünü zorunlu kıldı, çünkü genel eşdeğer olarak kullanılan metaların birbirinden farklı olmaları, değişimin

gelişmesini zorlaştırıyor, genişleyen pazanın gereksinmeleriyle çelişkiye düşüyordu. Bu çelişki, değerli madenler olan altına ve gümüşe, gittikçe artan şekilde, genel eşdeğerlik rolü verilerek çözümlendi.

Değerin Para Biçimi

Genel eşdeğerin rolü, örneğin, altın gibi bir metayla bağlanınca, aşağıda belirtilmiş olan değer in para biçimi ortaya [sayfa 56] çıkmıştır:

$$\begin{array}{l} 40 \text{ kg. tahıl} = \\ 20 \text{ metre bez} = \\ 2 \text{ balta} = \\ 1 \text{ koyun} = \end{array} \left\{ \begin{array}{l} \\ \\ \\ \end{array} \right. 3 \text{ gr. altın}$$

Değer in para biçimine geçişi, zanaatçılığın tarımdan ayrıldığı ikinci büyük toplumsal işbölümünden sonra olmuştur. Altın ve gümüş, (türdeş oluşları, bölünebilmeleri, hacimlerinin küçük oluşları vb. gibi) ortak özellikleri dolayısıyla, genel eşdeğer haline gelmişler ve paraya dönüşmüşlerdir.

Para, toplumsal görevi, diğer bütün metaların değerini belirlemekten ibaret olan belirli bir metadır. Paranın ortaya çıkışıyla birlikte, bütün metaların değerleri, para ile ölçülmeye başlanmıştır.

4- PARA

Para, Niteliği ve Görevleri

Para, meta üretiminin ve değişiminin tarihsel gelişme süreci içinde kendiliğinden ortaya çıktı. En basitinden başlayarak değer biçimlerinin gelişmesi, değer in para biçimini ve parayı ortaya çıkardı.

Para olarak altın, gümüş, işlenmiş madenden para ve kağıt para kullanılır. Aina bu para ortaya bir anda çıkıvermemiştir, uzun bir evrimin ürünüdür. Başlangıçta, en sık değişilen meta, para sa- yılıyordu. Çeşitli halklarda ve çeşitli çağlarda, hayvan derileri, davarlar, bakır, tahıl, tuz vb. para olarak kullanılmışlardır.

Değişimin gelişmesiyle paranın rolünü oynadılar. Zamanla ve meta ekonomisinin gelişmesi sonucu, bu para rolü altına geçti. 19'uncu yüz-yılda, altın para, ülkelerin salt çoğunluğunda kullanılıyordu.

İlerlemiş bir meta ekonomisinde, para birçok görevler ^[sayfa 57] yapar: metaların değer ölçüsü, dolaşım aracı, birikim ya da servet biriktirme, ödeme aracı ve hatta evrensel para. Şimdi, bunlardan herbirinin görevlerini inceleyelim.

Değer ölçüsü, paranın başlıca görevidir, bu görev esas olarak, bütün metaların değerini ölçmekten ibarettir. Bu görevi yerine getirebilmesi için, paranın kendisi, bir değere sahip olmalıdır. Nasıl ki, bir cismin ağırlığı, ancak bir başka ağırlıkla ölçülebiliyorsa, bir metanın değeri de, ancak bir değer taşıyan başka bir meta ile ölçülebilir.

Bir metanın değeri, altın ile ölçülür. Metada belirli bir fiyat saptanırken, meta sahibi, metanın değerini, düşüncede, ya da Marx'ın dediği gibi, ideal olarak altınla belirler. Metaı, belli bir miktarda altınla kıyaslamak, ancak yaşayan gerçeklikte mümkündür, çünkü altın değeri ile, ele alınan bir metanın değeri arasında, daima belirli bir ilişki vardır. Bu ilişkinin temelinde, metanın üretiminde olsun, altının üretiminde olsun, toplumsal bakımdan gerekli-emek bulunur.

Metanın, para olarak belirlenen değerine, o metanın fiyatı denir. *Fiyat*, meta değerinin para olarak ifadesidir.

Metaların kendi değerleri, belirli bir miktarda altın ve gümüşle belirlenir. Bu paranın miktarı ölçülebilmelidir. Gümüş madeninin belli bir ağırlığı, paraya özgü ölçü birimidir. Örneğin Birleşik Amerika'da para birimi dolardır. İngiltere'de sterlin, Fransa'da franktır. Ölçüde kolaylık olması için para birimi parçalara bölünmüştür: dolar, 100 sent; frank, 100 santim; sterlin, 20 şilin; şilin, 12 peni; (lira, 100 kuruş).

Para birimi ve onun bölümleri, *fiyatların ölçüsü* olarak kullanılır.

Paranın ikinci görevi de; *dolaşım aracı* olarak kullanılmasıdır.

Para ortaya çıkmadan önce, basit değiş-tokuş (trampa) uygulanırdı, yani bir nesne, başka bir nesne ile doğrudan değişilirdi. Paranın kullanıldığı andan başlayarak, bir metanın başka bir meta

ile değişilmesi, gümüş aracılığıyla yapıldı. Önce bir meta, para karşılığı satılır sonra da para ile başka ^[sayfa 58] bir meta satın alınır. Meta değişiminin para aracılığıyla yapılmasına *meta dolaşımı* adı verilir (meta-para-meta). Ama meta, alıcıya geçince, dolaşımın durduğunu, oysa paranın dolaşım alanında sürekli olarak kaldığını, yani onun elden ele geçtiğini belirtelim. Metalarn dolaşımında, paranın, *aracı* olarak kullanılması böyledir, o bir dolaşım aracıdır. Bu görevi yerine getirebilmesi için paranın kullanılabilir olması gerekir.

Başlangıçta, metalarn değişiminde, para, altın ve gümüş, külçeler şeklinde aracılık ediyordu. Ama bu bir yığın engelleri de beraberinde getiriyordu. Onları her defasında tartmak, parçalamak, ayanını saptamak gerekiyordu. Bunun içindir ki altın ve gümüş külçelerinin yerini, yavaş yavaş basma tekeli devlette bulunan paralar aldı. *Para*, belirli miktarda maden içeren, biçimlendirilmiş bir külçedir.

Paralar, dolaşım sırasında kullanıla kullanıla kendi değerlerinden kaybederler. Bununla birlikte, görülegeldiği gibi, kullanıla kullanıla aşınan paralar da tam değerine eşit işler görürler. Bu durum, dolaşım aracı olarak paranın alıcı ya da satıcı elinde uzun zaman kalmamasıyla açıklanır. Meta üreticisi, eline geçen paranın değerini kaybedip etmediği konusu üzerinde durmaz. Kendisinin gereksinme duyduğu metaları satın almak üzere hemen kullanır. O halde, dolaşım aracı olma görevi, değeri az olan madeni paralarla ve hatta kağıt paralarla da yerine getirilebilir.

Meta ekonominin gelişmesiyle, *para, biriktirme aracı* ya da *servet biriktirme aracı* olma görevini de yerine getirir. Para, zenginliğin evrensel simgesidir. Ona sahip olmak, herhangi bir metaya sahip olmak olanağını verir. Üreticiler, daha sonra gereksinme duyacakları metayı satın almak için parayı tasarruf edip biriktirirler. Bu görev ancak tam değerinde bir para ile, para ya da altın ve gümüş nesnelere yapılır.

Para, *ödeme aracı* olarak görev yapar. Metalar, her zaman peşin satılmaz. Alım ve satım, farklı bir ödeme ile kredili de olabilir. Kredili alındığında, alıcı peşin ödemeden ^[sayfa 59] metanın sahibi olur. Bu takdirde ödeme, belirli bir tarihte yapılmak üzere saptanmıştır ve ödeme zamanı gelince para alıcıdan satıcıya geçer. Para,

ödeme aracı olma görevini burada yerine getirmiştir. Örneğin, ilkyazda demirci, köylüye gereksinme duyduğu bir saban yapmıştır. Ama köylünün parası yoktur. Ve ancak güzün, ürününü kaldırıp sattığı zaman parası olacaktır. Bu koşullarda köylü, sabanı ancak kredili alabilir, yani borç güzün ödenecektir. Para, vergileri, toprak rantını, vb. ödemek için de, ödeme aracı görevi yapar.

Dolaşım aracı ve ödeme aracı olarak, paranın görevi metallerin dolaşımında kaçınılmaz olan para kitlesini (miktarını) belirleyen yasaı açıklığa kavuşturmaya da olanak sağlar.

Bu para miktarı, 1 dolaşımda bulunan meta fiyatlarının toplamına, 2 paranın devir hızına bağlıdır. Para dolaşımı hızı arttıkça, devri sağlamak için gerekli para azalır, ya da tersi olur. Örneğin, yılda 100 milyar dolarlık meta satılırsa ve her dolar ortalama olarak 50 devir yaparsa bütün meta kitlesinin dolaşımını sağlamak için:

para kitlesi=meta fiyatlarının toplamı/para devrinin hızı
= 100 milyar dolar/50=2 milyar dolar

Kredi sayesinde, kredili satılan meta fiyatları tutan ve dengelenmiş ödemeler tutan kadar, para gereksinmesi azalır. *Para dolaşımı yasası*, metallerin dolaşımı için zorunlu olan para kitlesinin, para devirlerinin ortalaması ile bölünmüş olan meta fiyatları toplamına eşit olması gerekliliğinden ibarettir. Metallerin toplam fiyat tutarından krediyle satılan metallerin fiyatı tutarı ile peşin satılanların tutarını düşmek ve buna vadesi gelen ödemelerin tutarını eklemek gerekir.

Bu yasa, meta üretim ve dolaşımının yapıldığı bütün toplumsal kuruluşlarda geçerlidir.

Sikke, *evrensel para* görevini de yerine getirir. Dünya pazarında sikke, Marx'a göre, ulusal üniformasından soyunur ve para görünüşünde değil, ama ilk görünüşü ile, yani altın [sayfa 60] ya da gümüş külçeler olarak ortaya çıkar. Dünya pazarında, ülkelerarası değişimlerde, altın, bir satınalma, evrensel bir ödeme aracı, toplumsal zenginliğin evrensel simgesidir.

İşte paranın görevleri bunlardır. Bu görevler, kendi aralarında, birbiriyle organik olarak bağlanmışlardır ve değişik biçimler altında, genel eşdeğer olarak sikkenin niteliğini gösterirler.

Sömürü üzerine kurulmuş toplumsal yapılarda (kölecilik-

te, feodalitede, kapitalizmde) sikke, sınıfsal bir niteliğe bürünür, o bir sömürü aracıdır.

Altın ve Kağıt Para Enflasyon

Kağıt para, devlet tarafından çıkarılmış bir para şeklidir, dolaşım ve ödeme aracı görevlerinde, altının yerini tutar ve onu temsil eder. Kağıt paranın aslında uygun bir değeri yoktur ve bunun sonucu olarak, metallerin değerini ölçme görevini yapamaz.

Kağıt para, ilk kez Çin'de ortaya çıktı. Amerika'da 17'inci yüzyıl sonunda, Fransa'da 18'inci yüzyıl başlarında, Rusya'da, ise 1769'da çıkarıldı.

Çıkarılan kağıt para, miktarı ne olursa olsun, ancak değişimi sağlamak için, gerekli altın miktarının değerini temsil eder. Eğer, çıkarılan kağıt para miktarı, dolaşım için gerekli olan altın miktarına tekabül ediyorsa, kağıt paranın satın alma gücü ile altın paranın satın alma gücü arasında uygunluk vardır. Genel olarak, burjuva devlette, gelirler giderlerden düşük olduğundan, ek kağıt para çıkarma yollarına (emisyonu) başvurulur. Bu durum, özellikle savaş, bunalım ve diğer kargaşa dönemlerinin ayırıcı özelliğidir. Kağıt para bu yüzden sarsıntı geçirir.

Örneğin, metallerin dolaşımı için, her altının karşılığı bir dolar olmak üzere, 5 milyarlık altın para gerekli olsun. Devlet, 5 milyar kağıt dolar çıkardı. Bu, her bir doların bir altın parayı temsil ettiğini gösterir. Ticari değişim hacminin aynı [sayfa 61] kaldığını kabul edelim, ama devlet, 5 milyarlık kağıt dolar daha çıkarmış olsun. Şimdi, 1 altın para, 2 kağıt doları temsil eder, ve bu 2 dolarla, önceden ancak 1 dolarla alınabilen meta satın alınabilir. Kağıt para, sarsıntı geçirmiş, *satılma gücü* düşmüştür.

Bu sürecin adına, enflasyon denir. Enflasyon, kendisiyle birlikte meta fiyatlarının yükselmesini birlikte getirir. Bununla birlikte, enflasyon dönemlerinde, kapitalist ülkeler emekçilerinin ücret ve gelirleri de bir artış gösterir; bu artış, asla eşya fiyatlarının artışı oranında olmaz. İşte bunun içindir ki, emekçi yığınlar daha fazla yoksullaşır.

Belli bir aşamada, enflasyon, ülke ekonomisini ağır bir çö-

küntüye sürükler. Normal para dolaşımını yeniden yoluna koyabilmek için çeşitli yöntemler vardır. Parasal reform yöntemlerinden biri, sarsıntı geçiren parayı, daha az miktarda yeni bir para ile değiştirmekten ibarettir (devalüasyon).

Parasal reformların uygulanma biçimleri ve içeriği, egemen sınıfın çıkarına uygun olarak, burjuva devlet tarafından saptanır. Burjuvazi tarafından yapılan parasal reformlar, halk yığınlarının yaşam düzeyini daha da düşmesi sonucunu verir.

Kredi-Para

Paranın ödeme aracı olarak görevi, kredi-paranın kaynağıdır. Emre yazılı senet (bono), bu paranın en basit biçimidir. *Bono, belirli bir para miktarının belirtilen tarihte ödenmesini* taahhüt eden, geçerli bir biçime göre yazılmış yükümlülüktür. Meta alım-satımı sırasında elden ele geçen bono, para yerine geçer.

Önceleri, basit bir poliçe, yani meta alıcısı tarafından imza edilmiş bir senet, kredi-para yerine geçiyordu. Ama bu senet, sınırlı bir çevrede geçerliydi, çünkü bu, ancak, imza sahibini tanıyanlar tarafından kabul ediliyordu. Daha sonra bu senetler birçok bankalar tarafından kabul edilir ve kınılır oldu. Başlangıçta banka, buna karşılık banknot adı verilen ^[sayfa 62] kendisine ait borç senetleri çıkarıyordu. Banknotlar bir banka adına çıkartılan senetlerdi. *Onların yararı, bu senetler karşılığında, onu taşıyan kimse*nin istediği anda bankadan para çekebilmesidir.

Banknotlar, altın ya da başka bir madeni para karşılığında değişilebilirdi. Tıpkı altın paralar gibi işlem görürler ve değerlerini kaybetmezlerdi. Kapitalizmin gelişmesiyle, dolaşımda bulunan altın miktarında nispi bir azalma oldu. Altın, para basmaya yetkili merkez bankaları tarafından, yedekler biçiminde toplandı. Banknotlar, sonra da kağıt paralar, dolaşımda altının yerini aldılar. Başlangıçta banknotlar, genel kural olarak, altın karşılığı değişilebilirdi, sonra bundan vazgeçildi. Bu durum banknotlarla kağıt parayı hatırı sayılır ölçüde birbirine yaklaştırdı.

5- DEĞER YASASI, META ÜRETİMİNİN EKONOMİK YASASI

Üretimde Rekabet ve Anarşi

Özel mülkiyetin egemen olduğu bir rejimde, meta üretimi, anarşi içinde yapılır. Böyle bir rejimde, üreticilere üretilmesi gereken metaların cinsini ve miktarını gösterecek hiçbir organ yoktur ve böyle bir organ olamaz da. Üreticiler ve işletmeler, kendi üretimlerini, başka işletmelerle ve tüketicilerle uyumlu hale getiremezler. Anarşi işte buradadır, yani plansız, düzensiz bir üretim yapılmasındadır.

Daha iyi üretim ve pazarlama koşulları sağlama uğruna, daha fazla kar elde etme uğruna, özel üreticiler arasında yürütülen rekabet ve savaşım, üretimdeki anarşiyi şiddetlendirmektedir. *Üretimde rekabet ve anarşi*, özel mülkiyet üzerine kurulan meta üretiminin yasasıdır. Her üretici –köylü, zanaatçı, kapitalist (elbette kapitalistin kendisi meta üretmez, ama pazarda üretici olarak boygösterir)– meta satışından, mümkün olan karı sağlamaya çalışır. Ama üretici, üreteceği metadan ne kadar talep edileceğini önceden doğru olarak kestiremez. Bildiği yalnızca, o metaya talebin geçen [sayfa 63] sefer yüksek olduğudur, ve o metadan; olabildiğince çok üretmeye çalışır. Ama diğer üreticiler de aynı şekilde hareket ederler. Sonuç: herkesin, kendi mahvına, kendi felaketine çalışmasıdır. Çok kez, herhangi bir metanın, talebi büyük ölçüde aşan miktarda üretilmiş olduğu görülür.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin yürürlükte olduğu bir toplumda üretim nasıl düzenlenir? Değer yasası ile düzenlenir.

Değer Yasası

Değer yasası, meta üretiminin ekonomik yasasıdır; değer yasasıyla, metaların değişimi, onların üretimleri için toplumsal bakımdan gerekli-emek miktarına göre gerçekleşir. Başka bir deyişle, değer yasası, metaların birbirleriyle değişiminin, bir değere göre yapıldığı anlamına gelir. Bu demektir ki, değişimi yapılan metalar, eşit miktarda toplumsal bakımdan gerekli-emek içerir-

ler. Bundan dolayıdır ki, bir metanın fiyatı (fiyatın, değerini para biçiminde ifadesi olduğunu anımsayalım) kendi değerine teka-bül etmelidir. Bununla birlikte, gerçekte, arz ve talebin etkisi ile; şu ya da bu metanın fiyatı, değerinin altında veya üstünde olabilir. Bilindiği gibi, şu ya da bu meta, pazarda az bulunabilir; talebin arzdan fazla olması, meta fiyatını daha da yükseltir. Bunun tersi de olur. Bu olayda, değer yasasının bir rolü olmadığı kabul edilebilir mi? Hayır. Nasıl olursa olsun, bir yasanın etkisi ancak, çok sayıda olguların incelenmesiyle anlaşılabilir. Herhangi bir metanın uzun bir dönem içindeki fiyatları tahlil edilirse, artma ve düşmelerin birbirlerini dengeledikleri ve *ortalama* fiyatların değer ile uyduştukları görülür.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine kurulmuş olan meta toplumundaki düzensizliğe, üretim anarşisine karşın, çeşitli ekonomik dallar arasında, zaman zaman bir denge, ve belli bir orantı kurulabilir. Meta ekonomisi, bunu, *üretimin düzenleyicisi* olarak araya giren ve pazardaki rekabet yoluyla etkide bulunan değer yasasına borçludur. Engels göstermiştir [sayfa 64] ki, " ... metaların birbirleriyle değişen bir üreticiler toplumunda rekabet, meta üretiminin değer yasasını harekete getirmekle, o koşullar içinde mümkün olan biricik toplumsal üretim örgütünü ve düzenini sağlar. Bireysel meta üreticilerinin, toplumun nelere, ne miktarlarda gereksinme duyup duymadığını görebilmelerini sağlayan tek şey, ürünlerin değerlerinin altında ya da üstünde fiyat bulmalarıdır."*

Üretim araçlarının özel mülkiyet şekli üzerine kurulmuş olan meta üretiminde, değer yasasının etkisi şu şekilde kendini gösterir:

1- *Değer yasası, üretim araçları ve farklı üretim dalları arasında emek-gücü dağılımını kendiliğinden düzenler.*

Toplumsal işbölümü, üretim dalları arasında çok açık bir oranlılık ister. Bu oranlılığın eksikliği halinde, üretim, normal olarak, varlığını sürdüremez. Fiyatların değişikliği ve, sonuç olarak, üretimin daha çok ya da daha az yararlılığı, üretim araçları ile emeğin şu ya da bu üretim dalına akmasına, şu ya da bu üretim

* Engels, "Birinci Almanca Baskıya Önsöz", K. Marks, *Felsefenin Sefaleti*, Ankara 1992, s. 18.

dalından çekilmesine neden olur.

Bu konuda M. İlin'in *Büyük Bir Planın Tarihi* adlı yapıtından çarpıcı ve nükteli bir özet aktarıyoruz: Yazar, değer yasaasının meta üretimini, özellikle kapitalist üretimi nasıl düzenlediğini benzetmelerle dolu bir üslupla gösterebilmektedir.

“Mister Fox bir milyon dolara sahip bulunmaktadır. Para pasif kalmamalıdır. Mister Fox gazetelere başvurur, dostlarına danışır, sabahtan akşama kentten kente koşan, her tarafı gözaltında bulunduran ve her taraftan sorup soruşturan ajanlar tutar. Mister Fox parasını nereye yatırmalı?

“Ensonu, işte sana iş! Şapkalar! İşte yapılması gereken şey! Şapka satışı iyi gidiyor, bu yüzden insanlar zengin oluyor.

“Artık düşünmeye gerek yok. Mister Fox bir şapka fabrikası kurdurur.

“Aynı fikir, aynı zamanda, Mister Fox'un da aklına [sayfa 65] gelmiştir, Mister Krox'un da, ve hatta Mister Nox'un da. Ve hepsi aynı anda şapka fabrikaları kurarlar.

“Altı ay sonra, ülkede birçok yeni şapkacı dükkanı görülmektedir. Mağazalar kartonlarla doldurulur. Depolar kartonlardan taşacak hale gelmiştir. Her yerde tabelalar, reklamlar, afişler; şapkalar, şapkalar, şapkalar. Ve fabrikalar tam randımanla çalışmalarını sürdürmektedirler.

“Ve işte ortaya çıkan bu durumu ne M. Fox, ne M. Nox, ne M. Krox önceden görebilmişlerdi. Halk şapka satın almaz oldu. M. Nox fiyatları 20 sent, M. Krox 40 sent düşürdü. M. Fox, tek bu yükten kurtulma uğruna şapkalarını zararına satıyor.

“İşler daha da kötüleşti...

“... Ve birdenbire, stop! M. Fox fabrikasının faaliyetine son verdi. İki bin işçiye yol verildi, beğendikleri yere gidebilirler. Ertesi gün M. Nox'un fabrikası durur. Sekiz gün daha geçer, bütün şapkacılar stop etmişlerdir. Binlerce işçi boşta kalmıştır. Yeni makineler paslanmaya başlıyor. İşletme binaları enkazcılara satılmıştır.

“Aradan bir yıl, iki yıl geçti. Nox'tan, Fox ve Krox'tan satın alınan şapkalar eskidiler. Halk yeniden şapka satın almaya koşuldu. Mağazalar boşaldı. Tozlu kartonlar yüksek raflardan çıkarıldı. Şapka yok. Fiyatlar yükseliyor.

“Mister Fox artık yoktur, ama bu kez de bu tatlı işe Mister Boudl adında bir zat girer: bir şapka yapımcılığı. Ama aynı fikir, başka zeki ve becerikli insanların aklına da gelir: M. Boudl, M.Foudl, ve M. Noudl. Ve tarih yinelenir.”*

2- *Değer yasası, özel üreticileri, üretici güçleri geliştirmeye isteklendirir.* Bilindiği gibi, meta değerinin büyüklüğü, toplumsal bakımdan gerekli-emek tarafından belirlenir. Avadanlıkları daha yetkin ve emeği daha iyi örgütleyen üreticiler, metalarını, toplumsal bakımdan gerekli harcamalara oranla, daha az harcama ile üretirler. Metalarn satışı, toplumsal bakımdan gerekli-emeğe teka-bül eden fiyatlarla yapılır. Bunun sonucu olarak, bu üreticiler fazladan para alırlar [sayfa 66] ve zenginleşirler. Bu da başka üreticileri, kendi işletmelerini teknik yönden yetkinleştirmeye zorlar. Böylece modern teknik izlenir ve toplumun üretici güçleri de gelişmiş olur.

3- Belirli koşullarda, değer yasasının etkisi, kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışına ve gelişmesine neden olur. Değerin çevresinde, pazar fiyatlarının kendiliğinden dalgalanması, ekonomik eşitsizliği ve üreticiler arasında savaşımlı şiddetlendirir. Rekabet, kimi üreticiyi yıkıma ve kimi üreticiyi ortadan silinip kaybolmaya ve diğer bazıları da zenginliğe götürür. Değer yasasının etkisinin sonu, üreticileri, burjuvazi ve proletarya olarak farklılaşmaya; sürekli olarak artan toplumsal üretimin bir bölümünün bazı kapitalistlerin ellerinde toplanmasına, diğer bazıların da yıkımına varır.

Metam Fetiş Niteliği

Daha önce de belirttiğimiz gibi, özü bakımından toplumsal olan her üreticinin emeği, şeklen özel emek olarak görünür. Emeğin toplumsal niteliği, üreticiler arasındaki toplumsal bağlar, üreticilerin birbirine karşılıklı bağımlılıkları, ancak pazarda, meta değerinde ortaya çıkar ve kendilerini gösterirler. Burada, birbirleriyle ilişki kuranlar, sanki insanlar değil de metalmış gibi gelir insana. Bu durum karşısında insanlar arasındaki toplumsal ilişkilere önyak olan ve insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri yo-

* M. İlkin, *Büyük Bir Planın Tarihi*, Moskova-Leningrad 1936, s. 7-9.

rumlayan metaldır. Üreticilerin ellerinden çıkan nesne bir kez pazara gelip öteki metalarla ilişkiler kurulunca denilebilir ki sahibine itaat etmeyen başka bir yaşam sürmeye ve hatta kaprisli bir yaşama başlar. Örneğin bugün 20 dolara bir çift ayakkabı ertesi gün yalnızca 15 dolar eder. Daha ertesi gün ise ayakkabılara el bile süremezsiniz. Bir süre sonra öyle adamlar çıkar ki, bir çeşit ayakkabının üzerine heyecanla, nefesleri kesilircesine atılırlar ve onun için çılgınca para ödemeye hazırdırlar.

Pazarda, metanın sürdürdüğü bu bağımsız ve raslansal yaşam, meta, kendisine bu özel nitelikleri kazandıran insanlara [sayfa 67] tamamıyla yabancılaştırır. Orada gerçekte varolan toplumsal ilişkiler, üretim ilişkileridir. İnsanlar, pazarda, ancak metalar arasındaki ilişkileri görürler. Aslında insanlar arasındaki ilişkiler, nesnel arasındaki ilişkilerin gerisinde maskelenmiş olarak bulunurlar.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine kurulmuş, meta ekonomisine özgü olan üretim ilişkilerinin bu şekilde maddeleşmesine Marx, metanın *fetiş niteliği* adını verir.

Meta üretimi geliştikçe, metanın fetiş niteliği de yayılır ve yeğînleşir. Paranın ortaya çıkmasıyla bu fetiş nitelik en gelişkin şekle, *para fetişizmi* şekline bürünür. “Her şeyi satın alacağım, der, altın.” Ve bu da, insanların gözüne paranın, altının doğal bir özelliği gibi görünür. Gerçekte ise, altının bu özelliği, belli toplumsal ilişkilerin, meta üretimi ilişkilerinin sonucudur.

Metanın fetiş niteliğinin gizi ilk kez, Karl Marx tarafından açıklandı. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kalkmasıyla, metanın fetiş niteliği de kaybolacaktır. [sayfa 68]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SERMAYE VE ARTI-DEĞER KAPİTALİST DÜZENDE ÜCRET

TOPLUMUN evriminin belirli bir aşamasında, meta üretiminin gelişmesi, kapitalizmin doğuşuna götürdü. Kapitalizm nedir? Lenin, yalın ve açık bir tanımını veriyor: “Halk yığını hiçbir şeye, ya da kendi malı olarak hemen hemen hiçbir şeye sahip olmadığı halde ve bundan ötürü de işçi olarak tutulmaya zorlanırken, toprağın, araç ve gerecin, fabrikaların vb. küçük sayıda büyük toprak sahiplerine ve kapitalistlere ait olduğu bir toplum örgütlenmesine kapitalizm adı verilir.”*

Kapitalist rejimde, emekçiler, bireysel özgürlükten yararlanırlar. Ama tamamıyla özgür olmalarına karşın, üretim araçlarından ve, dolayısıyla da, geçim araçlarından yoksundurlar. Demek ki, kapitalist işletmelerde çalışmak zorundadırlar. [sayfa 69]

Üretim araçlarını küçük bir grup insanın mülkü yapan koşullar nasıl yaratılmıştır?

* V. Lenin, *Oeuvres*, Moscou, t. 4, s. 321.

1- SERMAYENİN İLKEL BİRİKİMİ

Kapitalizmin Ortaya Çıkış Koşulları

Burjuva ideologları kapitalist ve işçi sınıfının tarihsel kökenlerini bile bile çarpıtıyorlar. Maddi malların haksız üleşimini, bütün yollara başvurarak haklı gösterme kaygısına kapılan burjuva ideologları, toplumun yoksul ve zengin olarak bölünmesinin nedenleri üzerine efsaneler uydurdular. Bilinmeyen çok eski zamanlarda, diyorlar, dünyada farklı nitelikte kimseler yaşamaktaydı. Bazıları çalışkan ve tutumlu, diğer bazıları da tembeldi. Birinciler, yavaş yavaş zenginliğin bütün çeşitlerini biriktirdiler, ikinciler ise oldukları gibi yoksul kaldılar. Kapitalizmin kökenleri üzerine yapılan böyle bir açıklamanın gerçekte hiçbir ilişkisi yoktur.

Kapitalizmin ortaya çıkabilmesi için başlıca iki koşul gereklidir: birincisi, *bireysel özgürlükten yararlanabilen, ama üretim araçlarıyla geçim araçlarından yoksun ve emekgüçlerini satmak zorunda bırakılan insanların varlığı*, ikincisi, *önemli miktarda para ve üretim araçlarının bazı kimselerin elinde toplanmasıdır*.

Bu iki koşul küçük meta üreticilerinin farklılaşmaları sırasında, feodal düzenin bağında doğmuştur. Kapitalist üretim tarzının oluşumu, toprak sahipleri, yeni doğan burjuvazi ve devlet tarafından geniş halk yığınları üzerinde en hoyrat yöntemlerin uygulanmasıyla ivmelendirilmiştir.

Üretim Araçlarıyla Üreticiler Arasında Ayrılma Zenginliklerin Bir Azınlık Elinde Birikmesi

Kapitalizmin doğuşunda gerekli koşulların yaratılması - *ilkel birikim* denilen sürecin içeriği işte budur. "... İlkel birikim denilen şey üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel ^[sayfa 70] süreçten başka bir şey değildir." diye yazıyordu Marx.*

Bu süreç, sermayenin tarih-öncesini oluşturur. Sermayenin ilkel birikimi, en tipik biçimde, İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Toprakbeyleri (*landlords*) komün topraklarını zapt ediyorlar, hatta

* Marks, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 731.

köylüyü kendi evlerinden kovuyorlardı. Toprakbeyleri, köylülerden zorla boşaltılan toprakları, koyun sürüleri için otlak haline getiriyorlar, toprağı çiftçilere kiralyıyorlardı. Yün, genişlemekte olan tekstil sanayii tarafından pek aranır olmuştı.

Doğmakta olan burjuvazi, devlet topraklarının mülk edinilmesi, kilise mallarının yağmalanması gibi elkoyma yöntemlerinden yararlanıyordu. Geçim araçlarından koparılmış bir yığın insan, serseri, dilenci ve haydut oluyordu. Kendi tasarruflarında olan mülkü savunmaya yeltenen insanlara karşı, devlet, “yasal kan dökme” adı verilen (örneğin, İngiltere’de 15. yüzyıl sonunda ve 16. yüzyılda) en amansız ölüm cezalarını uyguluyordu. İşkence edilen, kırbaçlanan, dağlanan ve soyulmuş, harap olmuş insanlar, kapitalist işletmelerde büsbütün düşkünleştiler.

Köylüler topraklardan sürülerek ikili bir sonuç elde ediliyordu: İlkin, toprak, nispeten az sayıda kimselerin özel mülkü oluyor; ikincisi, sanayi çok sayıda bir emek-gücü emiyordu. İşte böylece, kapitalizmin doğuşu için gerekli birinci koşul yaratılmış oldu: yalnızca kişisel özgürlüklere sahip olan, ama aynı zamanda üretim ve geçim araçlarından yoksun bir yığın insan.

Marx, büyük kapitalist işletmelerin kurulması için gerekli büyük parasal zenginliklerin yaratılmasında başlıca yolları şöyle gösteriyor: 1) sömürge sistemi: Amerika, Asya ve Afrika’nın geri kalmış halklarının yağmalanması ve köleleştirilmesi; 2) mali sistem: çiftlik kiralaları, tekel ve halktan kesilen vergilerin öteki mülk edinme şekilleri; 3) himayecilik sistemi: devlet, kapitalist sanayiinin gelişmesini kolaylaştırıyordu; 4) zorla sömürü.

İlkel birikim, üretim araçlarından yoksun emek-gücünün [sayfa 71] yığın halinde yaratılması ve sınırsız parasal zenginliklerin bir azınlık elinde toplanması sonucunu vermişti.

2- PARANIN SERMAYEYE DÖNÜŞMESİ

Sermayenin Genel Formülü

Paranın kendisi, sermaye değildir. Bildiğimiz gibi, kapitalizmin doğuşundan çok önce de para vardı. Para, meta üretiminin ancak belirli bir aşamasında sermayeye dönüştü. Kapitalizmden

önce M-P-M (meta-para-meta) formülü ile ifade edilebilen meta dolaşımı, yani başka bir meta almak için bir meta satma şeklinde dolaşım vardı. Sermayenin hareketi şu formül ile gösterildi: P-M-P (para-meta-para), yani satmak için satın almak.

M-P-M formülü, basit meta üretiminin ayırıcı özelliğidir. Burada bir meta, para aracılığı ile başka bir meta karşılığı değişilmiştir. Para, değişime sermaye olarak değil yalnızca aracı olarak katılır. Meta değişiminin amacı açıktır. Örneğin, kunduracı, yaptığı kunduraları ekmek alabilmek için satar. Bir kullanım-değerinin, başka bir kullanım-değeri karşılığında değişimi para aracılığıyla olur.

P-M-*P formülünün niteliği büsbütün başkadır. Bu durumda para, bir hareket noktasıdır. Paradan, satmak için satınalma aracı olarak yararlanılır. Yani para, sermaye sıfatıyla görev yapıyor demektir. Kapitalist, parayla, şu ya da bu metaı yeniden paraya çevirmek üzere satın alır. Burada hareket ve amaç noktaları birbirine uygundur: başlangıçta kapitalistin parası vardı ve sonunda gene kendisine para kalmıştır.

Ama kapitaliste, bu hareketin sonunda, işe başladığı andaki kadar para kalsaydı, sermayenin hareketi anlamsız olurdu. Sermayenin varlığının bütün anlamı, dolaşım sonunda, başlangıçta sahip olduğu paradan daha fazla bir paraya sahip olmasındadır. Her kapitalistin bütün çabasının son amacı, *kar elde etmektir*. Bu nedenle, kapitalist düzende [sayfa 72] parasal hareketi, Marx, *sermayenin genel formülü* dediği şu formülle ifade eder: P-M-P'; burada P' başlangıçtaki paradan herhangi bir fazlalığı da içerir. Başlangıçtaki tutara göre bu artı, ya da fazlalığa Marx, *artı-değer* adını vermiştir. Artı-değeri "a" harfi ile simgeliyoruz.

Metaların dolaşımında, paradan, kapitalistler, aracı olmak bakımından değil, bir kazanç ve zenginleşme aracı olarak yararlanmışlardır. Kapitalizmde, paranın bu hareketi sınırsız hale gelir ve para kendi hareket süreci içinde, kendini artırma yetisi kazanır. Kendiliğinden büyüyen değer, ya da *artı-değeri yaratan değer*, *sermaye adını alır*.

Sermaye nasıl büyür? Dolaşım alanında, alım-satımda büyüyebilir mi? Sorunu böyle ele almak yanlıştır. Çünkü alım-satım işlemleri (yani dolaşım alanında), eşdeğerlerin değişimi, aynı

büyüklükteki değerlerin değişimi rol oynar. O takdirde, bütün satıcılar, kendi metallerini, değerlerinden fazla bir fiyata satabilseler, diyelim ki; bu fazlalık %10 olsa, alıcı olarak, kendileri de satıcıya %10 bir fazla ödemek zorundadırlar. Böylece meta sahipleri, satıcı olarak kazandıkları kadarnı, alıcı olarak kaybederler. Oysa, bütün kapitalist sınıf, kendisine ait sermayeyi artırır.

Kapitalist, bütün metaları kendi değerlerine alıp kendi değerlerine satarsa, artı-değeri nasıl sağlar?

Sermayenin formülünde, iki öge temsil edilir: para ve meta. Bundan dolayı, değerın çoğalması, ancak metada ya da parada olacak bir değişikliğin sonucu ortaya çıkabilir. Ama bilindiği gibi, para, kendi kendine değerini değiştiremez ve kendiliğinden çoğalamaz. Bunun içindir ki, değerın çoğalmasının kaynağı, metada aranmalıdır.

Paranın sermayeye dönüşmesi için kapitalist, pazarda, satış sonunda, fiilen sahip olduğu değerın üstünde bir değer yaratan bir meta bulmalıdır. Kapitalist böyle bir metaı pazarda bulmuştur: bu, emek-gücüdür. [sayfa 73]

Meta Olarak Emek-Gücü, Değeri ve Kullanım-Değeri

Emek-gücü, insanın, maddi malları üretirken istediği gibi yararlandığı ve kullandığı maddi ve manevi yetilerin tümüdür. Her toplumda, emek-gücü, üretimin gerekli bir ögesidir. Ama ancak kapitalizmde meta haline gelir, yani bu dönemde emekçiler, üretim ve geçim araçlarından yoksundur. Bu koşullarda emekçilerin yapabildikleri tek şey, emekgüçlerini pazara sunmaktır.

Her meta gibi, emek-gücünün de, gerçekten bir değeri ve bir de kullanım-değeri olmalıdır. Emek-gücünün değeri, öbür metalarda olduğu gibi, kendi kendinin yeniden üretimi için toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanıyla belirlenir. Emek-gücü, insanın çalışma yetisidir. Emek-gücü, sahibi yaşadığı sürece vardır. Oysa, işçinin yaşamını sürdürebilmek için, belli bir miktar geçim aracı gereklidir. Bundan dolayı, emek-gücünün değeri, işçinin yaşayabilmesi için gerekli olan araçların değeri ile belirlenir.

Her ülkede, işçi için gerekli geçim araçlarının niteliği ve niceliği, birçok etkenlere bağlıdır: ekonomik gelişme düzeyi, işçi

sınıfının ortaya çıktığı tarihsel çevre, işçi sınıfının kendi çıkarı uğruna yürüttüğü savaşım süresi ve bu savaşımın sonuçları.

Emek-gücünün değeri, işçi sınıfının –belirli bir ülkede ve belirli bir dönemde, tarihin akışı içinde oluşmuş olan– toplumsal ve kültürel gereksinmelerinin karşılanması için gerekli nesnelere değerini de içerir. Marx, bu durumu şöyle belirtir. “Bu nedenle: diğer metallerde olduğunun tersine, emek-gücü değerinin belirlenmesine, tarihsel ve manevi bir öge de girer.”*

Emek-gücünün bütünlüğünü, işçi ailesi sağlar. Bunun içindir ki, emek-gücü değeri, işçi ailesi üyelerinin geçim araçları değerini de içermelidir.

Ensonu, insanın, şu ya da bu mesleği öğrenmesi için de bir zaman gereklidir. Vasıflı bir emek-gücü yaratmak için, [sayfa 74] işçinin çiraklık devresi giderlerinin göze alınması gerekir. Eğitim ve öğretim giderleri de emek-gücü değerine katılır. O halde *emek-gücü değeri*, belirli bir ülkede, işçi ve ailesinin maddi, toplumsal ve kültürel gereksinmelerinin giderilmesinde ve işçinin nitelik kazanmasında gerekli geçim araçlarının değeri tarafından belirlenir. *Emek-gücünün para olarak ifade edilen değeri, emek-gücünün fiyatıdır*. Kapitalizmde, emek-gücünün değeri ücret ile ifade edilir.

Meta olarak, emek-gücünün, çalışma sırasında, işçinin emek-gücü değerinden daha büyük bir değeri yaratma şeklinde, işçinin yeteneğine dayanan bir de kullanım-değeri vardır. Kapitalisti ilgilendiren de emek-gücünün bu *artı-değer* yaratma-yetisi-dir.

Şimdi artı-değerin nasıl yaratıldığını ve emek-gücünün tüketimi süreci içinde kapitalisti nasıl zenginleştirdiğini görelim.

3- ARTI-DEĞER ÜRETİMİ KAPİTALİST SÖMÜRÜ

Kapitalist Rejimde Emek Sürecinin Özel Çizgileri

Emek-gücünün tüketimi, emek süreci içinde ortaya çıkar.

* Marks, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 187.

Emek süreci, daima temelinde üretim araçlarının mülkiyeti bulunan, üretim ilişkilerinin oluşturduğu belirli bir toplumsal biçim altında gerçekleşir. Her toplumda çalışmanın özel çizgileri, üretim araçlarının mülkiyet şekline bağlıdır.

Kapitalist rejimde, üretim araçlarını elinde tutan kapitalisttir, oysa işçi, bunlardan yoksundur. Bu nedenle, kapitalizmde emek süreci, aşağıdaki çizgilerle nitelenir:

Birincisi, işçi, emek-gücünü satın alan kapitalistin denetimi altında çalışır. Onun ne üreteceğine, hangi oranlarda ve hangi araçlarla üreteceğine kapitalist karar verir.

İkincisi, işçinin yalnızca emeği değil, yarattığı ürün de kapitaliste aittir.

Kapitalizmde, emek sürecinin bu ayıncı özellikleri, [sayfa 75] işçinin çalışmasını kölece bir çalışma, ağır ve dayanılmaz bir yük haline getirir.

Değerin Büyüme Süreci Kapitalist Sömürü

Kapitalist üretim süreci, kullanım-değerinin oluşumu ve değer büyümesinin sentezidir.

Meta ekonomisinde, aynı zamanda bir değer üretmeksiniz, bir kullanım-değeri üretilemez. İşçi, bir meta üretirken, emeğini harcar. Bu emek ikili bir nitelik taşır. Bir yanda bir *kullanım-değeri* yaratan somut emek. Öte yanda, metanın değerini yaratan soyut emek. Kapitalist için kullanım değerinin üretimi, ancak onu amacına ulaştıracak olan bir araçtır. *Oysa kapitalist üretimin amacı ve devindirici gücü artı-değerdir.*

Artı-değerin nasıl üretildiğini görelim.

Kapitalist, üretim için gerekli olanı pazardan satın alır: makineler, makine-araçlar, hammaddeler, yakıt ve emek-gücü. Üretim fabrikada başlar: makine-araçlar işler, işçiler çalışır, yakıtlar yanar, hammaddeler nihai ürünlere dönüşürler. Meta hazırlanınca kapitalist onu pazarda satar ve ondan sağladığı para ile de yeniden hammaddeler, makineler, emek-gücü vb. satın alır, yani devir sıfırdan başlar. Olay, bir şema aracılığıyla şöyle gösterilebilir:

P-M (E-Üa) ... Ü ... M' - P'

Para-meta (emek-gücü ve üretim araçları)-üretim-meta-para.

Üretilen metanın değeri nedir?

Kapitalistin bir konfeksiyon fabrikası olduğunu varsayalım. Kostümlerin üretimi için kapitalist; dikiş makineleri, [sayfa 76] yünlü kumaş, yardımcı malzeme (astar, düğmeler, iplik vb.) ve emek-gücü satın alıyor. Kapitalistin, 500 kostüm için metresi 30 dolar-dan 1.500 metre yünlü kumaş, toplam 45.000 dolar tutarında malzeme satın aldığını kabul edelim. Yardımcı malzemeler almak için gideri, kostüm başına 30 dolar olmak üzere, toplam 15.000 dolar; 500 kostümün yapımında dikiş makinelerinin aşınması ve diğer giderler (ışık, ısıtma vb.) 5.000 dolar olsun. Emek-gücü giderlerinin toplamı da (işçi başına günde 5 dolar hesabıyla 500 işçi için) 2.500 dolar tutsun.

Böylece kapitalist, üretim için gerekli bütün unsurları satın aldı.

500 kostüm yapımı için kapitalistin yaptığı harcama toplamı:

1) Yünlü kumaşın değeri	45.000 dolar
2) Yardımcı malzemelerin değeri	15.000 dolar
3) Makinelerin yıpranma vb. değeri	5.000 dolar
4) Emek-gücü değeri	2.500 dolar
<i>Toplam</i>	<i>67.500 dolar</i>

Bir kostümün değeri (67.500 : 500) 135 dolardır. Kapitalist, pazara varınca, aynı cins bir kostümün 135 dolara satıldığını görüyor. Bu nedenle, kostümlerin bu fiyattan satmak zorundadır. Sonuç olarak kapitalist, üretim için 67.500 dolar ödemişti; üretilen metanın satışından elde ettiği (135x500) 67.500 dolar oluyor. Artı-değer yok. Para, sermayeye dönüşmemiştir.

Öyleyse artı-değer nasıl ortaya çıkar?

Artı-değerin gizi, kendi emek-gücünün değerini, tam bir işgününde değil, tam bir işgününün bir kesiminde, diyelim, tam bir işgününün yalnızca 5 saatlik bir süresinde üreten işçinin emek-gücünün değerindedir. Ama kapitalist, onu günde 5 saat çalıştır-maz. Emek-gücünün bir günlük değerini ödemiştir kapitalist, ve

o, işgünü süresince, (satın almış olduğu) bu metanın (emek-gücünün) kullanım-değerinin ^[sayfa 77] sahibidir. Bu metanın kullanım-değerinin sahibi olduğundan, kapitalist, işçiyi günde 8-10 saat ve hatta daha fazla bir süre çalıştırır. Emek sürecinin uzaması sonucu olarak, işçi, emek-gücü metanın fiyatından daha büyük bir değer yaratır.

Varsayalım ki, kapitalist, işçiyi 5 saat değil de, 10 saat çalıştırsın. 10 saatlik emek süresinde işçiler (varsayımımızda 500 kişi), üretim araçlarının iki kat fazlasını işleyecekler ve elde edilen ürün miktarı iki kat fazla, yani 1.000 kostüm olacaktır.

Böylece, kapitalistin harcamalarının ne olacağını görelim:

1) Yünlü kumaşın değeri	90.000 dolar
2) Yardımcı malzemelerin değeri	30.000 dolar
3) Makinelerin yıpranma değeri	10.000 dolar
4) Emek-gücü değeri	2.500 dolar
<i>Toplam</i>	<i>132.500 dolar</i>

10 saatlik bir işgününde, işçiler, 1.000 kostüm dikmişlerdi. Kapitalist, pazarda, onları (bir kostümü 135 dolar üzerinden) satarak, 135.000 dolar alır. Başlangıçta 132.500 dolar ödemişti ve 135.000 dolar aldı. İlk ödediği değerden 2.500 dolar fazla almıştır. Bu 2.500 dolar, artı-değeri oluşturur. Burada para, sermayeye çevrilmiştir.

Artı-değerin elde edilmesi, işçinin, kendi emek-gücü değerini yeniden üretmek için gerekli olandan daha fazla çalışmış olmasıyla belirlenmiştir. Artı-değer, bundan dolayıdır ki, *işçi sınıfının kapitalistler tarafından sömürülmesinin sonucudur.*

İnsanın insan tarafından sömürüsü, kapitalizmle ortaya çıkmış bir olay değildir; bu, daha önceleri de vardı. Kölecilikte ve feodalizmde, köleler ve serf köylüler, zorla çalıştırılır ve hiçbir şey onların sömürüsünü maskeleyemezdi.

Kapitalist rejimde, durum başkadır. Burada, işçi her türlü kişisel bağımlılıktan kurtulmuştur; şu ya da bu kapitaliste ait değildir. Bundan dolayı da kapitalist, onu çalışmaya ^[sayfa 78] zorlayamaz. Ama işçi, ne üretim araçlarına ne de geçim araçlarına sahiptir ve o emek-gücünü satmak zorunda bırakılmıştır. Açlık, işçiyi, kapitalist yaranna çalışmaya zorlar. İşte bundan dolayıdır ki, ücretli

emek sistemi, ücretli bir kölelik sistemidir.

Kapitalist rejimde, zorla çalıştırmanın niteliği maskelenmiştir.

Marx, kapitalist sömürünün örtüsünü ortadan kaldırarak, kapitalist üretim tarzının temel ekonomik yasasını da açığa çıkardı. “Artı-değer üretimi, diyor Marx, bu üretim tarzının mutlak yasasıdır.”*

Artı-değer yasası, burjuva toplumda ortaya çıkan bütün süreç ve görüngüleri anlayıp açıklamaya olanak verir. Bu yasa, üretim biçiminin sömürücü niteliğini açıklar. Bu yasanın etkisiyle, kapitalizmde, üretim rekabet ve anarşinin artması, emekçi yığınlarının sefaletinin büyümesi, işsizliğin yaygınlaşması, kapitalizmin bütün çelişkilerinin keskinleşmesi belirli hale gelmiş bulunuyor.

Gerekli-Emek ve Ek-Emek Zamanı

Kapitalist işletmede, işgünü iki kısımdan oluşmuştur: gerekli-emek zamanı ve ek-emek zamanı. Sonuç olarak, işçinin emeği bölünür.

Gerekli-emek zamanı ve gerekli emek, işçinin, emek-gücünün değerini, yani gerekli geçim araçlarının değerini, yeniden üretmek için gereksinme duyduğu kısımdır. Gerekli emek zamanı, kapitalist tarafından ücret şeklinde ödenir.

Artı-emek zamanı ve artı-emek, artı-ürünün üretimi için harcanır. Kapitalist rejimde, artı-ürün, kapitalistler tarafından mülk edinilen artı-değer biçimini alır. Artı-emeğin ya da ek-emek zamanının emeğe ya da gerekli-emek zamanına oranı, işçinin sömürü derecesini gösterir. Bundan dolayı, ek-emek zamanı ve artı-emek, üretim araçlarının sahibi olan kapitalistler tarafından işçi sınıfının sömürülmesini [sayfa 79] niteleyen belirli bir toplumsal ilişkiyi ifade eder.

Üretim araçlarının kapitalist mülkiyeti ve ücretli emeğin sömürülmesi, bujuva toplumu, uzlaşmaz karşıt iki sınıfa böler.

* Marks, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 635.

Burjuva Toplumun Sınıf Yapısı

Marx ve Engels, toplumun sınıflara bölünmesinin, üretim araçlarının yani toprak, toprakaltı, iş aletleri, bir başka deyişle maddi malların üretilmesi için insanlara gerekli olan her şeyin, özel mülkiyet haline gelmesine bağlı olduğunu tanıtlamışlardır. Toplumun azınlığı oluşturan bir kesimi, üretim araçlarına sahip olmayan öteki kesimini sömürme olanağına sahip oldu.

Sömürücü toplumda sınıflar, diyordu Lenin, gruplarından birinin, üretim araçları karşısındaki farklı durumu nedeniyle, öteki grubun emeğine sahip çıkabildiği insan topluluklarıdır.

Toplumun köleler ve efendiler olarak sınıflara bölünmesi, insanlık tarihinin tanıdığı ilk bölünmedir. Feodalizme geçişle, toplum, feodaller sınıfı ile serf köylüler sınıfını içerir.

Burjuva toplumu nitelendiren şey, temelde karşıt iki sınıfın, *burjuvazi ile proletaryanın* varlığıdır. Burjuvazi, üretim araçlarına sahiptir ve bunları artı-değer sağlamak için işçileri sömürmekte kullanır. Proletarya, üretim araçlarından yoksun olan ücretli işçiler sınıfıdır ve bu yüzden de kapitalist sömürünün boyunduruğu altındadır. Kapitalist rejimde, bu sınıfların yanında, büyük toprak sahipleri sınıfı, köylüler ve feodal kalıntılar vardır.

Burjuvazi ve proletarya, uzlaşmaz karşıt, yani çıkarları bir-biriyle çatışan ve aralarında uzlaşmaz bir düşmanlık bulunan sınıflardır. Kapitalizm geliştikçe proletarya sayıca büyür, giderek kendi sınıf çıkarlarının bilincine varır ve burjuvaziye karşı savaşım için ilerler ve örgütlenir. Burjuvaziye karşı proletaryanın sınıf savaşımı, burjuva toplumun temel özelliğidir. Kapitalist toplumun en devrimci sınıfı olan proletarya, [sayfa 80] kapitalizmin mezar kazıcısıdır.

Kapitalist rejimde burjuva devlet, ekonomik, toplumsal ve politik eşitsizliğin bekçiliğini yapar. Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyetini korur, emekçilerin sömürülmesini destekler ve onların kapitalist düzene karşı yürüttükleri savaşımı bastırır.

Burjuva toplumbilimcileri ve hukukçuları, burjuva devleti, sınıflar-üstü, toplumun üstünde bir devlet olarak gösterir. Gerçekte ise, burjuva devlet, ekonomik planda egemen sınıfın politik örgütü, burjuvazinin diktatörlük aracıdır. Sömürücü devletin başlıca görevi, sömürülen büyük çoğunluğu, egemen sınıflar karşısında

itaatli ve onlara tabi bir durumda tutmaktır. Burjuva devlet şekilleri farklıdır (monarşi, cumhuriyet, faşist diktatörlük), ama nitelikleri aynıdır, burjuvazinin her çeşit diktatörlüğünü temsil ederler. Devlet, ücretli-emeğin sermaye tarafından sömürülmesini içeren rejimi korumak ve güçlendirmekle yükümlüdür.

4- SERMAYE VE BİLEŞTİRENLERİ

Üretimin Toplumsal İlişkisi Olarak Sermaye

Burjuva iktisatçılar, ilkel insanın taşından ve sopasından başlayarak, her iş aletine sermaye adını verirler.

Gerçekte, üretim araçları, kendi kendilerine, sermaye değildir; onlar, her toplumun varoluşunun kaçınılmaz koşuludur, ve üretim araçlarının, sınıflar karşısında durumları farksızdır. Üretim araçları, ancak kapitalistlerin özel mülkiyetlerinde buldukları ve, işçi sınıfını sömürmek için kullanıldıkları zaman, sermaye olurlar. Sermaye, ne bir para yığını, ne de üretim aracıdır, ama sermaye, toplumun başlıca üretici gücü olan işçi sınıfı, geçim araçları ve üretim araçlarından yoksun bırakılırken, ve bu yüzden de, kendi emek-gücünü kapitalistlere satmaya ve kapitalist sömürünün boyunduruğunda kalmaya zorlanırken, aletlerin ve üretim araçlarının ve bunlarla birlikte başlıca geçim araçlarının [sayfa 81] kapitalist sınıfın mülkiyetinde bulunduğu, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir üretim ilişkisidir. Başka bir deyişle *sermaye, ücretli işçilerin sömürülmesi yolu ile artı-değer sağlayan bir değerdir.*

Sermayenin içyüzünü ve kapitalist sömürünün mekanizmasını daha iyi anlatmak için, sermayenin değişen sermaye ve değişmeyen sermaye olarak bölünmesine önemle işaret edelim. Bu bölünme, artı-değerin nereden geldiğinin bilinmesi sorununda bize açıklık getirecektir.

Değişmeyen Sermaye ve Değişen Sermaye

Kapitalist, üretime koyulurken, sermayenin bir bölümünü bina yapımına, makineler, hammadde, yardımcı maddeler ve ya-

kıt alımına harcar. Üretim araçlarında maddeleşen bu sermayenin büyüklüğü, üretim süreci içinde değişmez. Bu büyüklük, üretim araçları kullanıldıkça, üretilen metalara aktarılır. Böylece, hammaddelerin, yardımcı maddelerin ve yakıtın değeri, her işlemde, tamamıyla yeni ürüne aktarılmış olur. Makine ele alındığı takdirde, örneğin bir makine, her yıl değerinin %10'unu yeni ürüne aktararak, 10 yıl hizmet görmüş olsun. Bu takdirde, her yıl kendi değerinin %10'unu yeni ürüne aktarmış olacaktır. Üretim araçları (makinelere, makine-aletler, hammaddeler, vb.) satın almak için harcanan ve üretim süreci içinde büyüklüğünü değiştirmeyen sermaye bölümü *değişmeyen sermaye (capital constant)* adını alır. Değişmeyen sermayeyi, "s" harfi ile gösteriyoruz.

Üretim araçlarının dışında, kapitalist, sermayenin diğer bölümü ile de emek-gücü satın alır. Üretim süreci sonunda; kapitalist, işçiler tarafından üretilen yeni bir değer sahibi olur. Bu yeni değer, kapitalistin ücret şeklinde ödediği emek-gücü değerinin üstünde değerdir. Emek-gücü satın almak için harcanan ve üretim süreci içinde işçiler tarafından yaratılan artı-değeri takiben artan bu bölüm, *değişen sermaye (capital variable)* adını alır. Değişen sermayeyi "d" harfiyle gösteriyoruz. [sayfa 82]

Sermayenin, değişen ve değişmeyen sermaye olarak bölünüşünü ortaya koyarken Marx, artı-değeri yaratan sermayenin yalnızca değişen sermaye olduğu gizini de günışığına çıkarmıştır.

Burjuva iktisatçılar, sermayenin, değişen sermaye ve değişmeyen sermaye olarak bölünmesini kabul etmiyorlar. Onlar, kapitalizmi savunurken, onun sömürücü niteliğini düşünmek bile istemiyorlar. Yalnızca kapitalistlerin ticari hesapları içinde kalarak, bu bölünmeyi *sabit sermaye* ve *döner sermaye* olarak kabul ediyorlar. Sermayenin bu şekilde bölünmesi, üretim mekanizmasını görmeye elverişlidir, ama kapitalist sömürüyü gizler.

Sabit Sermaye ve Döner Sermaye

Üretime bağlanmış olan sermaye, kendi değerini ürünlere bir defada ya da parça parça aktarmış olmasına göre, sabit ve döner sermaye olmak üzere ayrılmıştır.

Kendi değerini, kullandıkça, parça parça ürünlere aktaran

sermaye bölümüne (binalar, makineler, makine-araçları) *sabit sermaye* denir. Hammaddelere, emek-gücüne, yardımcı maddelere, yakıtla vb. harcanmış olan ve bir üretim çevrimi (*cycle*) boyunca metallerin satılmasıyla, para şeklinde, yeniden tam olarak kapitaliste dönen sermaye bölümüne, *döner sermaye* denir. Sermayenin, sabit ve döner sermaye olarak bölünmesi, emek-gücü ile üretim araçları arasındaki başlıca farkı tamamiyle bulandırır. Burada emek-gücü, üretim araçlarının bir başka bölümüne, tamamıyla karşıt olan hammaddelerle, yakıtla, yardımcı malzemelerle aynı kefeye konulur. Bu bölünme, artı-değerin biricik yaratıcısı olarak emek-gücünün özel rolünü gizler ve kapitalist sömürünün özünü maskeler.

Sermaye bölünmesinin iki biçimi şu şekilde açıklanabilir:

[sayfa 83]

Sömürü süreci içindeki rolüne göre sermayenin bölünmesi:		Devrine göre sermayenin bölünmesi
Değişmeyen sermaye	{	(Fabrika binaları ve eklentileri, araç ve gereçler, makineler)
		}
		Sabit sermaye
		(Hammaddeler, yakıt, yardımcı malzemeler)
		}
		Döner Sermaye
Değişen sermaye:	{	(Ücretler)
		}

Artı-Değerin Kitlesi ve Oranı

Artı-değerin mutlak olduğu kadar nispi bir büyüklüğü de vardır. Artı-değerin mutlak büyüklüğüne *artı-değer kitlesi* adı verilmiştir. Bu, sömürü derecesine ve sömürülen işçilerin sayısına bağlıdır. Artı-değerin nispi büyüklüğüne gelince, bu, *artı-değer oranı* ile ya da *sömürü derecesi*yle ifade edilir.

Sermayenin bölünmesini değişmeyen sermaye ve değişen sermaye olarak saptarken, Marx, yalnız kapitalist sömürünün niteliğini açığa çıkarmakla kalmadı, sömürü derecesinin evrim şeklini de gösterdi.

Değişmeyen sermaye (s) artı-değer yaratmaz. O halde artı-değer oranını belirlerken, değişmeyen sermayeyi hesaba katmamak gerekir. Artı-değeri, değişen sermaye (d) yaratır. Bu nedenle, artı-değerin nispi büyüklüğünü belirlemek için, yalnızca artı-değerin değişen sermayeye oranını almak gerekir. Emek-gücünün sömürü derecesinin tam ifadesi olan artı-değer oranını ancak o zaman elde edebiliriz. Artı-değer oranı (a'), şu denklem ile ifade edilir.

$$a' = a/d \times \%100$$

[sayfa 84]

İşte bir örnek. Varsayalım ki, kapitalist, metalarn üretimi için (dolar olarak), $100.000s + 20.000d = 120.000$ tutarını yatırmış olsun. Üretilen metalarn satış tutarı da 140.000 dolar olsun. Burada artı-değer olarak kapitalistin aldığı, 20.000 dolardır.

Artı-değer oranı şu olacaktır:

$$a' = a/d \times \%100 = 20.000/20.000 \times \%100 = \%100$$

Bu örnek, burada, işçi emeğinin gerekli-emek ve artı-emek olarak iki eşit kısma bölündüğünü gösterir. Yani işçi, günün yarısında kendisi için ve diğer yarısında da, bedava olarak, kapitalist için çalışmış olur. Artı-emek, gerekli-emeğe oranla büyüdükçe, sömürme derecesi de yükselir.

Kapitalizm geliştikçe, artı-değer oranı artar. Birleşik Devletler'de resmi rakamlara dayanılarak hesap edilen, maden ve transformasyon sanayilerinde, artı-değer oranı 1889'da %145; 1919'da %165; 1929'da %210; 1939'da %220; 1947'de %260'a yakın; 1955'te (transformasyon sanayiinde) %306,3'tür.

Kapitalist rejimde işçi sınıfının sömürü derecesini yükseltme nasıl olur?

5- İŞÇİ SINIFININ SÖMÜRÜ DERECESİNİ YÜKSELTMEK İÇİN İKİ YOL

Mutlak Artı-Değer

İşçi sınıfının sömürü derecesi, kapitalist rejimde bir işgününün ikiye bölünmesinden çıkar: 1) değeri emek-gücünün değerine eşit miktarda meta değeri üretimi için gerekli-emek zamanı, ve 2) işçinin kapitalist için çalışıp artı-değer yarattığı ek-emek zamanı.

5 saati gerekli-emek zamanı ve 5 saati de ek-emek zamanını temsil eden 10 saatlik işgünü örnek olarak alalım. İşte şeması: [sayfa 85]

$$\frac{5 \text{ saat}}{\text{gerekli-emek zamanı}} \quad \frac{5 \text{ saat}}{\text{ek-emek zamanını}}$$

Burada, artı-değer oranı eşittir:

$$a' = a/d = 5 \text{ saat, ek-zaman} / 5 \text{ saat, gerekli zaman} \times 100 = 100\%$$

Gerekli-emek zamanı değişmiyor, işgününün uzatılmasıyla ek-emek zamanı uzuyor. Bu durum, artı-değer oranının, işçinin sömürü derecesinin yükselmesini gösterir. Varsayalım ki, işgünü 10 saatten 12 saate çıkmış olsun, ek-emek zamanı artık 5 saat değil, 7 saat olacaktır. Bu durumda, artı-değer oranı eşittir:

$$7/5 \times 100 = 140\%$$

Marx, işgününün uzatılmasıyla elde edilen artı-değere *mutlak artı-değer* demiştir. Kapitalistin artı-değere karşı susuzluğu sınırsız olduğundan, işgünü sonuna kadar uzatmaya uğraşır.

Kapitalist, işgünü ne kadar uzatabilir? Eğer elden gelseydi, kapitalistler, işçiyi günde 24 saat çalıştırdı. Ama bu elden gelmez, çünkü insan, günün bir kısmında da dinlenmek, uyumak, yemek zorundadır. İşgünü salt fiziksel sınırlarla saptanır.

İşgününün fiziksel sınırları dışında moral sınırları da vardır. İşçi, toplumun bir üyesidir. Kültürel ve toplumsal (kitap, gazete okuma, sinema ve toplantılara gitme vb.) gereksinmelerini yerine getirmek için ona da zaman gerek. Ama günün sınırları esnek olduğundan, kapitalist düzende, işgünü 8, 10, 12, 14, 16 saat ve daha fazla olabilir.

Kapitalizmin başlangıç döneminde, işgünü, devlet zoru ile, burjuvazi yararına, yasal yoldan uzatılırdı. Daha sonra, üretimde

teknikğin geliştirilmesi ve işsizliğin artmasıyla bu zorunluluk kayboldu. Kapitaliste, ekonomik yolla, işçileri en son haddine [sayfa 86] kadar çalışmaya zorlama olanağı verildi.

İşçi sınıfı, işgününün kısaltılması için inatçı bir savaşıma girdi. Bu savaşım, ilkin İngiltere’de oldu. Savaşım, özellikle Cenevre’deki İ’inci Enternasyonal ve Baltimore İşçi Kongrelerinden sonra, 1886’da, şiddetlendi. Bu kongreler, 8 saatlik işgünü uğruna savaşım sloganını ileri sürmüşlerdi. İşçi sınıfının savaşımı, kapitalist ülkelerin çoğunda, işgününün yasal yoldan sınırlandırılması sonucunu verdi. İşgününü uzatma olanağı kalmayınca, daima azami artı-değer elde etmek isteyen kapitalist, hangi tertiplere girişir?

Nispi Artı-Değer

Artı-değeri artırmak için tutulan ikinci yol: işgünü süresi aynı kaldığı halde, gerekli-emek zamanı kısaltılır, bunun sonucu olarak da ek-emek zamanı artar. Bu, nasıl olur? Emek-gücü değerinin, işçinin geçim araçlarının üretimi için gerekli-emek miktarı ile belirlenmiş olduğunu anımsayalım. Eğer tüketim maddeleri üreten işkollarında emek üretkenliği artarsa, tüketim nesnelere değerini düşecektir. Bu, emek-gücü değerinin azalacağını ve bunu izleyerek de gerekli-emek zamanının kısalacağını gösterir. Bunun karşısında bulunan bölümde de ek-emek zamanı artacaktır.

10 saatlik bir işgücünün, 5 saatinin gerekli-emek zamanına ve 5 saatinin de ek-emek zamanına ayrıldığını varsayalım. Ve bunu takiben de, gerekli-emek zamanının 5 saatten 3 saate inmesi sonucunu sağlamak için, emek üretkenliğinin artmış olduğunu kabul edelim. O zaman, ek-emek zamanı 5 saatten 7 saate çıkacaktır. Sömürü derecesi (ya da artı-değer oranı) yükselcek, işgünü süresi ise değişmeyecektir.

Şema, şöyle olacaktır: [sayfa 87]

$$\frac{5 \text{ saat}}{\text{ek-emek zamanı}} \quad \frac{5 \text{ saat}}{\text{gerekli-emek zamanını}}$$

Artı-değer oranı:

$$a' = 5/5 \times \%100 = \% 100$$

$\frac{3 \text{ saat}}{\text{gerekli-emek zamanı}}$

$\frac{7 \text{ saat}}{\text{ek-emek zamanını}}$

Artı-değer oranı:

$$a' = 7/3 \times \%100 = \%233$$

Bu örnekte, artı-değer oranı, işgününün mutlak uzatılması olgusuyla değil, gerekli-emek zamanı ile ek-emek zamanı arasındaki oranın değişmesi nedeniyle, %100'den %233'e yükselmiştir.

Emek üretkenliğinin artması sonucu gerekli-emek zamanının azalmasından ve, emek üretkenliğinin artması sayesinde, buna tekabül eden ek-emek zamanının artmasından doğan artı-değere, *nispi artı-değer* adı verilmiştir.

Bazı durumlarda kapitalistler, ek bir artı-değer daha alırlar.

Ek Artı-Değer

Ek (ya da *tamamlayıcı*) *artı-değer*, nispi artı-değerin bir türüdür. Her kapitalist, en büyük karı sağlamaya çalışır. Bu amaçla, işletmesini yeniden donatır ve böylece emek üretkenliğini yükseltmeye ve belirli bir işkolunda üretilen metalar değerinin ortalama düzeyine oranla, kendi metalarının bireysel değerini düşürmeye koyulur. Meta fiyatları, pazarda, üretimin ortalama koşullarıyla belirlenmiş olduğundan, kapitalist, alışlagelen artı-değer oranına göre, daha yüksek oranda bir artı-değer alır.

Ek artı-değer, metanın toplumsal değeri ile daha düşük olan bireysel değeri arasındaki farktır. Bu ek artı-değeri belirleyen iki etken vardır: birinci etken, tek tek işletme sahiplerinin daha büyük verim sağlayan yeni araçları ilk olarak kendi işyerlerinde kullanarak ek artı-değer sağlamalarıdır. [sayfa 88] İkinci etken ise, ek artı-değeri, şu ya da bu kapitalistin sağlamasının kısa süreli bir görüngü oluşudur, çünkü öteki işletmeler de ergeç bu yeni araçlarla donatılmış olacaklardır. O zaman yeni araçlardan ilk yararlanan kapitalist, avantajlarını kaybedecek ve ek artı-değerden sağlanan karlar kesilecektir. Bu durum, bir işletmede kaybolduktan sonra, işletme sahibinin daha yetkin bir aracı soktuğu bir başka işletmede ortaya çıkar.

Ek artı-değer, kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynar;

bu artı-değer yarışması, tekniği kendiliğinden ilerletir. Ama yeni bir tekniği ve yeni imalat yöntemlerini işletmesine sokan kapitalist, bunların başka işletmelerde uygulanmasına engel olmak amacıyla, gizini saklamak ister. Bu da, rekabetin hızlanmasına ve kapitalistler arasındaki çelişkilerin keskinleşmesine neden olur. Şu işletmecinin yıkımı ve bu işletmecinin zenginleşmesi buradan gelir.

Böylece, ek artı-değer sağlama yarışı, bir yandan üretici güçleri gelişmeye götürürken, diğer yandan da üretici güçlerin gelişmesini dizginler.

Sanayide Kapitalist Gelişmenin Üç Evresi

Nispi artı-değer üretimi, emek üretkenliğinin ilerleyişi üzerine kurulmuştur. Bunun içindir ki, nispi artı-değerin tahlili, kapitalist sistemde, emek üretkenliğinin gelişmesindeki üç tarihsel evreyi ortaya çıkarmıştır: basit elbirliği, manüfaktür, makinecilik. Tarihsel planda, emek üretkenliğini artırmanın ilk ve en basit şekli, basit kapitalist elbirliği oldu. Bunun başlıca özelliği, aynı nitelikteki bir işi yapan nispeten önemli sayıda işçinin, kapitalist tarafından bir atelyede toplanmış olmasıydı.

Birçok insan, tek ve aynı işi birlikte yaptıkları zaman, kapitalist, bunların her birinin üretkenliğini birbiriyle karşılaştırarak, işçileri, tempoyu hızlandırmaya zorlayabilir. Emegın üretkenliği de o oranda artar. Örneğin, birarada çalışan 5 kişinin ortaklaşa üretkenliği onların ayrı ayrı çalıştıklarında ^[sayfa 89] elde ettikleri üretkenlikten çok daha yüksektir.

Emegın bu yeni üretkenliği, kapitaliste hiçbir yeni gider yükledi. Çünkü kapitalist, önce olduğu gibi, bunları birbirinden ayrı çalıştırırken, her birinin emek-gücü için ne ödüyorsa, gene aynıni ödüyordu. Ama elde edilen ürün daha çok olduğu için kapitalist daha büyük kar sağlıyordu. Bundan başka, birçok işçi birarada çalıştığı zaman, kapitalistin bina, elektrik, ısıtma vb. giderleri azalır.

İşçiler birlikte çalışırken, aralarından bazıları bu işlemede, diğer bazıları şu işlemede daha başarılı olur.

Öyleyse, kapitalist, her işçiye, daha iyi başardığı işi ver-

meyi, kendisi için daha yararlı bulurdu. Böylece, atelyelere yavaş yavaş işbölümü girdi. İşbölümü ve el tekniği üzerine kurulmuş olan kapitalist işletmelere, *manüfaktür* adı verildi.

İşçiler arasında işbölümü, emeğin üretkenliğini belirgin şekilde artırdı. Örnek olarak, 18'inci yüzyıldaki iğne üretimini verelim. 10 işçi çalıştıran bir manüfaktür, günde 48.000 iğne üretiyordu. İşçi başına 4.800 iğne düşer. Oysa, işbölümü olmadan yapılan üretimde, bir işçi günde 20 iğne üretiyordu. Demek ki, emek üretkenliği, 240 kat artmıştır.

Manüfaktürde, çalışma koşulları çok kötüydü. Pek karmaşık olmayan aynı hareketlerin sürekli olarak yinelenmesi, işçiyi fiziksel bakımdan da, moral bakımdan da çökertiyordu. Ücret çok düşük olduğu halde, işgünü 18 saat ve hatta daha fazlaydı.

Manüfaktür, büyük makine sanayiine geçiş için gerekli koşulları hazırladı: 1) işlemlerin basitleştirilmesi, işçinin kolları yerine makinenin geçmesini sağladı; 2) farklı işlemlerin yapımı, iş aletlerinin özgülleşmesine vardı, makineli üretime girmek için gerekli teknik koşulları yaratan da bu oldu; 3) manüfaktür, makine sanayii için becerikli işçi kadroları hazırladı. İşte, manüfaktürün tarihsel rolü budur.

Manüfaktür, fabrikaya doğru bir geçişi gösterir. İlk, eskiden işçinin yaptığı aynı işleri yapan, el tezgahı ortaya çıktı. Bununla birlikte, işçi, makineyi harekete geçirecek yetenekte ^[sayfa 90] değildi. Birçok el tezgahını harekete geçirecek olan buharlı makine icat edildi. Sonra da, meta üretimi için bir makineler sistemi uygulayan *kapitalist fabrika* ortaya çıktı.

Emeğin üretkenliği, makinelerin kullanılmasını ve onların yetkinleşmesini izleyerek, hatın sayılır ölçüde arttı. Metalar ucuzladı. Ama aynı zamanda, küçük üreticilerin ve el işi üzerine kurulu işletmelerin büyük kitlesi yıkım ile karşı karşıya geldi. Kapitalist fabrika, emeğin, sermaye tarafından köleleştirilmesinin yeni bir evresini gösterir. O, işçiyi makinenin bir eki haline getirdi. Kapitalist makinecilik, işgününün uzatılmasına, kadın ve çocuk emeğinin kullanılmasına, bir işsizler ordusunun oluşumuna, proletaryanın durumunun ağırlaşmasına götürdü. Bununla birlikte, kapitalistler her zaman makine kullanmadılar. Kapitalist rejimde makineciliğin de sınırları vardır: kapitalistler, makineleri, ancak

işçilerin yerini alan makinelerin fiyatı işçi ücretlerinden daha düşük oldu-ğu ve hesaplarna geldiği zaman kullandılar. Bundan dolayı, makineli üretim, İngiltere, Birleşik Devletler gibi en ileri kapitalist ül- kelerde bile günümüze kadar geniş ölçüde uygulanan el işini or-tadan kaldırmadı.

Manüfaktürden fabrikaya geçiş, kapitalist üretim tarzının kesin olarak yerleşmesini gösterir.

Kapitalizmin Temel Çelişkisi

Emeğin ve üretimin kendiliğinden toplumsallaşması süre- ci, büyük makine sanayii ile gerçekleşmeye başlar. El tekniği üze- rine kurulan küçük atelyelerin yerini, her meslekten binlerce ve yüzbinlerce işçinin çalıştığı büyük fabrikalar, işletmeler almıştır. İşbölümü, daima daha ileri götürülmüştür. Bütün işletmeler ve bütün sanayi kolları, kendi aralarında, birbirlerine bağlanmış ve birbirine bağımlı hale gelmişlerdir. Böylece, makine yapım sa- nayii, metalürjiye ait işletmelerden gelen ürünler olmaksızın çalışamaz duruma gelmiştir; metalürjiye ait işletmeler, kömür ol- madan çalı- şamaz; kömür işletmeciliği, makine yapım sanayiine ve diğerlerine bağımlıdır. [sayfa 91] Üretimin toplumsal bir nitelik kazanması iş-te böyle olmuştur.

Oysa, kapitalist rejimde bütün işletmeler, toprak ve toprak- altı gibi, özel mülktür. Toplumsal emek ürünleri de, kapitalistler tarafından mülk edinilmiştir. *Çelişki, üretimin toplumsal niteliği ile mülk edinmenin kapitalist özel biçimi arasında belirir ve gittik- çe keskinleşir. Bu, kapitalizmin temel çelişkisidir.*

Bu çelişki, sürekli ilerlemekte olan üretici güçlerle, kapita- list üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi ifade eder. Üretim günden güne toplumsallaşırken, kapitalizm, bu arada, toplumun üretici güçlerinin gelişmesine bir engel oluşturur. Bu engeli kaldırmak için, kapitalist mülkiyeti kaldırmak gerekir. Üretici güçleri geliştiren, kapitalizm, özel mülkiyeti kaldırıp, onun yerine, sosyalist, toplumsal mülkiyeti geçirecek olan kendi mezar kazıcısını, prole- taryayı da doğurur.

6- KAPİTALİST REJİMDE ÜCRET

Ücret Nedir?

Daha yukarda, kapitalizmde, emek-gücünün bir meta olduğunu saptamıştık. Emek-gücünün para olarak ifade edilen, *emek-gücünün fiyatını* temsil eden bir değeri vardır.

Burjuva bilginleri, kapitalist sömürüyü gizlemek için, ücretin, işçi emeğinin fiyatı olduğunu öne sürerler. Kapitalist fabrikada çalışan işçi, derler, çeşitli meta üretir ve emeğinin karşılığı olarak da emeğinin fiyatını, yani ücreti alır.

Ücretin emeğin karşılığı olarak görülmesi, işçinin, ücretini, ancak belli bir süre çalıştığı zaman almış olmasından dolayıdır. Üstelik, ücret, emek-zamanına (saat, gün, hafta) ya da imal edilen ürün miktarına göre saptanmıştır. Gerçekte ise, Marx'a göre, ücret, bir şekil değişikliğidir, yani meta olan emek-gücü fiyatı ya da değerinin gizlenmesi, maskelenmesidir.

Emek bir meta değildir, bundan dolayı da ne değeri vardır, [sayfa 92] ne de fiyatı. Gerçekte, emek, satılabilmesi için, satışa çıkmadan önce varolmalıdır. Olmayan şey satılamaz. Örneğin kunduracı, çizmeleri pazara götürdüğü zaman, çizmeler gerçekte vardır ve bundan dolayı da satılabilirler. Ama işçi, kapitalist tarafından kiralandığı zaman, henüz hiçbir emek yoktur. Ancak çalışma yeteneği, emek-gücü vardır. İşte, işçinin kapitaliste sattığı da budur. Kapitalisti, satın aldığı ve bedelini parayla ödediği emek-gücü ilgilendirir; işçi, işçi olarak kapitalisti ilgilendirmez; onu, işçinin çalışma yeteneği, işçinin bir artı-değer yaratma yeteneği ilgilendirir.

Kapitalist toplumda, ücret, emeğin bedeli şeklinde araya girdiğinden, kaçınılmaz olarak, işçiye emeğinin eksiksiz olarak ödendiği izlenimini verir. İşçi ve ailesinin geçim araçlarının üretimi için altı saatlik bir toplumsal bakımdan gerekli-emek zamanına gereksinme olduğunu varsayalım. Eğer bu zamanın 1 saati 1 dolarla ifade edilirse, emek-gücünün değeri 6 dolara eşit olur. Kapitalist, emek-gücünün bütün değerini 6 dolarla karşılamaştır, ama işçiyi 12 saat çalıştırmıştır. Gerçekte, 1 saatlik emeğe, 50 sent ödenmiş oluyor. Ücret, kapitalist tarafından işgününün yarısının bedelinin ödendiği, öbür yarısının ödenmediği, olgusunu

gizliyor. Ücretin, emek-zamanının gerekli emek-zamanı ve ek emek-zamanı, bedeli ödenen zaman ve bedeli ödenmeyen zaman olarak bölünmesinin bütün izlerini gözden saklaması, işte böyle oluyor. Ücret, ücretli işçinin tüm emeğinin karşılıdığı görünüştünü yaratır ve böylece de sömürüyü maskeleymiş olur. Kapitalizmi daha önceki sömürücü toplumlardan en başta ayıran şey, işte budur.

Ücret Biçimleri

Kapitalizmde ücret, farklı biçimlere bürünür. Eğer, meta olan emek-gücünün değeri, emek süresine göre ödenirse, –günlük, haftalık, aylık vb.– buna, *zamana göre* ücret denir.

Kapitalizmde zamana göre ücret konusunda doğru bir fikir edinmek için ücreti, işgünü süresine göre ele almak gerekir. [sayfa 93] Örneğin, kapitalist, işçiye günde 10 dolar ödüyor ve işçi de günde 10 saat çalışıyor. O zaman, 1 saatlik emeğin ortalama bedeli 1 dolar olacaktır. Ve eğer kapitalist, işgününü 10 saatten 12 saate uzatırsa, 1 saatlik emeğin bedeli 1 dolardan 83 sente düşecektir. Burada görülüyor ki, zamana göre ücret sistemi, kapitalist için işçilerin sömürüsünü pekiştiren bir araçtır. Zamana göre ücret yanında, bir de parça başına ücret şekli vardır.

Parça başına ücret, belirli bir süre içinde (örneğin, bir saat, bir gün) imal edilen maddeler oranında yapılan ödemedir.

Marx, parça başına ücretin zamana göre ücretin değiştirilmiş bir şekli olduğunu söyler. Gerçekte, her parçanın bedelinin kendilerine göre ödenmesi gereken tarifeler saptamak için, a) zamana göre günlük ücret ve b) en becerikli ve en dayanıklı işçi tarafından bir günde yapılan parçaların miktarı gözönünde tutulur.

Zamana göre ücret, günlük 10 dolar olarak gösterilse ve işçi tarafından elde edilen maddeler de günlük 20 birimle rakamlansa, kapitalist, parça başına yarım dolar ödemiş olacak. Böyle olunca, kapitalistin parça başına ödediği ücret, zamana göre ödediği ücretin üstünde olmaz. Öyleyse, kapitalistler, parça başına işe niçin girerler? Kapitalistlerin parça başına işe girişmeleri, bu sistemin kapitalistler için, ödemede elverişli bir dizi özellikler

taşımasına dayanır. Parça başına ücrette, yapılan işin kalitesi tek tek denetlenir. Kapitalist, orta ve üstün kalitedeki ürünlerin bedelini öder. Kalitesi düşük ürünlerin bedelini ödemez. Bu şekildeki ücret, daha fazla para almak için işçinin çabasını yoğanlaştırır, onu daha fazla üretmeye iter. Ve bütün işçilerin çalışması arttıkça, üretkenliği arttığında, kapitalist kendi karını yükseltmek için, ücret tarifelerini düşürür. Marx'ın, işçinin çalışması arttıkça kendisine yapılan ödeme azalır, demesi bundan ötürüdür.

Somut koşullara göre kapitalistler, farklı emek bedeli ödeme biçimleri uygularlar. [sayfa 94]

Zamana göre ücret, parça başına ücretin yerini alır. Zamana göre ücret, kapitalizmin ilk gelişme döneminde, kapitalistlerin işgününü uzatarak artı-değeri artırmak istedikleri zaman geniş ölçüde uygulanmıştı. Emek bedelini ödemenin bu şekli onlara daha yararlı geliyordu. Daha sonra, işgünü süresi yasayla sınırlanınca, parça başına ücret biçimi, daha geniş olarak uygulandı. Günümüzde, farklı emek bedeli ödeme *-zamana göre ve primli-* biçimleri gittikçe daha fazla uygulanmaktadır. 1957 yılı sonunda Birleşik Devletler sanayiinde çalışan işçilerin %70'ine bu şekilde ödeme yapılıyordu.

Parça başına ücretten, zamana göre ücrete geçişi nasıl açıklamalı? Modern kapitalist sanayide, modern kapitalist sanayinin birçok kollarında zincirleme çalışma sistemine, hareketlerin ivmelendirilmiş ardarda gelişlerine geçilmiştir. Bu sistem üretim temposunun işçiye bağlı olmadığını gösterir. Bu sistemde, üretim temposu, çalışma zincirinin yer değiştirmesindeki hızlanma fonksiyonuna bağlıdır. Çalışma, yeğinleşmiş, ama ücret oranı değişmiştir.

Zamana göre ve parça başına ücret, aynı işletmeler içinde çoğunlukla birlikte uygulanır. Kapitalist rejimde bu iki biçim, işçi sınıfının sömürsününun ağırlaştırmanın yalnızca farklı araçlarıdır.

Kapitalistler, artı-değer yarışmasında, belirli bir zamanda işçiden en fazla emek sızdırmaktan ibaret olan farklı terletme sistemlerini (*sweating system*) aynı şekilde uygularlar.

Terletme sisteminin birçok çeşidi vardır.

Bu sistemlerin önde gelenlerinden biri, Amerikan mühendisi olan "bulucusu"nun adını taşıyan "*Taylor sistemi*" olmuştur.

Bu sistem şöyledir: Kapitalist, kendi işletmesinde çalıştırdığı en dayanıklı ve en becerikli işçiyi seçer. Gerekli unsurlar işleme hazırduruma getirilir. İşçi tarafından yapılacak olan her işlemin zamanı saniye ve saliselerle belirlenmiştir. Bu veriler, özel olarak kurulmuş olan teknik kurul emrine verilmiştir. Bu hesaplardan yola çıkarak, bütün işçiler için zaman normları ve üretim rejimi bu teknik kurul tarafından [sayfa 95] saptanır. Burada ücretler, iki derecedir. Bunlardan biri, üstün ücrettir ki, bu, “iş” eksiksiz yapanlara ödenir. Diğeri çok düşük bir ücrettir ki, bu, birinci kategoride olamayanlara ödenir. Bunlar hedefe ulaşamayanlardır. Böylesine bir ücret sistemi, emeğin üretkenliğini hissedilir derecede yükseltmeye varır. İşçilerin ücret göstergesi hemen hemen hiç yükselmezken, bu ücret sistemi, emeğin üretkenliğini hızla artırır: Bu yüzden emeğin sömürü oranı, görülmedik ölçüde artar.

“Ford sistemi”, terletici sistemin bir başka biçimidir. Aynı amacı izler: zincirleme hareketin ivmelendirilmesi yolu ile, işçiden, en büyük ölçüde emek sızdırmak. Eğer daha önce, örneğin, zincir dakikada 3 metre süratle ilerliyorsa, bu kez dakikada 4-5 metre ilerler. İşçi, ister istemez daha yoğun çalışmaya, daha fazla güç harcamaya zorlanırken, ücreti aynı düzeyde kalır ve tükettiği enerji yerine getirilemez. Bu sistemle, işçilerin çoğu 40-45 yaşlarında sağlığını yitirir ve işlerine patron tarafından son verilir.

Zincirleme işlemlerin basitliği, patronlara, vasıflı olmayan işçileri kullanma, ücretleri daha düşük olarak dondurma ve bundan ötürü de daha büyük ölçüde kar sağlama olanağını verir.

Terletici sistemler arasında “kârlara katılma” sistemini de belirtmeliyiz. Burada patron, işçileri daha kiralarken, onlara öbür kapitalistlerden daha az ücret ödeyeceğini, ama yıl sonunda bilanço sonucuna göre, iyi çalışmış olan işçilere, işletme karından bir pay vereceğini bildirir.

Bu sistemin uygulanması, emeği yoğunlaştırma ve işçi sınıfının bilinçlenmesini geciktirme, onların uyanıklığını gevşetme, işçileri birbirinden koparıp ayırma ve kapitalizme karşı yürütülen savaşıma engeller koyma sonucunu verir. “Kârlara katılma” sistemi, işçilerde, kapitalist işletmelerde verimliliği artırarak, çıkar sağlayacakları kuruntusunu yaratır. [sayfa 96]

Nominal Ücret ve Gerçek Ücret

Kapitalist gelişmenin ilk aşamalarında, işçiye seyrek olarak para ödenirdi. Genel olarak bu iş şöyle olurdu: kapitalist işletmelerde besin maddeleriyle giyim maddeleri satan dükkanlar bulunurdu. İşçiler oradan metalar alırdı. Ay sonunda, ya da mevsim sonunda, kapitalist, hesapları çıkarırdı: hesap, işçi kazancının tümünü tutar ya da borç krediyi aşmış olurdu. Bazan işçinin kazancından kendine pek az kalır, bazan eline bir şey geçmezdi.

Emeğin aynı olarak karşılanması, bugün de iktisadi bakımdan zayıf ülkeler ile azgelişmiş ülkelerde geniş ölçüde uygulanmaktadır.

Günümüzün ileri kapitalist ülkelerinde, ücretin yaygın ödeme şekli, para olarak ödemedir ve buna nominal (itibari) ücret adı verilir.

Bununla birlikte, bu şekilde ödeme, işçi emeğinin gerçek bedelini gösteremez. Gerçek bedeli belirlemek için gerçek ücret kavramı sözkonusudur ki, bununla işçinin geçim aracı ifade edilir. Yani gerçek ücret, işçinin kendisinin ve ailesinin geçimlerini sağlayabilecek miktar ve nitelikte geçim nesnelere satın alabilmeye yeterli bir ücrettir.

Gerçek ücreti belirlemek için, nominal ücreti, tüketim nesneleriyle hizmetlerin fiyatlarını, mali yükleri, kira ve diğer ödemeleri gözönüne almak gerekir. Kapitalizmin gelişmesiyle, gerçek ücret *düşme* eğilimi gösterir.

Kapitalizmde gerçek ücretin düşmesi, birçok nedenlere dayanır. Birincisi, *fiyatların yükselmesidir*. İşçinin nominal ücreti birazcık artsa, meta fiyatları, bu ücret artışından kat kat fazla artar. Bu demektir ki, aynı para ile işçi daha az meta satın alabilecektir, yani gerçek ücret düşer. Kapitalist ülkelerde olan şudur: fiyatlar ücretlerden daha çabuk artar. Böylece, Fransa'da 1938 ile 1954 arasında, her cins metanın fiyatı 32 kattan daha fazla arttığı halde nakit olarak ücret ancak 21 kat artmıştır. Sonuç: Fransız işçileri, 1954'te, 1938'de satın alabildikleri metalden daha az meta satın ^[sayfa 97] alabilmekteydiler. Diğer kapitalist ülkelerde de durum aynıdır. Gerçek ücretin düşmesini belirleyen bir başka

neden de, vergi ve diğer ödemelerin (kira, gaz, elektrik, su vb.) artmasıdır. Bu arada Birleşik Amerika'da, 1959'da halka yüklenen vergiler, 1939'a bakarak aşağıyukarı, 12 kat fazla olduğu halde, 1958'de alınan kira, ücretin yüzde 25-30'u oldu. Gerçek ücretlerin azalmasında, yıldan yıla artarak kesilen *üretim cezalarının* artışı da büyük rol oynar.

Kapitalist rejimde, işçi sınıfının gerçek ücret düşüşünü belirleyen önemli durumlar işte bunlardır.

Kapitalist ülkelerde, *kadın ve erkek emeği arasında ücret eşitsizliği* vardır. Kadın, erkekle aynı işi yaptığı halde, erkekten hissedilir derecede düşük bir ücret alır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, işçi kadınların aldıkları ortalama ücret, erkeklerinkinden %30-40, Fransa'da %15-20, Japonya'da %35-40 daha düşüktür. Yalnız Birleşik Devletler'de kadın emeği ile erkek emeği arasındaki ödeme eşitsizliğinin, Amerikalı kapitalistlere kazandırdığı ek kar, yılda milyar dolarları tutan rakamlarla ifade edilmektedir.

İrk ayrımı da kapitalistler için geniş bir çıkar kaynağıdır. Birleşik Amerika'da zenci işçiler, beyaz işçilerden daha kötü koşullar içinde çalışılmaktadır. Genel olarak zenciler, en ağır işlerde, sağlık ve yaşam için en zararlı, en tehlikeli işlerde istihdam edilirler. Ücretleri de, beyazların ücretinden oldukça düşüktür.

Farklı kapitalist ülkelerde, işçi ücretleri eşit düzeyde değildir. Bu durum, birçok nedenlerle açıklanır. Bazı ülkelerin kapitalistlerinin kendi işçileri hakkında diğer kapitalistlerden daha iyi niyetli olduklarını düşünmek, kuşkusuz ki, yanlıştır. Onlar, daima ve her yerde ücreti son sınırına kadar düşürme eğilimindedir. Bununla birlikte çeşitli ülkelerin ücret düzeylerini kıyaslarken, işçi sınıfının oluşumunda başta gelen tarihsel koşulları gözönünde tutmak gerekir. İşçinin gereksinmelerine göre saptanan ücret düzeyi, kazanılan niteliğe uygun düşecek giderlere, emeğin üretkenliğine, sınıf savaşımına ve ülkenin başka ayırdedici özel koşullarına bağlıdır. [sayfa 98]

Örneğin, insan gücünün bol olduğu yerde gelişmesi gereken kapitalizm, Birleşik Devletler'de, insan gücünün az bulunduğu bir ortam içinde gelişmiştir. Bu durum, giderek ücretlerin de artmasına vardı. İngiltere'de işçi sınıfı, kapitalistlere karşı di-

renmek için diğere Avrupa ülkelerinden daha önce örgütlenmiştir. İngiltere işçilerinin ücreti, örneğın, İrlanda işçilerinin ücretine bakarak daha yüksektir. Farklı ülkelerde ücret konusunu bu durumlar belirler.

İşçi Sınıfının Ücretlerin Artırılması Uğruna Savaşımu

Kapitalistler, işçilerin geçim araçlarını kısıtlamak, ancak onlara en gerekli şeyleri sağlamaya yeterli ücretler vermek için sürekli olarak çaba harcarlar. Bu, daha çok kar sağlamak için yapılır. Burjuvazi, işçi sınıfına karşı savaşımında, devletten, hukuktan, kiliseden, gazetelerden, radyodan vb. yararlanır. Bunlardan başka kapitalistlerin kendileri, patron dernekleri kurarak tek cephe halinde işçilere karşı koyarlar.

Sermayeye karşı direnmek ve iktisadi durumlarını düzeltmek için savaşım vermek üzere, işçiler de sendikalarda toplanmışlardır. 1960 yılında, bütün dünyada sendikalı işçilerin sayısı 180 milyondur. Bunun 100 milyondan fazlası, Dünya Sendikalar Federasyonunda toplanmıştır. Bu durum, günümüzde, işçi sınıfının örgütlenme konusunda ne kadar ilerlediğini gösterir. Proletarya ile burjuvazi arasındaki çetin sınıf savaşımı, ücretin şu ya da bu düzeye ulaşması sonucuna varır. İşçilerin, grevci harekette direnme ve kararlılık gösterdiği yerde kapitalistler, çok kez işçilerin koşullarını kabul etmek ve onların ücretlerini yükseltmek zorunda kalmışlardır. Yaşam koşullarının iyileştirilmesi uğruna, işçi sınıfının yürüttüğü savaşım, son zamanlarda başlıca kapitalist ülkeler olan Birleşik Devletler'de, İngiltere'de, Fransa'da, Batı Almanya'da, İtalya'da vb. özel bir yayılma gösteriyor. Yalnızca 1962'de, grevlerle, 60 milyon emekçi ^[sayfa 99] katılmıştır. Fransız işçilerinin yığın hareketleri, Belçika işçilerinin grevi, 1.250.000'in üstünde emekçinin katıldığı İtalyan madenci ve makine yapım sanayii işçilerinin büyük grevi, İngiltere'de makine yapım sanayii fabrikaları işçilerinin grevi, işçi hareketi tarihinde önemli bir yer tutacaktır. Kapitalist ülkeler emekçilerinin ekonomik ve toplumsal haklarını savunma uğruna savaşımı gittikçe keskinleşmektedir.

Proletaryanın ekonomik savaşımı büyük bir önem taşır.

Ama işçi sınıfının istemler içeren savaşımının hedefini tam yakından bilerek, marksizm-leninizm öğretir ki, bu savaşım, tek başına işçileri sömürü boyunduruğundan kurtarmaz. Bu, ancak, politik, devrimci savaşımla kapitalist üretim biçimini kaldırarak, işçi sınıfının ekonomik ve politik ezilmesinin tasfiye edilebilmesiyle olur.

[sayfa 100]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SERMAYE BİRİKİMİ VE PROLETARYANIN DURUMUNUN KÖTÜLEŞMESİ

ARTI-DEĞERİN sermayeden kaynaklandığını daha önce görmüştük. Ama sermayenin kendisi de artı-değerden kaynaklanır. Bu nasıl olur? Soruyu yanıtlamak için kapitalist üretimin mekanizmasını bilmemiz gerekir.

1- SERMAYE BİRİKİMİ VE İŞSİZ ORDUSUNUN OLUŞUMU

Yeniden-Üretim ve Sermaye Birikimi

Üretimden sözettiğimiz zaman, maddi malların yaratılması sürecini anlıyoruz. Bu, kapitalist rejimde, işletmecinin pazardan üretim araçları ve emek-gücü satın aldığı ve insanların, maddi malların yaratılmasıyla sonuçlanan üretici faaliyeti anlamına gelir. Üretim süreci tamamlanmıştır. Bu, maddi malların üretimini devam ettirmenin gereksizliği [sayfa 101] anlamına mı gelir? Kuşkusuz

hayır. Maddi mallar üretimini durdurarak yokolma tehlikesini göze almayan toplum, üretim yapmadan edemez. Bunun içindir ki, maddi malların üretim süreci devam ettirilmelidir, yani aynı aşamalar tekrar tekrar aşılmalıdır. Maddi malların bu üretim sürecine, kesintisiz olarak yinelenen bu sürekli yenilenme sürecine, *yeniden üretim* denir.

Yeniden-üretim süreci, her toplumda yerine getirilir. Ama, yeniden-üretim nedenleri toplumlara göre farklı olur. Kapitalizmde, yeniden-üretim uyarıcısı, kapitalistlerin artı-değer elde etme yarışıdır. Maddi malların üretimi ve yeniden-üretim, emekçilerin gereksinmelerini karşılamak için değil, kapitalistin kazanç sağlayabilmesi için yapılır.

Artı-değeri, kapitalist yeniden-üretim yaratır ve ona kapitalist sahip çıkar. Ama burada, bizi ilgilendiren, yalnız, artı-değere sahip çıkılması değil, aynı zamanda artı-değerin kullanılması, yani onun harcanmasıdır. Eğer artı-değerin tamamı, kişisel, tüketimi için kapitalist tarafından kullanılmışsa, bu, basit yeniden-üretimdir. Örneğin, kapitalist, 160.000 dolar değişmeyen ve 40.000 doları da değişen sermaye olmak üzere 200.000 dolarlık bir sermaye yatırmış olsun. Artı-değer oranı, %100'e eşit olduğunda, bütün değişmeyen sermayenin ürün değeri içine girdiği varsayılarak, üretim 240.000 dolara ulaşacaktır. $(160.000_s + 40.000_d + 40.000_a = 240.000)$. Bu 240.000 doların 200.000'i işe başlarken yatırılan miktarda ve 40.000'i işçilerin emeği ile yaratılmış olan artı-değerdur.

Basit yeniden-üretimde bütün artı-değer kapitalistle ailesinin kişisel tüketimine ayrılmış olduğundan, ertesini yılın üretim süreci, aynı geçen yıldaki oranda yenilenmiş olacak, bunu izleyen yıllarda da durum gene değişmeyecektir. Basit yeniden-üretimde maddi malların üretim süreci, hacim değişmeden yenilense bile, onun tahlihi, kapitalistlerin zenginleşme kaynağını çözme olanağı verecektir.

Üretim süreci içinde ilk olarak yatırılan sermaye, yeniden-üretilmiş, kapitalistin kişisel gereksinmeleri için ^[sayfa 102] harcadığı bir artı-değer yaratmıştır.

Eğer kapitalist, artı-değere sahip çıkmasaydı, başlangıçta yatırdığı sermayenin tamamını kişisel tüketimi için yavaş yavaş harcardı. Örneğimizde olduğu gibi, kapitalist, yılda 40.000 dolar

harcadığı takdirde, başlangıçta yatırılan 200.000 dolarlık sermayeden, beş yıl sonra, elinde, hiçbir şey kalmayacaktır. Ama böyle olmuyor, çünkü gereksinmelerini karşılamak üzere kapitalist tarafından harcanmış olan para toplamı, karşılığı işçiye ödenmeyen emekle yaratılan artı-değerden oluşur.

İlk yatırılan sermayenin kaynağı ne olursa olsun, kapitalist basit yeniden-üretim sırasında, bu sermaye, belirli bir zaman dönemi sonunda, işçilerin emeği ile yaratılmış ve bedava olarak kapitalist tarafından elkonulmuş bir değer haline gelir.

Buradan şu sonuç –pek önemli şey– çıkar ki, işçi sınıfı, sosyalist devrim sırasında, kapitalistleri mülksüzleştirdiği, fabrikalarına ve işletmelerine el koyduğu zaman, işçi sınıfı kuşaklarının emeğiyle yaratılanı geri almaktan başka bir şey yapmaz. Demek ki, kapitalist özel mülkiyetin tasfiyesi, haklı bir olay, tarihsel adaletin yerine getirilmesi olayıdır.

Biz, kapitalistin, kişisel gereksinmeleri için artı-değerin tamamını harcadığını varsaymıştık. Ama bu durum sonuna kadar sürdürülebilir mi? Kapitalist gelişmenin ilk aşamasında, böyle durumlar çok oluyordu. O zaman, kapitalist, az miktarda işçiyi sömürürdü. Bazan kendisi de çalışırdı. Kapitalist işletmeler büyüyünce ve kapitalist, yüzlerce, binlerce işçiyi sömürmeye başlayınca, durum değişti. Örneğin, 1.000 işçi kiralayıp da yılda onlara 2 milyon dolar ücret ödediği zaman, işçiler kapitalist için (artı-değer oranı %100'e eşit varsayılarak) yılda 2 milyon dolarlık bir artı-değer yaratıyorlar. Şimdi, işletme sahibi, kişisel gereksinmeleri için artı-değerin tamamını değil, artı-değerin yalnız bir bölümünü harcıyor. Artı-değerin diğer bölümünden, üretim hacmini büyütmek için, makineler, hammaddeler satın almakta ve tamamlayıcı emek-gücünün istihdamı için yararlanılmaktadır. Bu durumda, ^[sayfa 103] *genişletilmiş yeniden-üretim* ya da bir sermaye birikimi ile karşı karşıyayız demektir.

Artı-değerin sermayeye dönüşmesi sürecini gösteren bir örnek alalım. Bir kapitalistin 10 milyon doları olduğunu varsayalım. Bu toplamın 8 milyon doları değişmeyen sermaye, 2 milyon doları da değişen sermaye olarak yatırılsın, ve artı-değer oranı da %100'e eşit olsun. Üretim süreci sonunda da, değişmeyen sermayenin ürün değerine girdiğini varsayarak, 12 milyon dolarlık meta

imal edilmiş olacaktır (8 milyon_s + 2 milyon_d + 2 milyon_a).

2 milyon dolarlık artı-değerin de, kapitalist tarafından şu şekilde yeniden bölündüğünü varsayalım: 1 milyon doları üretimi genişletmek için ve 1 milyon doları da kapitalistin kişisel tüketimi için. Artı-değerin üretimin genişlemesine ayrılan bölümü, ilkin yatırılan sermayenininkiyle aynı oranda –yani 4/1 (800.000_s + 200.000_d)– değişen ve değişmeyen sermaye olarak harcanmıştır.

Öyleyse, ikinci yılda, işletmede 11 milyon dolarlık bir sermaye iş görecektir (8.800.000_s + 2.200.000_d). Eğer artı-değer oranı %100'e eşit olursa, ikinci yılda 13.2 milyon dolar tutarında meta üretilmiş olacaktır (8.800.000_s + 2.200.000_d + 2.200.000_a).

İkinci yılda üretim hacminde bir artış ve artı-değer kitlesinde bir çoğalma oldu. Çünkü ilk yılda gerçekleştirilen artı-değerin bir bölümü sermayeye çevrilmişti. Böylece, artı-değer, sermaye birikiminin bir kaynağı olur. Sermaye haline sokulma, yani artı-değerin sermayeye aktarılması yoluyla kapitalist, sermayesini giderek artırır.

Zenginleşme amacıyla, artı-değere sahip olma tutkusunun sonu, kapitalistin, üretim hacmini durmadan genişletmesine varır. Bundan başka rekabet, yıkım pahasına da olsa, her kapitalisti, tekniği modernleştirme, üretimi genişletmeye zorlar. Tekniğin ve üretimin ilerlemesini durdurmak, geri kalmanın belirtisidir. Oysa, geri kalanlar, rakipleri tarafından yenilgiye uğratılır.

Ama, eğer kapitalistler üretimi sürekli olarak genişletirlerse, [sayfa 104] bu, tüketime ayrılan artı-değer payını azalttıkları anlamına mı gelir? Kapitalist sınıfın zenginliğinin artmasıyla, kendi kişisel gereksinmelerini giderdikleri artı-değer payı artar. Bunun içindir ki, günümüzde, Amerikan milyonerleri, kişisel gereksinmeleri için, gelirlerinin %25'ini harcarlar. Belli milyoner ailelerinin birçok özel otelleri ve yatları, onlarca ve hatta yüzlerce lüks otomobilleri, uçakları vardır. Şu olgu, Amerikalı milyonerlerin çılgın müsrifliklerini gösterir: her mevsimde Amerika Birleşik Devletleri'nin en zengin 60 ailesinden birinin verdiği bir ziyafet için harcanan para, 5 üyeli mütevazı bir aileyi ömrü boyunca ve hiçbir ekşiği olmadan yaşatmaya yetecek miktardadır.

Bütün bunlar, sermaye birikimiyle, kapitalist sınıfın asallıklığının ve yağmasının gittikçe ağırlaştığına tanıklık eder.

Vülger burjuva ekonomi politiğin temsilcileri, sermaye birikimini, sözümona, toplumun huzuru kaygısıyla gereksinmelerini sınırlayan kapitalistlerin para biriktirme anlayışıyla açıklarlar.

Böyle bir anlayışın en belirgin sözcüsü, 19'uncu yüzyılın İngiliz ekonomisti olan Senior olmuştur. “‘Ben’ diyordu böbürle-nerek, ‘sermaye sözü yerine, buna bir üretim aracı gözüyle baktı-ğım için, perhiz sözünü koyuyorum.’”

Bu “perhiz” (*abstinence*) konusu üzerinde Marx nükteli bir ifade ile, kapitalistin, buhar makinelerini, demiryollarını, otlakları, vb. kendisi yiyip tüketeyeceği yerde, emek araçlarını işçiye “ödünç” vererek gereksinmelerini sınırladığını yazar. Kapitalizmin savunuculuğunu yapan bu “teoriye” işaret ederken Marx alaylı bir dille, kapitalisti, üretim araçlarının mülkiyet hakkından yoksun bırakarak, onun bu “yürek sızlatan özverilerden” kurtanlmasının düpe-düz bir insanlık borcu olduğunu belirtir.

19'uncu yüzyılın sonunda, Senior'un “teorisi”, İngiliz ekon-omisti Marshall ile Amerikan ekonomisti Carver tarafından, bi-raz değiştirilmiş olarak, yeniden ortaya atıldı. Bunlar “perhiz” söz-cüğünün yerine “bekleme” (*attente*) sözcüğünü [sayfa 105] koymak-la yetinmişlerdi.

Bütün bu “teoriler”, kapitalizmi ve kapitalist sömürüyü ha-klılı göstermeyi hedef almışlardı. Gerçekte ise, sermaye birikimi, bu birikimin oranları, kapitalistin “perhiz”ine ve burjuva ideologla-rın bunu tanıtlamaya koyulmalarına değil, *işçi sınıfının sömürül-mesine* bağlıdır. Örneğin, $8.000_s + 2.000_d$ 'ye eşit bir sermayeyi ala-lım. Artı-değer oranı da %100 olunca, 2.000_a kazanılacak. Artı-de-ğer %200 olduğu takdirde, bu kazanç, 4.000_a olacak. Buna göre, sömürü derecesi arttıkça daha fazla artı-değer, daha fazla biri-kimlere varır. Emek-gücünün sömürü derecesinin yükselmesi, iş-gününün uzatılması, emeğin yeğinleşmesi, ücretin emek-gücü değeri altına düşürülmesi, vb. ile elde edilir.

Emek üretkenliğinin artırılması, sermaye birikimini hızlan-dıran önemli bir etkidir. Emek üretkenliğinin artırılması, me-taların fiyatını düşürür. Bu da kapitalistlere: a) emek-gücü metanın değerinin düşürülmesi, öyle ki, aynı miktarda değişen sermaye ile daha büyük canlı emek kitlesini istihdam etme, bunun için de daha çok üretmenin mümkün olması; ve buna göre, artı-değerin

artırılması; b) üretimin genişletilmesine ayrılan artı-değer bölümünü azaltmadan, kişisel tüketimin çoğaltılması; c) sermayeleşen artı-değer miktarını artırmadan, daha ucuz makineler kullanarak, üretim hızının büyütülmesi olanağını verir.

Ensonu, *yatırılan sermayenin büyüklüğü*, sermaye birikimini etkiler. Sermaye arttıkça, sermayenin “s” (değişmeyen sermaye) ve “d” (değişen sermaye)’ye bölünmesi oranında, değişen sermaye de artar. Bunun içindir ki, bütün koşullar eşit olsa, birikim oranı, doğrudan doğruya başlangıçta yatırılan sermayenin büyüklüğüne bağlıdır. Sermaye birikiminin oranlarını belirleyen başlıca etkenler işte bunlardır.

Sermaye birikimi, işçi sınıfının durumunu nasıl etkiler? Bu soruyu yanıtlamak için, önce Marx’ın, sermayenin organik bileşimi konusundaki teorisini irdelemek gerekir. [sayfa 106]

Sermayenin Organik Bileşimi

Artı-değer teorisinde, Marx, sermayenin, değişmeyen ve değişen sermaye olarak bölündüğünü keşfettiği zaman, artı-değerin gerçek kaynağını da günışığına çıkarmış oluyordu. Kendi sermaye birikimi teorisine, Marx, sermayenin organik bileşimi teorisini de katmış oldu.

Sermayenin değer bileşimi iki açıdan ele alınabilir: doğal ve maddi bileşimine göre ve değer bileşimine göre.

Sermayenin değer bileşimi, sermayeyi değişmeyen ve değişen bölümlere ayıran ilişkiyle belirlenmiştir. Değere göre sermaye bileşimine, *sermayenin değer bileşimi* adı verilir.

Doğal ve maddi biçimi ile, üretim süreci içinde görev yapan sermaye, üretim araçları ve emek-gücü olarak bölünür. Kullanılan üretim araçları kitlesi ile bu araçları işletmek için gerekli-emek miktarı arasında varolan ilişki ile belirlenen sermaye bileşimine, *sermayenin teknik bileşimi* adı verilir. Bu ilişki, belirli bir işletmenin donatımına bağlıdır.

Değer bileşimi ile teknik bileşim arasında sıkı bir karşılıklı bağlılık vardır. Genel kural olarak, sermayenin teknik bileşimindeki her değişme, değer bileşiminde bir değişmeyi de birlikte getirir. Bundan dolayıdır ki, Marx, değişmeyen sermaye ile değişen ser-

maye arasındaki ilişkiye, yani değer bileşiminin, sermayenin teknik bileşimi ile belirlendiği ve onun değişikliklerini yansıttığı ölçüde değer bileşimine *sermayenin organik bileşimi* adını vermiştir.

Öyleyse, sermayenin organik bileşimi s'nin [değişmeyen sermayenin] d'ye (değişen sermaye) oranıdır: örneğin, sermaye, $800_s + 200_d$ ise organik bileşimi 4/1'e eşit olacaktır. Değer bileşimi ile organik bileşimi birbirine karıştırmamak gerekir. Değer bileşimi, üretim araçlarıyla emek-gücü fiyatlarının pazarda dalgalanması nedeniyle sürekli olarak değişebilir. Sermayenin organik bileşimi, ancak teknik bileşim değişmesinin etkisi altında değişir. Kapitalizmin gelişmesi ve sermaye birikiminin büyümesiyle, sermayenin organik bileşiminin ilerlemesi sürekli'dir. Böylelikle, ABD transformasyon [sayfa 107] sanayiinde, sermayenin organik bileşimi, 1889'da 4,5/1; 1939'da 6/1 ve 1955'te ise 8/1'di.

Sermayenin organik bileşiminin ilerlemesi şu olguda ifadesini bulur ki, üretimin gelişmesiyle, hammadde, makine, alet, avadamlık kitlesi, üretime sokulan emek-gücü miktarına göre artar. Örneğin, başlangıçta, sermayenin organik bileşimi 1/1 idiyse, sonra bu 2/1, 3/1, 4/1, 5/1 vb. olur. Bu, tüm sermaye içinde, değişen sermaye payının 1/2'den 1/3'e; 1/4'e 1/5'e, 1/6'ya vb. düşmesi demektir. Ama emek talebi, tüm sermaye tarafından değil de, yalnız sermayenin değişen bölümü tarafından belirlenmiş olduğundan, değişen sermayenin görece düşüşü, işçilerin üretime çekilme ritminin gittikçe azalmasına ve sermayenin birikim temposunda gecikmeye varır.

Sonuç: işçilerin giderek büyüyen bir bölümü iş alanı bulamaz. İşçi sınıfının bir bölümü ise, sermaye birikiminin gereksinmesine oranla "fazla sayıda" bulunur. Böylece bir fazla nüfus ya da *nispi nüfus fazlası*, işsizlik ortaya çıkar.

Nispi nüfus fazlalığının sürekli varlığında, Marx tarafından bulunan *kapitalist nüfus yasası* kendini gösterir. Bu yasaya göre, artı-değer, ne kadar artar ve sermaye birikimi ne kadar yoğunlaşırsa, sermayenin organik bileşimi de o oranda yüksek olur. Sermaye birikimi arttıkça, onun organik bileşimi yükselir ve üretim sürecine katılan emek-gücü daha az olur.

Yedek Sanayi Ordusu ve Bu Ordunun Şekilleri

İşçilerin üretim sürecinden elenmesi, kapitalist ülkelerde bir işsizler ordusunun oluşumuna varır.

Kapitalist düzende, yedek bir sanayi ordusunun oluşumunun başlıca nedeni, sermayenin organik bileşimindeki yükselmedir. Ama işsizliği kabartan başka etkenler de vardır. Bu etkenler arasında: *a) (iş) gününün uzatılması ve emeğin yeğînleştirilmesi.* İşsizler ordusunun varlığından yararlanan kapitalistler, iki, üç vb. kişinin işini bir kişiye ^[sayfa 108] yaptırırlar. Bu durum yedek sanayi ordusunun artırılmasına yardım eder; *b) kadınların ve çocukların çalıştırılmasının yaygınlaşması.* Tekniğin kullanılması ve çalışma işlemlerinin basitleştirilmesi çalışma ücreti daha düşük olan kadın ve çocukları üretime çekme, yetişkin işçilere yol verme koşullarını hazırlar; *c) küçük üreticilerin yıkımı.* Sermaye birikimi arttıkça, küçük üreticilerin –köylülerin ve zanaatçıların– yıkımı artar, ve bunlar da işsizler ordusunu büyütür.

Yedek sanayi ordusu, işçilere, sistemli bir şekilde kompresör silindiri gibi baskı yapabilmesi bakımından kapitalizm için gereklidir; kovma tehdidi altında, kapitaliste, işçi ücretlerini düşürme, emeği yeğînleştirme, yani işçi sınıfının sömürülmesini pekiştirme olanağı verir. İşsizliği, belirli sınırlar içerisinde kapitalistlerin desteklemekte gösterdikleri ilginin nedeni, tamamen buradan gelir.

Kapitalist ülkelerde nispi nüfus fazlalığı ya da işsizlik, çeşitli kılıklara girer. Bunların başlıca üç şekli vardır: oynak (dalgalanan) işsizlik, gizli işsizlik ve atıl işsizlik. Bunların herbirini ayrı ayrı inceleyelim.

Nispi nüfus fazlalığının *oynak şeklinde*, işçi yığını üretime çekilir, ya da elenir; öyle ki, tümü içinden, bir kesimi daima işsiz kalır. Üretimin genişletilmesi ve yeni işletmelerin açılması nedeniyle işçiler üretime çekilir. Üretimin azalması, yeni makinelerin kullanılması, işletmelerin kapanması vb. dolayısıyla da işçiler eleterek işten çıkarılır. İşsizliğin bu şekli, kentlerde ve sanayi merkezlerinde daha geniş olarak yayılmıştır.

Nüfus fazlasının *gizli şekli* ya da *tarımsal nüfus fazlası*, daima fazla emek-gücü şeklinde tarımda bulunur. Bunun nedeni

şudur ki, toprak parçacıklarından başka bir şeye sahip olmayan küçük köylülük karnını doyuramaz. Karşısına çıkan ilk alıcıya emek-gücünü satmaya hazırdır.

Aynı zamanda, köylülükte, zengin ve yoksul bölünmesi şeklinde bir farklılaşma olur. Kırsal burjuvazi için ücretle çalışan, sayıca kabarık bir tarım proletaryası oluşur. Ama [sayfa 109] toprağı tekeline alan kapitalist işletmeler, giderek makine kullanmaya başlarlar. Tarımsal emek-gücü talebi, mutlak olarak azalır. Tarım işçileri, açlıktan ölmek için kentlere, işçi sitelerine gelirler ve orada işsizler ordusu kabardıkça kabarıp.

Nispi nüfus fazlalığının *atıl şekli*, sürekli işçi olmayan işçi yığını içinde yerleşmiştir (ev işi, günlük iş vb.). İşçilerin yaşam düzeyleri, işçi sınıfının ortalama yaşam düzeyinden hissedilir derecede düşüktür.

Bu başlıca şekiller dışında, nispi nüfus fazlalığının düşük bir kategorisi daha vardır. Bunlar, serseriler, dilenciler, katiller, hırsızlar, ve benzerleridir.

Kapitalizm geliştikçe, nispi nüfus fazlalığı da artar. İşsizlik; kapitalist rejimde kaçınılmaz bir olgudur. Bu nedenle, işsizliğin varlığını ve oluş nedenlerini açıklama görevi de burjuva ekonomistlerine düşer.

Malthus'un İnsandan-Kaçma (Misantropie) "Teori"si

Burjuva ekonomistlerinin çoğı, işsizliğı ve sefaleti, doğanın ölümsüz yasalarıyla açıklamaya yeltenirler. Bu ekonomistler arasında, İngiliz papazı Malthus, 1798'de, en gerici teorilerden birisini önermiştir.

Malthus tarafından formüle bağlanan bu tez, şunu iddia eder: insan toplumunun başlangıcından bu yana, nüfus, geometrik bir ilerlemeye (1, 2, 4, 8, vb.) göre, ve geçim araçları ise doğal zenginliklerin sınırlı olması sonucu, aritmetik bir ilerlemeye (1, 2, 3, 4, vb.) göre artar. Malthus'a göre, kalabalık halk yığınları, bu dünyaya "çok fazla" gelmektedir: bunlar ne iş bulabilirler, ne de yiyecek. Malthus bu sonucu, yanlış istatistik hesapları üzerine kurmuştur.

Malthus'un bu "teori"sini, bütün saçmalığına karşın burju-

vazi, büyük bir sevinç ve esrime içinde kabul etti. Çünkü bu teori, kapitalizmin bütün kötülüklerini haklı göstermeye elverişliydi. İşsizlik, işçi sınıfının sayısının mutlak olarak aşırı hızla çoğalmasına yoluluyordu. Sefalet, doyurulacak ^[sayfa 110] boğazın fazlalığı ve geçim araçlarının kıtlığı ile açıklanıyordu. Malthus'a göre, proletaryaya, işsizlikten de, sefalet ve açlıktan da kurtulabilirdi. Ama bu, kapitalist düzenin değiştirilmesiyle değil, evlenmekten kaçınmak ve doğumu yapay yollarla önlemekle olabilirdi. Bundan başka, Malthus, savaş, salgın hastalık vb. gibi afetleri, insanlık için bir iyilik olarak kabul ediyordu. Çünkü, diyordu, bu afetler, "fazla" nüfusu yokedip geçim araçları miktarına uygun hale indirir.

Bütün ilericiler, Malthus "öğretisine" karşı savaşıma giriştiler. Ürkürük (*misanthrope*) maltuşçuluğa karşı kuvvetle savaşanlar arasında Çernişevski, Pissarev gibi Rus devrimci-demokratlarını belirtmek gerekir.

Malthus'un uydurmaları, Marx tarafından sermaye birikimi teorisinde iyiden iyiye açığa çıkarılmıştır. Bununla birlikte, maltuşçuluk, kapitalist dünyada, öncelikle Birleşik Amerika'da bugüne kadar fazlasıyla tutuldu. Amerika'da, bu amaçla, *Kurtuluş Yolu* adıyla bir kitap yayımlandı. Burada, yazar Vogt, dünyada yalnızca 500 ila 900 milyon insanın yaşayabileceğini ileri sürüyor ve bütün "fazla insanların" yokedilmesini öneriyordu. Cook'un kitabı olan *İnsanın Dölverimi Bugünün Bir İkilemidir* ise, nüfus artışının insanın varlığı için tehlikeli olduğunu ileri sürer.

Kapitalist rejimde, işsizliğin, sefalet ve açlığın gerçek nedeni, marksizm-leninizmin kurucuları tarafından bilimsel olarak tanıtılmıştır. Emekçi yığınların işsizlik, açlık ve sefaletini doğuran, sermaye biriktirme tutkusuyla, kapitalist üretim biçimidir. Bu kötülüklerden kurtulmak için, kapitalizmin devrim yolu ile kaldırılması gerekir. Sosyalist ülkelerin evrimi buna tanıklık etmektedir.

2- KAPİTALİST BİRİKİMİN GENEL YASASI

Kapitalist Birikimin Genel Yasası Nedir?

İşçi sınıfının durumunun ağırlaşması ve işsizliğin yaygınlaş-

ması, doğa yasalarıyla değil, kapitalist üretim yasalarıyla [sayfa 111] açıklanır. Marx, şöyle yazıyordu: “Toplumsal servet, işleyen sermaye, bu sermayenin büyüme ölçüsü ile hızı ve dolayısıyla, proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. ... Ama, bu yedek ordunun faal orduya oranı ne kadar büyükse, sefaleti, çalışma sırasında katlandığı ıstırapla ters orantılı olan toplam artı-nüfusun kitlesi de o kadar büyük olur. Ensonu, işçi sınıfının düşkünler tabakası ile yedek sanayi ordusu ne kadar yoğun olursa, resmi yoksulluk da o kadar yaygın olur. *Bu, kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır.*”*

Böylece, kapitalist birikimin genel yasası: bir uçta zenginliğin büyümesini belirleyen sermayenin birikmesidir, –ki kapitalist sınıfın elinde toplanır– bir uçta da işçi sınıfının yanında bulunan ve durmadan büyüyen işsizlik ve yaşamın güvensizliğidir.

Kapitalist birikimin genel yasası, kapitalizmin temel ekonomik yasasının, artı-değer yasasının etkisinin somut bir belirtisidir. Açıkçası, artı-değer elde etme yarışını giderek zenginliklerin birikimine, lükse, asalaklığa, burjuvazinin israfına varır. Zenginliklerin birikimi burjuvazide toplandıkça, işsizler ordusunun sayısı da çoğalır. İş tutan işçilerin sömürü derecesi yükseldikçe onların maddi durumu da gittikçe kötüleşir. Bunun içindir ki, sermaye birikimi ile proletaryanın yoksullaşması, kapitalist toplumun birbirinden ayrılmaz iki yönüdür.

Proletaryanın Durumunun Nispi ve Mutlak Kötüleşmesi

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, proletaryanın nispi yoksullaşması da ortaya çıktı. Bu durum, toplumsal zenginlik arttıkça, toplumda yeni yaratılan değerden (yani ulusal gelirden) işçinin aldığı payın azaldığını, kapitalistlere düşen payın da arttığını gösterir.

İşçi sınıfının durumunun sürekli olarak nispi yoksullaşmasını [sayfa 112] açıkça gösteren örnek, özellikle Amerika, İngiltere gibi ileri kapitalist ülkelerde ortaya çıkmıştır. Örneğin 1890’da ABD’nin

* Karl Marks, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 661.

ulusal gelirinde emekçilerin payı %56'ydı; 1923'te %54; bugün ise %50'den daha azdır.

Ama işçi sınıfının ulusal gelirden aldığı pay azalırken, kapitalistlerin payı devamlı olarak artmaktadır. “ABD’de kapitalist sınıflar ulusal gelirin yarısından fazlasına sahip oluyorlar, oysa ülke nüfusunun hemen hemen onda-birini temsil etmektedirler.”

İşçi sınıfının nispi yoksullaşması, işçi sınıfının zararına, kapitalistlerin yararına olan ücret ile kâr arasında mevcut oran değişikliğiyle ifade edilir.

Kapitalist birikimin genel yasasında, işçi sınıfının maddi durumunun mutlak kötüleşmesi eğilimi yanında, işçi sınıfının mutlak yoksullaşması da vardır.

Kapitalist rejimde güvensizlik, işçinin nasibidir. Sermaye birikimi, sürekli olarak ücretli işçi üretir, onu, bir sömürü nesnesi haline getirmek üzere, emek pazarna sürer. Bir yandan, işçi sınıfının büyük bir bölümünü aşırı çalışmaya, korkunç bir sömürüye mahkum eder; öbür yandan da önemli miktarda bir işsiz orduyu yaratır.

Mutlak yoksullaşma, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarının ağırlaşması demektir: gerçek ücret düşer, yaşam pahalıdır, işsiz orduyu, kırlarda olduğu gibi kentlerde de kabırır, emek (çalışma) yeğînleşir, konut koşulları çekilmez hale gelir, vb.. Bu etkenlerden bazılarını inceleyelim.

Kapitalist ülkelerde *yaşam, daha pahalı* oluyor. Örneğin, Birleşik Devletler’de yaşam pahalılığı göstergesi 1947-1949’larda 100 alınırsa, 1950’de 103, 1955’te 115 ve 1960’ta 126,4. Demek ki, 1 Ocak 1961’de yaşam pahalılığı, Birleşik Amerika’da 1947’ye oranla %26,4 artmıştır.

Heller Komisyonunun verilerine göre, 1954’te, ABD’de, dört kişilik bir ailenin yıllık bütçesi (asgari gelir), 5.335 dolar olarak hesaplanmıştır. Ama aynı yıl içinde Amerikan ^[sayfa 113] ailelerinin %32’sinin yıllık geliri ise 3.000 dolardan altındaydı. Amerikan ailelerinin %31’inin geliri ise 3.000-5.000 dolardı. Demek ki, 1954’te Amerikan ailelerinin %63’ü, asgari gelirin altında bir gelire sahipti. 1961’de Heller bütçesi, daha o zaman yıllık 6.826 doları temsil ediyordu. Hemen hemen vasıflı işçi ailelerinin %53’ünün, yarı-vasıflı işçi ailelerinin %67’sinin, vasıfsız işçi ailelerinin %85’inin ve tarım işçileri

ailelerinin %94'ünün, asgari gelirin altında bir yıllık geliri vardı. Vasıfsız işçi ailelerinin üçte-biri ve tarım işçileri ailelerinin yaklaşık dörtte-üçü, ancak bu asgari gelirin yansını kazanıyordu.

Eğer Büyük Britanya'daki yaşam pahalılığı göstergesini 1938'de 100 olarak alırsak, bu rakam, 1950'de 185 ve 1955'te 246'ya yükselmiştir. Böylece, 1938 ile 1955 arası yaşam pahalılığı iki-buçuk kat artmış oluyor. Bu artış hareketi, 1955'ten sonra da devam etmiştir. 1956'daki yaşam pahalılığı göstergesini 100 olarak alırsak, gösterge, 1958'de 109 ve 1960'ta 110,7'dir.

İşsizliğin artması, kapitalist rejimde işçi sınıfının mutlak yoksullaşması eğiliminde olağanüstü önem taşıyan bir etkidir. Kapitalist ülkelerde işsizlik, kesintisiz, süregelen bir durum almıştır. Tam işsizlere, milyonlarca kısmi işsiz katılmıştır. ABD'de, İkinci Dünya Savaşından sonra, tam işsizlerin sayısı 2-3 milyon, 1962'de ise, 4 milyondan fazlaydı. Bundan başka, her yıl için 10 milyona yakın kısmi işsiz hesap edilmiştir.

Yoksulluklar, acılar, yalnızca işsizlerin yazgısı değildir. İşsizlik, tüm işçi sınıfının durumunu kötüleştirir. Çünkü kapitalistler, bundan yararlanarak, çalıştırdıkları işçilerin ücretlerini düşürürler.

İşçi sınıfının yaşam düzeyinin düşme belirtilerinden biri de kapitalist işletmelerde *emeğin gittikçe yeğînleşmesidir*. İş güvenliğinin yetersizliği ve emek yeğînleşmesinin aşırılığı nedeniyle, iş kazaları da gittikçe artmaktadır. Örneğin, Amerikan fabrikalarında, her üç dakikada ya bir ölüm ya da bir sakatlanma olayı ve her on saniyede bir iş kazası olur. [sayfa 114] Resmi istatistiklere göre, 1950 ile 1960 yılları arasında, Birleşik Amerika'da 22 milyon iş kazası olmuştur, yani yılda 2 milyon.

Mutlak yoksullaşma eğilimini tahlil ederken emperyalizmin sefalet ve yüksek ölüm oranından başka miras bırakmadığı sömürge ve bağımlı ülkelerdeki emekçilerin durumunu; tüm kapitalist ülkelerdeki zanaatçı ve köylü yığınlarının yoksullaşmasını ve yıkılıp gitmesini de hesaba katmak gerekir.

İşte, kapitalist ülkelerdeki yoksullaşma etkenlerinden bazıları kısaca bunlardır.

Mutlak yoksullaşmadan, işçilerin yaşam düzeyinin yıldan yıla, gündün güne sürekli ve genel bir düşmesi anlaşılmalıdır. Kapitalist dünya ekonomisinin tümü içinde bu düzey düşerken,

şu ya da bu ülkede, ya da birçok ülkede, bu düzey yükselir. Kapitalist ülkelerde emekçilerin durumunu değerlendirirken, işçi sınıfının şu ya da bu şekilde maddi düzeyinin, burjuvazi ile proletaryanın güçleri arasındaki ilişki tarafından belirlenmiş olduğunu unutmamak gerekir. Kapitalizmin bütün tarihi boyunca, işçiler, kendi varlık koşullarını iyileştirme uğruna inançla savaşmışlardır. Bu, işçi sınıfının yaşam düzeyinin düşmesini dizginleyen bir etkidir.

Kapitalist dünyada, grev hareketi, yıldan yıla yaygınlaşıyor. ABD’de grev hareketi, özel bir genişleme gösterir. İkinci Dünya Savaşı öncesinin on yılı ile (1931-1940) savaş sonrasının on yılını (1946-1955) kıyaslayarak, grev sayısını 22.021’den 43.159’a, grevci sayısının 9,5 milyondan 26,5 milyona; kaydedilen işgünü toplamının 145 milyondan 434 milyona çıktığını saptarız. 1962’de, ABD’de, yaklaşık 1,5 milyondan fazla işçinin katıldığı 3.500 grev yapıldı. Grevler giderek daha inatçı ve daima daha uzun süreli oluyor.

Bütün kapitalist dünyada grevlere katılan işçi ve hizmetlilerin sayısı, (1956’da) 14 milyondan 1960’ta 54 milyona çıkmıştır, yani hemen hemen 4 kat fazla. İşçi sınıfı gittikçe yoğun bir politik etkinlik gösteriyor. 1958’de, bütün kapitalist dünyada, politik grevlere katılan grevcilerin oranı yaklaşık [sayfa 115] %43 iken, 1960’ta bu oran, %75’e yaklaşmıştır.

Burjuva ve sağ sosyalist ekonomistler, kapitalizmi iyi göstermek kaygısıyla bir yığın “teoriler” ileri sürerek, kapitalist rejimdeki emekçi yığınların mutlak ve nispi yoksullaşması üzerine marksist-leninist teoriyi yalanlama çabasına koyuldular.

Son zamanların yaygın teorilerinden en uydurma olanı, “halk kapitalizmi” teorisidir. Şimdi bu, emperyalizmin emekçi yığınları aldatmakta kullandığı resmi teori olmuştur. Böylece, örneğin, Birleşik Amerika’da resmi bir danışma ajansı, bu uydurma teoriyi yayma görevini üstlenmiştir. Bu örgütün yöneticilerinden birine göre, “halk kapitalizmi”nin bugünkü Amerikan kapitalizmi ile Marx’ın sözünü ettiği 100 yıl önceki Avrupa kapitalizmi arasındaki farkı gösteren bir terim olması çok önemlidir.

“Halk kapitalizmi” teorisinin propogandacılarına göre, kapitalist düzende, işçi ücretleri öylesine hızlı artar ki, işçilerle kapi-

talistler arasındaki sınıf farkları tamamen silinir. İşçi, kendi ücretiyle bir araba, bir ev, hisse senetleri satın alır, para biriktirir, birçok işletmelerin kârlarına katılır. Savunucularının iddiasına göre “halk kapitalizmi”, zenginler ile yoksulların yaşam tarzı arasındaki uçurumu azaltarak “gelirlerde devrim yapar”; maddi mallar, toplum üyeleri arasında, eşit şekilde üleşilir. Bunun sonucu olarak, eşitlik, uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının yerine geçer, ve onlara göre marksizm-leninizmin sınıf savaşımı teorisi artık zorunlu olmaktan çıkar, çünkü, her işçi eğer çalışkansa ve para biriktirirse kapitalist haline gelebilir.

Bununla birlikte yürütülemez olgular, “halk kapitalizmi” teorisinin aldatici niteliğini gösterir. Bunun en iyi tanıtı, grev hareketinin genişlemesidir. “Toplumsal barış”, “sınıflar uyumunu” ileri sürenler, kendi sınıf çıkarları için emekçileri savaşımdan vazgeçirmek amacıyla, işçi hareketi içinde bölünmeyi kışkırtmak için, işçi sınıfını silahsızlandırmak ve onu devrimci savaşım olmadan da kapitalist sistemin kötülüklerinin yokedebileceğine inandırmak için tanıtlanamaz [sayfa 116] olanı tanıtlamaya çalışıyorlar.

Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi

Sermaye birikimini bütün yönleriyle tahlil ettikten sonra Marx, kapitalist birikimin tarihsel eğilimini ortaya koyar.

Kapitalist mülkiyetin çıkış noktası, küçük üreticilerin özel mülkiyetidir. Feodal rejimde, küçük meta ekonomisi parçalanmaya ve kapitalist ögeler belirmeye başladı. Ama bu parçalanma süreci çok yavaş oldu. Ancak sermayenin ilkel birikim döneminde küçük üreticinin kabaca soyulmasıyla parçalanma süreci tamamlandı. Sonuç: kapitalist mülkiyet egemen duruma geldi.

Üretim araçlarının tastamam özel mülkiyeti üzerine kurulan burjuva üretim ilişkileri, gelişmesinin ilk aşamasında üretici güçlerin hızlı ilerlemesine katkıda bulunmuştur: malzemenin artmasına, yüzlerce ve binlerce işçinin bir yerde toplaşmasına yardım etti; üretim toplumsal bir nitelik kazandı.

Üretimin bu toplumsal niteliği, kapitalizme bağlı ekonomik yasaların etkisi ile daha da belirginlik kazanır. Kapitalizmin temel ekonomik yasası –artı-değer yasası–, işçi sınıfının gittikçe artan

sömürülmesini ve, bu temel üzerinde, sermayenin gittikçe büyüyen birikimini belirler. Sermayenin organik bileşimini artıran da, üretimi merkezileştiren de, sermayenin bu birikim sürecidir.

Üretimin toplumsallaşması süreci, sermaye kodamanlarının sayıca sürekli azalmasıyla atbaşı gider; sermaye kodamanları, toplumsal servetin giderek dikkate değer bir miktardan ellerinde toplar ve milyonlarca emekçinin kolektif emeğinin ürünlerini mal edinirler.

Kapitalizm ilerleyip geliştikçe üretim sürecinin toplumsal niteliği ile özel mülkiyetin kapitalist biçimi arasındaki çelişki artar ve özel mülkiyet, üretici güçlerin gelişmesine bir engel haline gelir.

Emeğin sermaye yolu ile toplumsallaşması kapitalizmin ^[sayfa 117] ortadan kalkmasının nesnel öncüllerini hazırlar. Ama kapitalizmin iç yasalının eylemi de, bu ortadan kalkmanın öznel öncüllerini yaratır. Sermayenin artmasıyla, üretimin merkezileşmesi, aynı zamanda olur. İşçi sınıfı sayıca kabarıyor ve aynı kapitalist üretim mekanizması ile biraraya gelir, örgütlenir ve yeni, sosyalist toplumda üretimin yönetici rolüne kendini hazırlar. Kapitalist birikim sırasında işsizlik büyür, işçi sınıfının durumu ağırlaşır. Savaşımın güçlenmesi de buradan gelir. İşçi sınıfı, sefaletten ve açlıktan, sömürüden ve kölelikten kurtulmak için izlenecek tek yolun, devrim sonucu kapitalizmi kaldırmak olduğunu giderek daha iyi anlar.

Böylece, kapitalizm, kendi yokoluşunun nesnel ve öznel öncüllerini kendisi hazırlar. *Kapitalist birikimin tarihsel eğilimi işte budur; özel mülkiyeti kamulaştırmak, kapitalizmi ortadan kaldırmak ve sosyalizmin zaferini sağlamak için gerekli bütün koşulları bu eğilim hazırlar.*

Kapitalizmin kaçınılmaz yokoluşu, tarihsel gelişmenin bütün akışıyla doğrulanmış bulunuyor. Böylece, 1917'de, Rus işçi sınıfı, yoksul köylülük ile sıkı ittifak halinde, ve başında Lenin'in bulunduğu Komünist Partisi öncülüğünde, Büyük Sosyalist Ekim Devrimini tamamladı. Devrimci dönüşümler sırasında, Sovyet ülkelerinin işçi sınıfı, burjuvaziyi mülksüzleştirdi, üretim araçlarının özel mülkiyetini tasfiye etti ve onun yerine üretim araçlarının toplumsal sosyalist mülkiyetini getirdi. Bundan dolayı, toplum

üyeleri arasında yeni üretim ilişkileri, her türlü sömürden kurtulmuş insanlar arasında elbirliği ve sosyalist yardımlaşma ilişkileri de ortaya çıkmış bulunmaktadır. [sayfa 118]

İkinci Dünya Savaşından sonra, ekonomik ve toplumsal büyük dönüşümler yoluna, bugün sosyalizmi başarıyla kurmakta olan başka birçok ülke halkları da girmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARTI-DEĞERİN KARA DÖNÜŞMESİ VE ÇEŞİTLİ SÖMÜRÜCÜ GRUPLAR ARASINDA DAĞILIMI

1- SERMAYENİN FARKLI ŞEKİLLERE GİRMESİ

Daha önceki bölümlerde, proletarya ile sanayi burjuvazisi arasındaki ilişkileri irdelemiştik. Öteki sömürücü gruplar olan ticari burjuvazinin, bankacıların, tarım kapitalistlerinin, büyük toprak sahiplerinin de bulunduğu olgusunu hesaba katmamıştık. Bunların tümü de işçi sınıfının sömürülmesine katılırlar ve işçiler tarafından yaratılan artı-değeri kendi aralarında paylaşırlar. Burjuvaziyi, birbirinden farklı gruplara bölen nedenler de, aynı kapitalist üretim koşullarında aranmalıdır.

Sermaye Hareketi

Sermaye, devamlı hareket halindedir. Hareketin durması ya da yavaşlaması, kapitaliste giden artı-değerin azalması [sayfa 119]

ya da tamamen yokolması demektir.

Kendi evrimi sırasında sermaye, birçok aşamalardan geçer ve farklı şekiller alır.

Birinci aşamada, sermaye, para şeklinde *dolaşım alanın-da* görev yapar. Kapitalist, bu para ile, kapitalist üretim sürecini hazırlayan üretim araçları ve emek-gücü satın alır. Bu aşamada sermaye hareketi, aşağıdaki formülle gösterilebilir.

$$P - M \begin{cases} E \\ \dot{U}_a \end{cases}$$

(P-para, M-meta, E-emek-gücü, \dot{U}_a üretim araçları.)

Böylece, sermaye, birinci aşamada para şeklinden bir başka şekle, üretici sermaye şekline geçer.

İkinci aşamada, sermaye, *üretim alanında* görev yapar. Burada, ücretli işçilerle üretim araçlarının birleştiği görülür. İşçilerin emeği, artı-değer dahil, yeni bir değer içeren, yeni metalar üretir. Bu aşamada sermayenin hareketi şu formülle ifade edilir:

$$M \begin{cases} E \\ \dot{U}_a \end{cases} \quad \dots \dot{U} \dots M'$$

Böylece, bu aşamada, sermaye, üretici şeklinden *meta şekline* geçer.

Üçüncü aşamada, sermaye, *dolaşım alanında*, yeniden görev yapar. Burada, üretilmiş metalar paraya çevrilir. Ticari sermaye, *para-sermayeye* dönüşür. Bu aşamada sermayenin hareketi şu şekilde gösterilir:

$$M' - P'$$

Böylece hareketine para şeklinde başlayan sermaye yeniden para şekline döner. Ama kapitalist, ilk yatırdığı sermayeden [sayfa 120] daha fazla para alır.

Sermayenin hareketi şu formülle gösterilebilir:

$$P - M \begin{cases} E \\ \dot{U}_a \end{cases} \quad \dots \dot{U} \dots M' \dots P'$$

Sermayenin bu hareketi, yani sermayenin ardarda bir şekilden ötekine dönmesi ve üç aşamadan geçmesi, sermayenin

devri (rotation) adını alır.

Sermayenin devri, iki dolaşım ve bir üretim aşamasına bölünür. Bundan dolayı, kapitalist yeniden-üretim, dolaşım süreci ile üretim sürecinin bağlanmasını gösterir. Bununla birlikte, üretim ile dolaşım her ne kadar bir bütün oluşturursa da, kesin rol üretimdedir. Çünkü, artı-değer, açık olarak, üretimde yaratılmıştır.

Farklı Sermaye Şekilleri ve Kapitalist Gruplar

Sanayi sermayesinin devri içinde geçirdiği üç aşamaya üç sermaye şekli tekabül eder: para şekli, üretken şekli ve meta şekli. Kapitalizm geliştikçe sermayenin her türü de kendi kişiliğini buldu. Ticaret ve kredi alanlarında bağımsız şekilde görev yapmaya başlayan ticari sermaye ve ikraz sermayesi, üretime bağlanan sermayeden ayrıldı. Sermayenin bu farklı şekilleri, burjuvazinin farklı gruplarına tekabül eder: *sanayiciler, tüccarlar, bankacılar*.

Sanayici kapitalistlerin görevi, doğrudan doğruya işçi sınıfının artı-emeğini, artı-değeri kendine maletmekten ibarettir. Tüccar kapitalistlerin görevi, meta-sermayeyi, para-sermayeye çevirmekten ibarettir. İkrazcı kapitalistlerin görevi, para-sermayeyi toplamaktan ve gerekli yere yatırmaktan ibarettir. Her kapitalist grup, işçi sınıfının yaratmış olduğu artı-değerden payını alır. [sayfa 121] (Burada belirtilen burjuva gruplarından ayrı olarak tanım kapitalistleri de vardır. İlke olarak, bunları, sanayi kapitalistlerinden farklı bir grup olarak almaya gerek yoktur.)

Bu grup kapitalistlere paralel olarak, sömürücü sınıfa dahil bir başka grup daha vardır: bunlar, *toprak sahipleridir*. En önemli üretim araçlarından biri olan toprağın sahibi olduklarından, bunlar, kapitalist toplum içinde özel bir yer tutarlar. Bunlar da artı-değerin toplam kitesinden kendi paylarını alırlar.

Toplumsal sermayenin, bağımsız sermayeler olarak, sanayici, tüccar ve ikraz sermayesi olarak farklı bölümlerde özelleştirilmesi ve büyük toprak sahiplerinin varlığı, sömürücüler arasında, artı-değere sahip çıkma uğruna aşırı bir rekabete neden olmaktadır. Her kapitalist tarafından sahip çıkılan artı-değer, *kâr* şeklini alır. Sanayici kapitalistler *sanayici kâr*, tüccarlar *ticari kâr*, bankacılar *faiz*, büyük toprak sahipleri de *toprak rantı* alırlar.

2- ORTALAMA KÂR VE ÜRETİM FİYATI

Üretim Giderleri ve Kâr Oranı

Kapitalist işletmede üretilen metanın değeri üç bölüm içerir: 1) *s*- değişmeyen sermaye değeri (makinelerin, binaların değerinin bir kısmı, hammaddelerin, yakıtın, vb. değeri); 2) *d*- değişen sermaye değeri ve 3) *a*- artı-değer.

Bu üç bölümden, kapitalist, ancak ilk ikisini ödemiştir ve kapitaliste göre üretim harcamaları bunlardır. Bu yüzden, kapitalist üretim harcamalarını, değişmeyen sermaye şekline giren giderlerle değişen sermaye şekline giren giderler (*s+d*) oluşturur.

Kapitalist, kendi işletmesinde üretilen metayı sattığı zaman, artı-değer, kapitalist üretim harcamaları üstünde bir fazlalık olarak görünür. Kapitalist, işletmesinin verimliliğini belirlerken, bu fazlalığı, üretime bağlanmış ya da önceden yatırılmış sermayeye bağlar, yani üretim harcamalarından sayar. Sermaye toplamına katılan artı-değer kâr şeklinde ortaya çıkar. *Kâr*, üretime bağlanmış sermaye toplamına oranı içinde gözönüne alınan artı-değerdir ve sermayeden doğmuş ^[sayfa 122] bir şey gibi görünür. Gerçekte, kâr bir artı-değer meydana getirir ve ancak sermayenin değişen bölümü tarafından doğurulur. Bundan dolayı, Marx, kârı, artı-değerin değişmiş şekli olarak niteler.

Kapitalist işletmenin verimlilik derecesi, kâr oranı ile ölçülür. Kâr oranı, artı-değerin üretime bağlanan sermaye toplamına oranıdır ve yüzde ile ifade edilir. Örneğin, yatırılan sermaye (*s+d*) 200.000 dolar ise, (160.000*s*+40.000*d*), ve artı-değer (*a*) yılda 40.000 dolar olmuşsa, kâr oranı (*k'*) şudur:

$$k' = a / (s + d) \times 100 = 40.000 / 200.000 \times 100 = \%20$$

Kâr oranı ile artı-değer oranını da birbirinden ayırt etmek gerekir. Bir ve aynı işletmede kâr oranı, daima artı-değer oranından düşüktür. Bu durumda artı-değer oranı (*a'*) şöyle ifade edilir:

$$a / d \times 100 = 40.000 / 40.000 \times 100 = \%100$$

Kâr oranı, kapitalist üretimin devindirici gücüdür. Kapitalist sistemdeki kâr oranının rolü üzerine, İngiliz sendikacı ve yayımcısı İ. J. Dunning, ısrarla şunu der: “Güvenli bir yüzde 10 kâr ile her yerde çalışmaya razıdır; kesin yüzde 20, işahını kabartır; yüz-

de 50, küstahlaştırır, yüzde 100, bütün insani yasaları ayaklar altına aldırır; yüzde 300 kâr ile, sahibini astırma olasılığı bile olsa, işlemeceği cinayet, atlamayacağı tehlike yoktur.”*

Bu ayırdedici özellik, modern kapitalistlerin pratik tutumlarıyla tamamen doğrulanmıştır. Amerikan milyarderleri Morgan, Rockefeller, Dupont ve benzerlerinin zenginlik ve kudretleri, insanlığın bütün yasalarını ve bütün haklarını çiğneyerek kurulmuş ve ayakta tutulmuştur. [sayfa 123]

Ortalama Kâr Oranının Oluşumu ve Üretim Fiyatı

Kapitalist ekonomi, her çeşit meta üreten, farklı birçok işletmeden oluşmuştur. Aynı cins meta üretimi yapan işletmeler, benzemez koşullar içinde çalışırlar. Bu işletmeler, birbirlerinden üretim oranları, teknik donatım düzeyi ve üretim organizasyonları bakımından ayrılırlar. Sonra, farklı işletmeler tarafından üretilen metallerin bireysel değerleri de aynı değildir. *Ama bir sanayi dalındaki*, yani tek ve aynı bir daldaki kapitalistler arasındaki *rekabetin* sonu, meta fiyatlarının, kendi üretimleri için bireysel emek giderleriyle de, kendi bireysel değerleriyle de değil, ama bu metallerin *pazardaki* değeriyle (*toplumsal değer*) ölçülmesine varır.

Metallerin fiyatı, onların pazar değeriyle belirlenmiş olduğundan, emek üretkenliği yüksek, daha iyi donatılmış işletmeler daha elverişli bir durumda olur. Dolayısıyla, ek bir *kâr* ya da *fazla-kâr* sağlarlar. Ama serbest rekabet olduğu için, bu durum hep böyle kalmaz. Yüksek kâr, herkesi kendine çeker. Üretim tekniği daha geri olan işletme sahibi kapitalistler, araç ve gereçlerini yetkinleştirerek, üretim tekniğini daha modern hale getirmeye çalışırlar, işçilerin çalışmalarını yeğleştiririp, verimliliği artırır. Bundan şu sonuç çıkar ki, bu işletmelerde ürünlerin değeri, ilerlemiş işletmelerdeki bireysel değer düzeyine düşer ve bu değer, artık toplumsal değer, pazar değeri haline gelir. Fazla-kar kaybolur. Ama yeni teknik yetkinleşmeler, yukarıda sözü geçen ya da başka işletmelerin bir fazla-kar elde etmeleri için gerekli koşulları yeni baştan yaratır.

* K. Marks, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 779 (67 nolu dipnot).

Sanayi kollarının kendi aralarındaki iç rekabete paralel olarak, kapitalist toplum içinde, bir de *sanayiler arası bir rekabet*, yani üretimin çeşitli kollarına sermaye yatırmış kapitalistler arasındaki rekabet vardır. Bu tür rekabetin sonu, çeşitli kollarındaki kâr oranlarının birbirine *eşit kâr* elde etmesine varır.

Kapitalistler arasındaki kâr oranlarının birbirine eşit duruma nasıl geldiğini görelim. Toplum içinde üç sanayi ^[sayfa 124] kolu olduğunu kabul edelim. Bunlar, deri ve kösele, dokuma ve makine yapımı olsun. Bu kollara aynı önemde, ama organik bileşimleri birbirlerinden farklı sermayeler yatırılmıştır. Bu kolların herbiri için yatırılan sermaye büyüklüğünün 100 birime eşit olduğunu kabul edelim (örneğin, milyar dolar). Deri ve kösele sanayii için 70 birim değişmeyen sermaye ve 30 birim değişen sermaye; dokuma sanayii için 80 birim değişmeyen sermaye ve 20 birim değişen sermaye olarak hesaplınsın; makine yapımı sermayesi de 90 birim ile 10 birim olsun. Bu işkollarından herbirinde, artı-değer oranını da %100'e eşit varsayalım. Bu demektir ki, deri ve köselede 30 birim, dokumada 20 birim ve makine yapımında 10 birim artı-değer üretilmiş olacaktır. Birinci işkolundaki metallerin değeri 130'a, ikinci işkolundaki metallerin değeri 120'ye, üçüncü işkolundaki metallerin değeri 110'a eşittir; ve üç işkolundaki metallerin değeri 360 birim olur.

Eğer, metallerin kendi değerlerine satıldığı varsayılırsa, deri ve köselede kâr oranı %30, dokumada %20 ve makine yapımında %10'dur. Bu durum, deri ve kösele kapitalistleri için elverişli, ama makine yapımı kapitalistleri için elverişsizdir. Kâr elde etme yarışında, makine yapımı kapitalistleri, makine yapımındaki sermayelerini deri ve kösele sanayiine aktarırlar. Bu sermaye akını sonucu, deri ve kösele sanayii, talepten fazla meta üretecektir. Bunu takiben de fiyatlar ve daha sonra da kâr oranı, örneğin %20'ye kadar, düşecektir.

Aynı zamanda, makine yapımındaki üretim azalacak, oysa talep eskisi gibi kalacaktır. Arz ve talep arasındaki oran değişimi işletmecilere, fiyatları yükseltme fırsatı verecektir. Sonuç olarak, kâr oranı, örneğin %10'dan %20'ye yükselecektir.

Böylece sermayelerin bir işkolundan diğer bir işkoluna aktarılması, farklı kâr oranlarını bir ortalama kâr oranına götürür.

Ortalama kâr oranı, *farklı üretim dallarına yatırılan eşit büyüklükte sermayeler için eşit bir kâr sağlar*. Ortalama kar oranının oluşmasıyla, metalar, artık kendi değerleriyle ^[sayfa 125] $(s+d+a)$ değil, üretim giderleri ve ortalama kârın meydana getirdiği fiyatla $(s+d+k)$ satılırlar. Metan üretim giderleri artı ortalama kâra eşit fiyata *üretim fiyatı* denir.

Farklı kâr oranlarının ortalama bir orana eşitlenmesi, ürün fiyatının oluşması, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Sermayenin Organik Bileşimi	Artı-değer Oranı	Artı-Değer	Kâr Oranı	Meta değeri	Kâr Ortalaması	Ürün Fiyatı	Ürün Fiyatı ile Değer arasındaki değişim
Deri ve Kösele	70s+30d	%100	30	30	130	20	120	-10
Dokuma	80s+20d	%100	20	20	120	20	120	0
Makine Yapım	90s+10d	%100	10	10	110	20	120	+10
<i>Toplam</i>	<i>240s+60d</i>	<i>100</i>	<i>60</i>	<i>20</i>	<i>360</i>	<i>20</i>	<i>360</i>	<i>-</i>

Tabloda gösterildiği gibi, farklı kâr oranları, ortalama bir orana getirilmiştir. Ürün fiyatı, meta değerinin dışına çıkmıştır. Şu işkolunda değer in üstüne yükselmiş, bu işkolunda değer in altına düşmüştür.

Sermayenin organik bileşimi düşük olan işkollarında (örneğinimizde, deri ve kösele sanayileri sözkonusudur) ürün fiyatı değer in altında bulunur ve kâr, üretilen artı-değerden düşüktür. Sermayenin organik bileşimi ortalama olan işkollarında, ürün fiyatları ile değer ve kâr ile artı-değer uyur. Sermayenin organik bileşimi yüksek olan işkollarında (örneğinimizde, makine yapımı sözkonusudur), ürün fiyatları değerden ve kâr da artı-değerden yüksektir. Ürün fiyatının değer üzerindeki bu fazlalığı, sermayenin organik bileşimi düşük olan sanayi kollarında, işçiler tarafından yaratılmıştır. Ama buna, sermayenin organik bileşimi yüksek olan işkollarındaki kapitalistler sahip çıkar.

Bundan dolayıdır ki, işçiler, yalnız kendilerini istihdam eden kapitalistler tarafından değil, kapitalist sınıfın tümü ^[sayfa 126] tarafın-

dan sömürülmüş olurlar. Bütün kapitalist sınıfın, işçilerin sömürülme derecesini artırmakta yararı vardır, çünkü bu, ortalama kâr oranının artmasına varacaktır. Kapitalistlerin proleteriyaya karşı sınıf savaşımında tek cephe kurmaları buradan gelir. Tüm kapitalist sınıf tarafından sömürülmekte olan işçi sınıfı da, sınıf dayanışmasını aynı şekilde uygulamak ve tek cephe kurmak zorundadır. İşçilerin kısmi çıkarları uğruna tek tek kapitalistlere karşı savaşım, sermaye boyunduruğunu, kapitalist sömürü boyunduruğunu, ancak kapitalizmi kaldırarak atabilecek olan işçi sınıfının durumunu köklü olarak değiştiremez. Bu sonuç, proleteryanın sınıf savaşımını bakımından marksist ortalama kâr oranı teorisinin önemli politik rolünü gösterir.

Böylece, metallerin, kapitalist rejimde, kendi değerleriyle değil, üretim fiyatlarıyla satıldıklarını saptamış bulunuyoruz. Bununla birlikte bu, değer yasasının çiğnendiği anlamına gelmez. Ürün fiyatı, değer bir şekil değiştirmesinden ibarettir. Bazı kapitalistler metallerini, değerinin üzerinde, bazıları da değerinin altında fiyatlarla satarlar. Ama bütün kapitalistler, metallerin değerlerinin topunu alırlar ve bütün kapitalist sınıfın kârları, toplumda meydana getirilmiş tüm artı-değer kitlesine uygun düşer. Bütün toplum ölçüsünde ürün fiyatlarının toplamı, meta değerlerinin toplamına eşittir, ve kâr kitlesi de bütün artı-değer kitlesine eşit olur. Böylece, değer yasası etkisini üretim fiyatları arasında göstermiş oluyor.

Kâr Oranının Düşme Eğilimi

Kapitalizm geliştikçe sermayenin organik bileşimi artar. Bu, hammadde kitlesiyle işletmelerdeki makinelerin ve donatımların miktar bakımından artması demektir. İşçi sayısı da artar, ama daha yavaş olarak. Bu nedenle, değişen sermaye, değişmeyen sermayeye göre daha yavaş ilerler. Ama sermayenin organik bileşimi yükseldiği oranda, kâr oranı düşer. Bununla birlikte bu, kâr kitlesinin de aynı oranda ^[sayfa 127] düştüğü anlamına gelmez. İşte bir örnek: $70_s + 30_d$ olarak meydana gelen 100 milyarlık toplumsal sermaye 20 yılda iki kat bir artışla 200 milyar dolara ulaşır. Organik bileşimi $160_s + 40_d$ olmak üzere çoğalmıştır. Başlangıçta %100 bir artı-değer oranı ile kâr kitlesi 30 milyar dolara eşitti;

ikinci durumda, kâr kitlesi 40 milyara eşit oldu. Aynı zamanda kâr oranı, %30'dan %20'ye düştü. kâr oranının düşmesi (sermayenin organik bileşiminin çoğalması kaçınılmaz oldukça) kaçınılmazdır. Bununla birlikte, bu düşmeyi engelleyen bir dizi etken araya girer.

Kâr oranının düşmesini engelleyen başlıca etken, *işçilerin sömürülme derecesinin yükseltilmesidir*. Gene örneğimizi alalım. İkinci durumda, sömürme derecesinin %200'e eşdeğerde arttığını kabul edelim. Artık gerçekleşmiş olan kâr, 80 milyar dolar, ve kâr oranı,

$$80/(160+40) \times \%100 = \%40 \text{ olacaktır.}$$

Böylece, işçi sınıfının sömürülme derecesinin artması, kâr oranının da artmasına varıyor.

Kâr oranının düşmesini engelleyen öbür etkenler: *ücretlerin emek-gücü değeri altına düşmesi; değişmeyen sermayede, işçilerin yaşamına ve sağlığına zararlı tasarruf fonları, vb.*

Bütün bu etkenler, kâr oranının düşmesini ortadan kaldırmak şöyle dursun, onu hafifletmekten ve ona eğilimsel bir nitelik vermekten başka bir şey yapmazlar.

Kâr oranının düşme eğilimi, kapitalist çelişkileri önemli şekilde keskinleştirir. Proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişki keskinleşir; burjuvazi, kâr oranının düşmesini engelleme kaygısıyla, işçi sınıfının sömürsünü yeğindirir. Bu çelişkiler, sermayelerini, kâr oranı yüksek olan işkollarna kaydıran kapitalistler kampında da katmerleşir. Giderek, kapitalistler arasında azgın bir rekabet başlar. Ve sonunda, bazı kapitalistler yıkılır gider, bazıları da daha fazla zenginleşir. [sayfa 128] Çelişkiler, kapitalist güçler arasında da aynı şekilde keskinleşir. Daha yüksek bir kâr elde etmek için, sanayi bakımından gelişmiş devletlerin sermayeleri, emek-gücünün daha ucuz, sermayenin organik bileşiminin daha düşük olduğu az gelişmiş ülkelere doğru akmaya başlar.

Kapitalist çelişkiler keskinleşirken, kâr oranının düşme eğilimi yasası, kapitalist üretim tarzının tarihsel darlığını ve onun dayanıksız niteliğini günışığına çıkarır.

3- TİCARİ KÂR

Sanayi Sermayesi ve Ticari Sermaye

Artı-değer, üretim süreci içinde, işçi sınıfının emeği ile yaratılmıştır. Artı-değere, ilkin işletme sahibi olan sanayi kapitalisti sahip çıkar. Artı-değer, ticaret kapitalistleri dahil, sömürücü sınıfın bütün öteki gruplarına, sanayici kapitalistten geçerek gider. Sanayi kapitalisti, artı-değerin bir bölümünü neden tüccara bırakır? Kapitalist ekonomide, üretilen metalar, satışa çıkarılır. Bundan dolayı, metaların yalnızca üretilmiş olması yeterli değildir. Onların bir de satılma işi vardır. Sanayici kapitalist, genel kural olarak metanı, tüketicieye ulaştırarak olan tüccara satar.

Tüccar kapitalistin görevi, meta-sermayeyi para-sermayeye çevirmekten ibarettir. Eğer ticaret kapitalisti olmasaydı, sanayici kapitalist, yerel ticarethaneler açmak ve onları işletmek için tezgahlar vb. tutmak amacıyla ek bir sermayeye gereksinme duyardı. Ama sanayici kapitalist bunu tüccara bıraktı. Toplumsal planda, ticari sermaye, tamıtamına sanayi sermayesinden ayrılan ek sermayeyi oluşturur; bu sermaye, kârın bir bölümünden yararlanan tüccar kapitalistlerin sermayesi şeklinde, sanayi sermayesinin karşısına çıkar. Tüccarların aldığı kâra, ticari kâr denir. [sayfa 129]

Ticari Kârın Kaynağı

Ticari kâr, artı-değerin bir bölümünü oluşturur. Bu artı-değer bölümünü, sanayici, metalarını satmayı üzerine alan tüccara bırakır. Sanayici kapitalistler metalarını tüccarlara, üretim fiyatlarının altında bir fiyata satar. Tüccar da, bu metaları, üretim fiyatları üzerinden satar. Kapitalist tüccarlar, bu farka sahip olurken, bütün sanayiciler gibi, sermayelerinden ortalama bir kâr elde ederler. Kapitalist tüccarın kâr, ortalama kârın altına düşerse, ticaret, zararına olur ve tüccar, sermayesiyle birlikte sanayiye geçer. Sanayici ve tüccar ortalama bir kâr gerçekleştirirler. Bununla birlikte, onların eşit bir kâr *quantum*'u elde edecekleri anlamına gelmez. Pek doğaldır ki, sanayici kapitalistler, tüccarların meta satışına ayırdıkları sermayeden çok daha fazlasını üretime yatırarak, daha

yüksek bir kâr *quantum*'u elde edeceklerdir. Ama yatırılan sermaye payı eşitse, onların kârları da eşit olur.

Ticari kâr şekline dönmekle, artı-değer, tanınmayacak bir kılığa girer. Ticari sermaye üretime katılmaz, ve kârın bizzat ticari işlem sonucunda, yani dolaşım sırasında ortaya çıktığı sanılır.

Dolaşım Harcamaları

Metallerin satışa çıkması, dolaşım harcamaları adı verilen bazı giderleri gerektirir.

Kapitalist dolaşım harcamaları ikiye ayrılır. Gerçek anlamda harcamalar, metallerin alımına ve satımına doğrudan doğruya bağlı bulunan giderlerdir. Bunlar, metan paraya ve paranın metaya dönmesi bakımından zorunlu giderlerdir. Büyük kısmı personele ödenen giderler, ticari büroların yönetim, ilan giderleriyle, spekülasyon ve rekabetin rasgele ortaya çıkardığı giderler, buraya girer. Gerçek dolaşım harcamaları, metaya hiçbir değer katmazlar ve sanayici kapitalistlerden alınan artı-değerin bir bölümü ile kapitalistler tarafından ^[sayfa 130] karşılanmıştır. Söz konusu giderlerin büyük bir bölümünü, kapitalist ticaretin dolaşım harcamaları oluşturur.

Dolaşım alanında üretim sürecinin devamını kapsayan giderler, toplum için zorunlu olan ve kapitalist ekonominin özel niteliklerine bağlı bulunmayan harcamaları içerirler: *metallerin muhafaza ve depolanması, tamamlanması, taşınması, ambalajı vb..* Her ürün, ancak tüketime hazır bir duruma getirildiği zaman tüketiciye teslim edilir. Metallerin tamamlanması, taşınması, ambalajı, metallerin değerine yeni bir değer katar; ve bundan dolayıdır ki, dolaşım harcamaları üretim harcamalarından ayrılmaz.

Kapitalist rejimde dolaşım harcamaları, en başta da özellikle reklamın yolaçtığı harcamalar durmadan artar. Dolaşım harcamalarının çoğalması, burjuva toplumu içinde asalaklığın yaygınlık kazandığını gösterir. Kapitalist ülkelerde dolaşım harcamaları, perakende ticaret tutarının hemen hemen üçte-birini oluşturur ve emekçilerin sırtında ağır bir yükür.

Kapitalist Ticaret Şekilleri *Dış Ticaret*

Bugünkü kapitalist ekonomide iç ticaret, başlıca iki şekle girer: toptan ticaret ve perakende ticaret. *Toptan* ticaret (sanayici ve tüccar) kapitalistler arasında yapılır. *Perakende* ticaret, metallerin doğrudan doğruya halka satılmasıdır.

Toptan ticaretin bir büyük önemi *meta borsalarına* bağlanmış olmasıdır. Ticaretin örnek parçalar (eşantyonlar) üzerinden yapıldığı, metallerin arz ve talebinin ülke çapında, ve çok kez de bütün kapitalist dünya çapında yansıtıldığı borsa, pazarın özel bir şeklidir.

Dış ticaret, yani ülkeler arasında yapılan ticaret, *ihracat ve ithalat* şeklindedir. İhracat ve ithalat arasında (fiyatlar üzerine kurulan) oran, *ticari dengeyi* belirler. Ticari denge, aktif ya da pasif olabilir. İhracat ithalattan fazla olursa, ticari denge *aktif*tir. İthalat ihracattan fazla olursa, ticari denge [sayfa 131] *pasif*tir.

Metallerin dış pazarlarda satılması, kapitalistlere, üretim hacmini büyütme ve böylece de kazançlarını artırma olanağı verir. Sanayi bakımından ileri ülkelerin kapitalistleri, az gelişmiş ülkeler ile ticaret yapmaktan, özellikle kârlı çıkarlar. Bu durum, sınai maddelerin, geri kalmış ülkelere, nispeten daha yüksek fiyatlarla akıtılmasına karşılık, hammaddelerin oralardan daha düşük fiyatlarla satın alınmasına dayanır. Dış ticaret, gelişmiş ülkeler için, geri kalmış ülkeleri, ekonomik bakımdan köleleştirme yollarından biridir.

4- İKRAZ SERMAYESİ. HİSSE SENETLİ ORTAKLIKLAR

İkraz Sermayesi ve Faiz

Sermayenin devri sırasında yalnızca ticaret sermayesi değil, ikraz sermayesi (*capital de prêt*) şekline giren para-sermaye de özel bir biçim alır. Kullanılabilir para-sermaye nereden gelir? Örneğin, sanayici, her ay, kullanıma hazır bir meta satıyor ve altı ayda bir hammaddeler satın alıyor, ayrıca elinde beş ay kullana-

bileceği para var. Kapitalist, bir yandan sabit sermayenin yıpranmış bölümlerinin yenilenmesine yönelik para biriktirirken, bir yandan da elinde hemen kullanabileceği para tutarları oluşur. Bu toplam paraları, ancak birkaç yıl sonra, yeni bir avadanlık satın almak için harcayacaktır.

Bir başka zamanda da, kapitalist, paraya gereksinme duyuyor. Örneğin, kullanıma hazır metallerini satamadı ve hammadde satın alması gerekti.

Buna göre, bir kapitalist geçici olarak fazladan para-sermayeye sahip, başka bir kapitalistin ise böyle bir sermayeye gereksinmesi var. Kullanıma hazır sermayenin sahibi olan kapitalist, bu paraları bir an için yararlanmak üzere öteki kapitalistlere verir. *İkraz sermayesi, belirli bir vadeyle, faiz adı verilen bir gelir karşılığında, ödünç olarak verilen para-sermayedir.* [sayfa 132]

Faiz, kendisine borç para verilen sanayici ya da tüccar kapitalist tarafından para sahibi kapitaliste verilen bir kazanç bölümüdür. Sanayici ya da tüccar kapitalist, kendisine verilen borç parayı üretime ya da ticarete yatırır. Bundan dolayıdır ki, ikraz sermayesinin ayıncı özelliği, ikraz sermayesinin asıl sahibinden başka bir kapitalist tarafından kullanılmış olmasıdır. Sanayici, ikraz sermayesinin üretimde kullanılması sayesinde işçiler tutar, ve onlardan artı-değer sağlar. Bu artı-değerin bir bölümü, sanayici kapitalist tarafından, faiz şekli altında ikrazcıya ödenir. Böylece, borcun faizi, artı-değerin şekillerinden biridir.

Sanayici kapitalist, örneğin, 100.000 dolar borç aldı. Ortalama %20 kârla, bu sermaye üzerinden kâr toplamı 20.000 dolara yükselecektir. Sanayici kapitalistin ikrazcı kapitaliste aktardığı kâr, bu 20.000 dolarlık kâr üzerindedir. 100.000 dolar karşılığı ikrazcıya ödenecek faiz derecesi, ya da faiz oranı (Faiz oranı, ikraz edilen sermaye ile, faizler toplamı arasındaki orandır.) 3 olursa, 20.000 dolarlık kârdan 3.000'i ikrazcıya devredilmiş demektir. Kârın geri kalan 17.000 dolarlık bölümüne ise, sanayici kapitalist tarafından sahip çıkılır. Kârın bu kesimine *işletmeci kazancı* denir.

İşletmeci kazancı ve faiz olarak bölüşülen ortalama kâr oranı, ikraz sermayesinin arz ve talebi arasındaki ilişkiye bağlıdır. Para-sermaye talebi arttıkça faiz oranı da yükselir ve para-sermaye talebi azaldıkça faiz oranı da düşer. Faiz, ortalama kârın ancak

bir bölümü olduğundan, faiz oranı, ortalama kar oranını geçemez.

Kapitalizmin gelişmesiyle *faiz oranı düşme eğilimi gösterir*. Bu, önce kâr oranının düşme eğilimi nedeniyle olur. İkinci olarak da, kapitalizmin gelişmesiyle ikraz sermayesinin *quantum*'u önemli şekilde artar. Sermaye arzı, talebe üstün gelir. İşte, ikraz faizi oranındaki düşmeyi belirleyen nedenler bunlardır. [sayfa 133]

Kapitalist Kredi Banka ve Bankacı Kârı

İkraz sermayesinin hareketi, kredi şeklinde gerçekleşir. Kapitalist kredinin iki biçimi vardır: ticari kredi ve banka kredisi.

Ticari kredi, sanayici ve tüccar kapitalistler, birbirlerine kredili meta sattıkları ve karşılığında, belirli bir miktar parayı, belirli bir süre sonunda ödemek üzere, birbirlerini yükümlülük altına sokan bir borç senedi aldıkları durumlarda ortaya çıkar.

Banka kredisi, tüccar ve sanayicilere bankacılar tarafından verilen kredilerdir. Bankalarda toplanan emre hazır para-sermaye burada kullanılır.

Kapitalist rejimde, *banka*, borç alanlarla (*emprunteurs*) kredi açanlar arasında aracı rol oynayan kapitalist bir işletmedir. Bankaların faaliyeti şundan ibarettir: bankalar, sermayeleri ve kullanılabilir ve faal olmayan gelirleri toplayarak, onları, kapitalistlerin ve hatta burjuva devletin emrine hazır tutar. Ayrıca bankacılar, doğrudan doğruya, sını ve ticari işletmelere, kapitalist olarak, sermaye yatırımında da bulunurlar.

Diğer kapitalist işletmelerde olduğu gibi, banka faaliyetinin amacı, kazanç sağlamaktır. Bir bankanın kâr kaynağı, üretimde yaratılan artı-değerdir. *Banka kârını*, ikraz toplamları için banka tarafından alınan faiz ile mevduatlar için bankanın ödediği faiz arasındaki fark oluşturur. *Mevduat*, kapitalistler, tüccarlar, toprak sahipleri ve nüfusun öteki tabakaları tarafından bankaya yatırılan, kullanılabilir parasal kaynaklardır. Mevduata ayrılan daha az bir faizle, ikrazlar toplamından peşin aldığı (daha yüksek) faiz arasındaki farkı, banka, kendine maleder. Banka işlemlerinin yürütülmesine bağlı giderler, bu toplamdan kapatılır. Kalan toplam ise, banka kazancını oluşturur. Kapitalist rekabet, bu kâr, kendiliğinden

den, bankanın kendi sermayesine göre ortalama kar oranı düzeyine indirir. Banka sermayelerinin en büyük ^[sayfa 134] bölümünü, mevduat yolu ile elde edilen, istikraz edilmiş sermaye meydana getirmiştir.

Bankalar kredi işlemlerinde oynadıkları aracı rollerinden fazla olarak, kapitalistler arasındaki hesapları düzenler ve kapitalistlerin hesapları konusunda her çeşit mali işlemler yaparlar. Bundan dolayı, banka, birçok kapitalist için kasadar rolü oynar.

Kapitalist rejimde, bankalar, ekonomi dalları arasında, para kaynaklarının kendiliğinden dağılımı için bir çeşit mekanizma oluştururlar. Bununla birlikte, bu dağılım, toplum yararına değil, kapitalistlerin yararına olmuştur. Çeşitli ekonomi dallarını, kendi aralarında sıkışıkya bağlayan kapitalist kredi, emeğin toplumsallaşmaya itilmesine katkıda bulunur.

Bununla birlikte, bu toplumsallaşma, üretim araçlarının özel mülkiyet temeli üzerinde olur. Kredi gelişmesi, bu arada, kapitalist üretim tarzına bağlı çelişkileri daha da keskinleştirir ve kapitalist üretimdeki anarşiyi artırır.

Hisse Senetli Ortaklık

Kapitalizmin şafağında, fabrika ve işletmeler, bireysel işletmeciler tarafından kurulmuşlardı. Ama daha sonra, demiryolları, limanlar vb. gibi dev eserlere bireysel sermayenin gücü yetmez oldu. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, sanayide, demiryolları yapımında ve banka kurmada, yaygın şekilde hisse senetli ortaklığa geçilmiştir. *Hisse senetli ortaklık (la société par actions)*, sermayesi üyeleri tarafından yapılan ödemelerden oluşan, üyelerinin yatırdıkları meblağlar oranında hisse senedine sahip olduğu bir işletme şeklidir. Hisse senedi, sahibine, işletme gelirinden bir pay, yani bir temettü alma hakkını verir. Hisse senetleri, hisse senedi kuru denilen belirli bir fiyatla, değerler borsasında satılır ve alınırlar. *Değerler borsası*, değerlerin, her şeyden önce de hisse senetlerinin pazarıdır. Hisse senetlerinin alınıp satıldığı ve kurlarının takdir edildiği yer, borsadır.

Kur ya da hisse senetlerinin fiyatı iki etkene bağlıdır: ^[sayfa 135] 1) bankaların mevduat için ödedikleri faiz oranı, ve 2) her

hisse senedinin getirdiği yıllık gelir. 100 dolarlık bir hisse senedi, yılda 10 dolar gelir sağlarsa, bu hisse senedi öyle bir para toplamına satılmalıdır ki, bu para bankaya yatırıldığında, faiz şeklinde gene yılda aynı 10 doları getirmiş olsun. Bankanın mevduat için yılda %5 ödediğini kabul edelim. Bu durumda, hisse senedi 200 dolara satılmış olacaktır, çünkü bankaya yatırılmış olan bu para, sahibine, yılda 10 dolara eşit bir gelir sağlayacaktır.

Hisse senetli ortaklığın faaliyetini örgütlenendirip yürütmek için hissedarlar genel kurulu, seçim yoluyla, yönetim kurulunu seçer ve yöneticiler ve imza sahiplerini atar. Genel kurulda oy sayısı hisse senetlerinin sayısına göredir. Ama hisse senetlerinin miktar bakımından çoğu, genel kural olarak, büyük kapitalistler azınlığının elinde bulunduğu için, pratikte de hisse senetli ortaklığın sahibi, bu azınlıktır. Deneyim, işletmenin mutlak sahibi olmak için hisse senetlerinin yarısından daha azına sahip olmanın yettiğini göstermiştir. Bir tek kişi ya da birbirlerine bağlı kişiler grubu tarafından elde tutulmuş olan ve ortaklık içinde rakipsiz egemenlik kurmaya olanak veren hisse senedi sayısı, *büyük hisse senetleri paketi* adını alır.

Değer şekli altında varolan (hisse senetleri, tahviller) ve elinde bulunduranlara bir gelir getiren sermayeye, *itibari sermaye (capital fictif)* denir. Senetlerin bu adı almaları, kendi başlarına bir değer taşımamalarından dolayıdır. Ancak, dolaylı olarak, gerçek (*efektif*) sermaye hareketini yansıtır.

Hisse senetli ortaklıkların çoğalması, giderek, kapitalistleri, faiz ve temettüden kazanç sağlayan kimseler durumuna getirmiştir. Oysa, işletmelerin yönetimi, ücretli kişiler, yöneticiler ve müdürler tarafından yürütülür. Böylece de, kapitalist mülkiyetin asalak niteliği daima yeğinlik kazanır.

Hisse senetleri bütün halk tabakaları arasına yayılıp yerleşmiştir. Bu durum, kapitalistlerin çıkannadır: hisse senetleri alıcıları arttıkça, hisse senetli ortaklıkları yöneten ^[sayfa 136] büyük hisse sahiplerinin ellerinde toplanan sermaye de artar. Bu hisse senetlerinin bazı emekçi grupları tarafından satın alınması, burjuva ideologlarına “sermayenin demokratizasyonu” teorisini göklere çıkarma olanağını vermiştir. Bu “teori”, hisse senetli işletmeler şeklinin gelişmesiyle kapitalizmin niteliğinin değiştiğini, her emekçinin,

bir hisse senedi satın alarak hisse senetli ortaklığın ortak-sahibi olacağını ve yönetime katılabileceğini ileri sürer. Gerçekte, anonim ortaklıklar, tamamen büyük hisse senetleri paketini ellerinde bulunduran büyük kapitalistler tarafından yönetilir. Hisse-senedi-sermayenin bütün üstünlüklerinden yararlananlar, bu kapitalistlerdir. Senetlerin küçük bir bölümüne sahip olan emekçilerin, hisse senetli ortaklıkların yönetiminde bir rolleri ne vardır ve ne de olabilir.

Daha yukarda, artı-değerin kâra nasıl dönüştüğünü ve sanayicilerin, tüccarların ve bankacıların onu nasıl elde ettiklerini saptamıştık. Ama, kapitalist rejimde bir sömürücü grup daha vardır. Bunlar, büyük toprak sahipleridir. Onlar da, kapitalist toprak rantı şekline giren artı-değerin bir bölümünden eşit olarak yararlanırlar.

5- KAPİTALİST REJİMDE TOPRAK RANTI VE TOPRAK İLİŞKİLERİ

Kapitalist Toprak Rantı

Toprak rantı nereden gelir? Onu kim üretir ve o toprak sahibinin eline nasıl varır? Bu soruları yanıtlayan marksizm-leninizm, ücretli emeğin sömürüsü üzerine kurulmuş olan *kapitalist* bir tanrının varlığından hareket eder. Toprak sahibi ile kapitalistin, farklı iki kişi olduğu da varsayılmıştır.

Toprak sahibinin kendisi tarımla uğraşmaz. Tarımsal üretim alanına sermaye yatırmaya kararlı kapitaliste, toprağını kiraya verir. Artı-değer yaratan işçileri, sermayesini toprağa yatıran kapitalist tutar. Artı-değer, her şeyden önce, [sayfa 137] bu artı-değeri iki bölüme ayıran kapitalist-kiracının elinde toplanır. Kapitalist-kiracı, onun birini kendine ayırır; bu, yatırılan sermaye üzerinden, ortalama kâr oranına eşdeğerde olan kendi kândır. Ortalama kânn üstünde, fazladan kâr olan öteki bölümü ise, toprak sahibine ayrılmıştır. İşte, *toprak rantını* oluşturan, artı-değerin bu bölümüdür. Kapitalist-kiracının tuttuğu işçiler tarafından yaratılan artı-değerin bir bölümü, neden toprak sahibinin malı oluyor? Nedeni basit, o, toprağın *sahibidir* ve onun izni olmadan hiç kimse o

toprağı işletme hakkına sahip değildir. Bu nedenle, toprak rantının, toprak özel mülkiyetinin gerçekleşmesinin ekonomik şekli olduğu söylenir. Eğer kapitalist, toprağın da sahibi olsaydı, tarım işçileri tarafından yaratılan artı-değerin tümüne o sahip çıkacaktı.

Kapitalist rejimde toprak rantı, feodal toprak rantından farklıdır. Feodalizmde toprak rantı, şekli ne olursa olsun (emek olarak, aynı olarak, para olarak temsil edilsin), başlıca iki sınıf olan toprak sahipleri ile serf köylüler arasındaki feodal üretim ilişkilerini ifade ediyordu. Kapitalist rejimde ise, toprak rantı, üç sınıf arasındaki ilişkileri ifade eder: toprak sahipleri, kiracı-kapitalistler ve tarım ücretlileri. Feodal rejimde, rant, köylüler tarafından (feodal beye) teslim edilen artı-ürünün (*surproduit*) tamamıdır. Kapitalist rejimde ise artı-değer, sömürücü iki sınıf arasında bölüşülür: kiracı-kapitalistler ve toprak sahipleri.

Farklılık rantı ile *mutlak rantı* ayırdetmek gerekir. Bu rant şekillerinin varlığı, Lenin'in belirttiği gibi, iki tür tekele bağlıdır: biri, işletme konusu olarak toprak üzerinde kurulan tekel, ki bu farklılık rantının kaynağını oluşturur; ikincisi toprak özel mülkiyetinden gelen tekel, ki mutlak rantın doğuşu da buradan gelir.

Farklılık Rantı

Sanayide, metan değeri ve üretim fiyatı, üretimin ortalama koşullarıyla belirlenmiştir. Tarımda, tarımsal aşlıkların [sayfa 138] üretim fiyatı, ortalama üretim koşullarıyla değil, *en verimsiz* topraklarda yapılan üretim koşulları tarafından belirlenir. Toprağı, yüzölçümü sınırlı olduğundan, büyütme olanağı yoktur. İyi ve orta toprakları kiralayan kiracılar, kötü toprakları kiralayan kiracılardan daha elverişli bir durumda bulunurlar. Farklı topraklar üzerindeki bu kiracılar tekeli, topraklar işletme konusu olduğu sürece, gelirlerde farklar doğuracaktır. *Farklılık rantı, daha elverişli koşullar içinde bulunan işletmelerde elde edilen, ortalama kârın üstünde bir kar fazlasıdır.* Ama, rantın kaynağı toprağın kendisi değildir. Daha iyi topraklara uygulanan emek, daha üretkendir ve ek bir kâr sağlar.

Farklılık rantı elde etmeye olanak veren üç etken vardır. Bunlar: 1) *çeşitli topraklar arasındaki verimlilik farkları*, 2) *pazar-*

la olan ilişkisi bakımından topraklar arasındaki konum farkları, 3) toprağa yatırılan ek sermayeden sağlanan verim farkları.

Toprakların verimlilik ve konum farklarından ileri gelen rantta, Marx, *farklılık rantı-I* adını veriyor. Bunu inceleyelim:

Örneğin, yüzölçümü aynı olup da verimliliği farklı üç tarla alalım. Kiracı, her tarla için, işçi kiralamak, tohum, malzeme vb. satın almak için 100 dolar harcamış olsun. Ama tarlaların verimliliği farklı olduğundan, kaldırılan ürün de doğal olarak farklı olacaktır. Diyelim ki, birinci tarla 4 kental, ikinci tarla 5 kental ve üçüncü tarla da 6 kental ürün verdi.

Ortalama kâr oranı da %20'ye eşit olsun. Bu durumda, herbir tarlada bütün tahılın üretim fiyatı (üretim gideri ve ortalama kâr) 120 dolara eşdeğerdir. Kental başına düşen üretim fiyatı nedir? Birinci tarlada, bir kental tahıl 30 ($120/4=30$) dolara, ikinci tarlada bir kental tahıl 24 ($120/5=24$) dolara, üçüncü tarlada bir kental tahıl 20 ($120/6=20$) dolara malolur.

Ama tahılın pazar fiyatı, en az verimli tarlanın üretim fiyatına, yani kentalini 30 dolara maleden tarlanın üretim fiyatına göre saptanır. Eğer fiyat, maloluş fiyatı düzeyi 24 dolar [sayfa 139] olan (orta) tarlaya göre saptansa, en kötü tarlayı işleten kapitalist-kiracı, yalnız 96 dolar elde eder ki (4 çarpı 24), bu durumda, kârdan söz etmek şöyle dursun, yatırım harcamalarını bile geri alamaz. Bu durum, en verimsiz tarlaları işleten işletmecilerin, tarımdan vazgeçmelerine neden olabilir. Bunlar, diğer kapitalist-kiracılar tarafından işgal edilmiş olan daha iyi ya da orta verimlilikteki topraklara geçemezler. Kötü topraklar üzerinde üretimin durması ise genel tahıl miktarını azaltır. Tahıl fiyatları yükselmeye başlar ve kentali 30 dolarlık bir düzeye ulaştığı zaman, kötü toprakları yeniden işletmeye başlamak kârlı olur.

Böylece, birinci tarlanın kiracısı, ürününü 120 dolara; ikinci tarlanın kiracısı ürününü 150 dolara; üçüncü tarlanın kiracısı da ürününü 180 dolara satar. İkinci tarlanın üretim fiyatı üzerinde sağlanan 30 dolarla, üçüncü tarlanın üretim fiyatı üzerinde sağlanan 60 dolar fazlalık, farklılık rantını oluşturur.

Bu durumu daha açık görmek için aşağıdaki tabloya bakalım:

Tarlalar	Harcanan Sermaye (dolar)	Ortalama Kâr (dolar)	Ürün (Kental)	Tarla Başına Üretim Fiyatı		Genel Üretim Fiyatı		Farklılık Rantı
				Tüm Üretim	1 Kental	1 Kental	Tüm Üretim	
I	100	20	4	120	30	30	120	-
II	100	20	5	120	24	30	150	30
III	100	20	6	120	20	30	180	60

Sonuç olarak, farklılık rantı, ortalama kâr üstünde bir fazlalıktır. Tarım ücretlilerinin emeğiyle yaratılmıştır. İşçilerin ^[sayfa 140] farklı verimlilikte topraklarda çalışması, farklı bir üretkenlikle sonuçlanıyor. Farklı artı-değer niceliklerinin meydana gelmesi bundan dolayıdır.

Farklılık rantı-I'in ortaya çıkışı, tarlaların konumuna da bağlıdır. Burada, büyük kentlerle ilişki kurma yönünden, nehirlere, denizlere ya da demiryollarına olan uzaklık rol oynar. Pazarlama merkezlerine daha yakın işletmeler, pazarlama merkezlerine daha uzak işletmelere oranla, iş ve taşıt giderleri bakımından daha elverişli durumdadırlar. Pazarlama merkezlerine yakın olanlar, kendi ürünlerini, uzaktan getirilen ürünlerle aynı fiyat üzerinden satarak fazla bir değer sağlarlar.

Toprağa ek sermayeler yatırıldığı takdirde de, farklılık rantı elde edilir (suni gübre, çalışma yöntemlerini iyileştirme, modern makineler kullanma vb. sayesinde). Yoğun (*intensive*) bir ekonomik yönetimden gelen fazla-kar, *farklılık rantı-II* adını alır.

Farklılık rantı-I ve II'nin kiracı ile toprak sahibi arasında bölünmesi ve bu bölünmede, onlardan herbirinin sahip olduğu pay, toprak talebi ve işletme konusu olduğu sürece, arz gibi somut koşullara bağlıdır. Bu koşullar, kira sözleşmesinde yansır.

Sözleşme imzalanırken, toprak sahibi, geçmişte, topraktan kazandığı farklılık rantını genel kural olarak sözleşmede saptar. Bundan dolayıdır ki, farklılık rantını maledinen, büyük toprak sahibidir. Ama daha sonra; kapitalist-kiracı, sözleşmede geçen paydan daha fazla bir farklılık rantını elde ederse, bundan kârlı çıkacak olan, hiç değilse yeni bir sözleşme imzalanıncaya kadar, kiracı-

dır. Toprak sahibi, I ve II farklılık rantlarından, ayrı olarak mutlak ranta da sahip olur.

Mutlak Rant Toprağın Fiyatı

Kapitalist rejimde toprak, ayrı ayrı kişilerin özel mülküdür. [sayfa 141] Bundan dolayı da tarıma sermaye yatırmak, toprak sahibinin rızasına bağlıdır. Toprağın özel mülkiyet tekeli, sermayenin sanayiden tarıma serbestçe aktarılmasına engel olur. Bu yüzden, tarımda, sermayenin organik bileşimi, sanayideki sermayenin organik bileşiminden *düşüktür*. Bu durum, aynı sermaye ile, tarımda, sanayidekinden daha fazla artı-değer üretileceğini gösterir. Eğer sermaye, sanayiden tarıma serbestçe aktarılabilseydi, tarımda yaratılan artı-değer fazlası, sermayenin organik bileşimi düşük olduğu için, sanayi sermayesi ile tarım sermayesi arasında bölüşül-müş olacaktı. Ama toprağın özel mülkiyeti kapitalistler arasında bu bölüşümün yapılmasına olanak vermemektedir. Toprak sahipleri, sermayelerini tarıma yatan kapitalistlerden, peşin almak suretiyle, bu fazlaya sahip çıkarlar.

Kapitalistler, toprak sahibine toprağı kullanmak için gereken ödemeyi yapmadan, tarımsal üretim hazırlığına girişemezler. Toprak üzerindeki özel mülkiyet hukuku gereğince, toprak sahibinin, peşin olarak aldığı haraca *mutlak rant* denir.

Mutlak rantın oluşumunu aşağıdaki örnek üzerinde inceleyelim. Sanayideki sermayenin organik bileşimini 4/1'e eşit ve tüm sermayeyi $80s+20d$ olarak kabul edelim. [sayfa 142] Artı-değer oranı %100 olduğuna göre, artı-değeri temsil eden ürün, 20 birim olur. Tüm üretimin değeri, 120 birime eşittir. Tarımdaki sermayenin organik bileşimi, sanayideki sermayenin organik bileşiminden düşüktür ve örneğin 60_s+40_d , yani 1,5/1'i oluşturur. %100'lük artı-değer oranı ile 40 birim artı-değer üretilecek ve tüm tarım üretiminin değeri 140 birime eşit olacaktır. Kapitalist-kiracı, sanayici kapitalist gibi, 20'ye eşit bir ortalama kâr gerçekleştirecektir. Bundan ötürü, tarımsal ürünün satış değeri 140'a eşit olduğu halde, üretim fiyatı (üretim gideri+ortalama kâr) 120'ye ($100+20$) eşit olacaktır. Tarımsal ürünün değeri ile üretim fiyatı arasındaki fark

(örneğin, $140 - 120 = 20$), toprak sahibinin sahip çıktığı mutlak rantı oluşturacaktır. O halde, *mutlak rant*, toplumsal üretim fiyatına oranla, tarımsal ürünün değer fazlasıdır.

Demek ki, her toprak için, bu toprağın verimliliğinden ve konumundan bağımsız olarak, ödenen mutlak rantın kaynağı, özel toprak mülkiyeti tekelinde yatar.

Toprak bir doğa vergisidir, değer içermez; ama kapitalist rejimde alınıp satılır, yani bir meta olur. Satışa çıkarılan tarlanın fiyatını belirleyen nedir?

Tarlanın fiyatı iki etkene bağlıdır: 1) yıllık gelir (rant) ve 2) ikraz faizinin oranı. Eğer toprak, sahibine yılda 10.000 dolarlık bir gelir sağlıyorsa, sahibi bu tarlayı öyle bir paraya satmalıdır ki, satıştan gelen toplam para, bankaya yatırıldığı zaman, aynı geliri, yani 10.000 doları getirsin. Bankanın mevduat için %4 faiz verdiğini varsayalım. Toprak sahibi, toprağını 250.000 dolara satmalıdır. Bu para bankaya yatırılınca, toprak sahibine getireceği yıllık gelir (%4'ten) 10.000 dolara eşit olur. Bundan dolayıdır ki, *toprağın fiyatı, sermayeleşmiş ranttır*, yani faiz şeklinde gelir getiren sermayeye dönüştürülmüş bir rant. Kapitalizmin gelişmesiyle rantın büyümesindeki ve ikraz faizi oranındaki düşmeye bağlı olarak toprağın fiyatı da artar. [sayfa 143]

Tarımda Kapitalist Gelişmenin Ayırdedici Özellikleri

Tarımda kapitalizmin gelişmesi, sanayideki ile aynı ekonomik yasalara bağlıdır. Öte yandan, somut tarihsel duruma göre, tarımda kapitalizm, farklı biçimlerde gelişmiştir. Gelişme yollarından ikisi en tipik olanlardır.

Birinci yol, büyük malikanelerin muhafaza edilmesi, ve yavaş yavaş değişimliğe uğrayarak, kapitalist işletmeler haline gelmesidir. Özellikle Almanya, çarlık Rusyası ve İtalya'da, tarımda kapitalizmin gelişmesi, bu yoldan olmuştur.

İkinci yol, büyük toprak sahiplerinin burjuva devrimiyle tasfiye edilerek, elkonulan toprakların köylülere satılması, kapitalist üretimin hızla geliştiği çiftlik işletmelerinin ortaya çıkmasıdır. Birleşik Amerika'da, tarımda kapitalizmin gelişmesi bu yoldan olmuştur.

Tarımda kapitalistleşme ne şekilde olursa olsun, toprak mülkiyeti, daima büyük burjuvazinin elinde toplanır. Küçük çiftçilerin ve feodallerin mülkü, burjuvazinin özel mülkiyetine bırakılmıştır. Böylece, 1954'te Birleşik Amerika'da, çiftlik işletmelerinin %73,4'ü, toplam arazinin %19,6'sına sahipti; oysa çiftlik sahiplerinin %26,6'sının sahip oldukları toplam arazi %80,4 idi. Bunlar arasında en önemli işletmeler (%2,7) ise, toprağın %45,9'una sahiptir.

Tarımda kapitalizmin gelişmesi, üretimin yoğunlaşmasıyla atbaşı gider. Bu yoğunlaşma, büyük kapitalist işletmelerin küçük üretime göre sahip oldukları kesin üstünlükler nedeni ile, küçük köylü işletmelerinin büyük kapitalist işletmeler tarafından geriye atılmasına neden olur. Büyük üretim, tarımsal makinelerin kullanılmasına geniş ölçüde olanak sağlar. Burada, emek üretkenliği daha yüksektir. Belirli işkolunda (bitki ve hayvan yetiştirmede) uzmanlaşma ve pazara bol ürün sürme, büyük üretimde önemli üstünlükler sağlar. Büyük üretimle rekabete dayanamayan küçük üretim yıkıma uğrar. 1948'den 1958'e kadar Birleşik Amerika'da yıkıma uğrayan çiftlik sayısı, bir milyondan fazladır.

Sanayide, büyük üretimin küçük üretim üzerindeki zaferi [sayfa 144] kaçınılmaz bir olgudur. Kapitalizmin savunucuları bile bunu yadsıyamazlar. Tanıma ilişkin olarak, "çok mutlu bir işletme ve oturma alanı" olarak gösterdikleri "küçük köylü işletmesinin kalımlılığı" üzerine düzmece bir teori öne sürmüşlerdir. Gerçekte, küçük köylü işletmesi hiç de kalımlı değildir ve varlığını ancak aşırı bir biçimde sömürülen köylünün ve aile üyelerinin olağanüstü yoksullukları pahasına sürdürür.

Tarımda kapitalizmin gelişmesi, kent ile köy arasındaki çelişkiyi derinleştirdi ve keskinleştirdi. Ekonomik temel, kent burjuvazisi tarafından köylülüğün sömürülmesi, sanayi, ticaretin, mali sistemin ve kredinin gelişmesinden bu yana, kırsal nüfusun büyük bölümünün yıkımına dayanır. Köy, kente göre, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda gittikçe geride kalır.

Çetin yaşam koşulları, köylülüğü kapitalist rejimin ortadan kaldırılması gereğinin bilincine götürür. Bu nedenle, köylülüğün temel yığınlarının hayati çıkarları, proletaryanın çıkarlarıyla uyumlu hale gelir. *Kapitalist düzene karşı ortak savaşımalarında, proletarya ile emekçi köylülüğün ittifakının ekonomik temeli budur.*

Toprağın Ulusallaştırılması ve Toprak Rantı

Tarımın sanayiye göre geri kalışında en önemli neden toprağın özel mülk oluşudur.

Yukarda da belirttiğimiz gibi, toprağın özel mülkiyeti, sanayi sermayesinin tarıma serbestçe aktarılmasına engel olur. Kapitalist-kiracının tarıma ek sermaye (gübre, sulama kanallarının iyileştirilmesi vb.) yatırmasını engeller. Çünkü, toprak üzerinde yapılan sözleşmenin bitişiyile ek yatırımlardan (kapitalist-kiracı değil,) büyük toprak sahibi yararlanacaktır. Toprağın özel mülkiyeti, toprak sahipleri tarafından cebe indirilen mutlak rantı doğurur, toprak sahiplerine asalak bir yaşam sürme olanağı sağlar. Bu, toprağın özel mülk oluşunun üretici güçlerin gelişmesini engellediğini [sayfa 145] kanıtlar. Toprağın özel mülkiyet şeklinin kaldırılması, bundan dolayı, bir zorunluluk haline gelir. Bunu gerçekleştirme yollarından biri, toprağın *ulusallaştırılması*, yani toprağın devlet mülkiyeti haline sokulmasıdır.

Kapitalizmin şafağında, burjuvazinin bazı temsilcileri, toprağın ulusallaştırılmasını salık verdiler. Toprağın özel mülkiyet şeklini ortadan kaldırmayı (o zaman feodal mülkiyet egemendi) ve toprağı, burjuva devlete bırakmayı önerdiler. Bu önlem, kapitalizmin ayakta tutulmasıyla, nasıl bir sonuç verirdi? Toprağın devlete bırakılmasıyla, toprak mülkiyetinden doğan mutlak rant kalkardı.

Her ne kadar burjuva devlet tarafından toprağın ulusallaştırılması, kapitalizmin ve üretici güçlerin gelişmesini hızlandıracak idiyse de, burjuvazi, pratik olarak, bunu gerçekleştirecek yetenekte değildi. *Şunun için ki*, özel toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması, kapitalist mülkiyet de dahil, genel olarak özel mülkiyetin temellerini sarsmış olurdu.

İkincisi, kapitalizm geliştikçe, bizzat burjuvazi de bir yığın taşınmaz mala sahip olmuş ve bu nedenle, çıkarları, toprak sahiplerinin çıkarlarıyla gittikçe içiçe girmişti.

Gelişmiş kapitalizm çağında, toprağın özel mülkiyetini ortadan kaldırmak, yalnızca, genel olarak, özel mülkiyetin kaldırılması uğruna savaşım veren sınıfın harcıdır. Bu sınıf, devrimci proletaryadır. Ama toprağın proleterce ulusallaştırılması, kapitalizmin

gelişmesine yolaçmaz, tam tersine, kapitalizmin tasfiyesinin başlangıcı olur.

SSCB'de toprağın ulusallaştırılmasıyla, toprakta özel mülkiyetle birlikte mutlak rant da kalktı. Bu önlem, büyük tarımın sosyalist şekillerinin ilerlemesinin en önemli koşullardan biri olmuştur.

ŞİMDİ sermaye hareketi içinde, artı-değerin aldığı özel biçimleri incelemiş bulunuyoruz. Bütün burjuva grupların ve toprak sahiplerinin gelirlerinin tek kaynağının, artı-değeri yaratan ücretli işçilerin emeği olduğunu saptadık. Artı-değerin aldığı özel şekiller, kapitalist toplumun başlıca sınıf çelişkisini, burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkiyi gizler, [sayfa 146] gölgeler. Marx, artı-değer üretimini, sermaye birikimini ve proletaryanın yoksullaşmasını ve sonunda da artı-değerin bölüşülmesini tahlil ederken, aynı zamanda, proletarya ile burjuvaziyi birbirinden ayıran kapitalizmin başlıca sınıf çelişkisini bütün yönleriyle inceledi ve işçi sınıfının tarihsel görevinin, bu uzlaşmaz çelişkiyi çözmekten, yani kapitalist üretim tarzını ve sömürüyü ebediyen ortadan kaldırmaktan ibaret olduğunu çürütülemez şekilde tanıtladı. [sayfa 147]

ALTINCI BÖLÜM TOPLUMSAL SERMAYENİN YENİDEN-ÜRETİMİ VE EKONOMİK BUNALIMLAR

KAPİTALİST ekonomi, birbirinden ayrı ve bağımsız birçok işletmeden oluşmuştur. Her kapitalist, belirli bir zaman içinde, kendisine en çok kâr sağlayacak olan metaları üretmeye bakar. Demek ki, üretim, plansız ve anarşi içinde gelişir. Üretim anarşisi, kapitalist toplumda metaların pazarlanmasında birtakım güçlükler yaratır ve fazla-üretim bunalımlarına neden olur.

Ekonomik bunalımlar, emekçiler için sayısız kötülükler doğurur ve kapitalizmin çelişkilerini büyük ölçüde yeğînleştirir. Bu bunalımlar, kapitalizmin kaçınılmaz sonunu haber verirler.

Toplumsal sermayenin kapitalist yeniden-üretiminin mekanizmasını *genel olarak* inceleyelim. [sayfa 148]

1- TOPLUMSAL SERMAYENİN YENİDEN-ÜRETİMİ

Bireysel Sermaye ve Toplumsal Sermaye

Kapitalist rejimde toplumsal üretim, uyumlu bir bütün değil-dir. Toplumsal üretim, bireysel kapitalist işletmeler arasında dağılmıştır. Bu işletmelerden herbiri, şu ya da bu kapitalistin özel mülkiyetindedir; birer özerk üretim birimi gibi görünürler. Oysa, birbirinden farklı her işletmedeki yeniden-üretim, öteki kapitalistler tarafından üretilen her çeşit makine-araçların, tesisatların, yardımcı maddelerin, yakıtların, işçiler için gerekli tüketim maddelerinin vb. üretilmesine bağlı olur. Birbirlerinden ayrı kapitalistlerin faaliyeti ve dolayısıyla farklı sermaye hareketleri birbirleriyle çatışır.

Karşılıklı ilişkileri ve karşılıklı bağımlılıkları içinde, bireysel sermayelerin toplamı, *toplumsal sermayeyi* oluşturur. Kapitalist düzende yeniden-üretim, aynı zamanda toplumsal sermayenin birer parçaları da olan tek tek sermayeler hareketinin işte bu içi çe girmesi içinde gerçekleşir. Yeniden-üretim gerçekleşebilmesi için yalnız bireysel kapitalist değil, aynı zamanda toplumdaki tüm kapitalistlerin, fabrikalarında üretilen metalleri pazarda paraya çevirmesi ve gereksinme duydukları metalleri pazardan satın almaları gereklidir. Toplumsal sermayenin, toplu olarak, yeniden-üretimini nasıl yapıldığını görmek için, toplam toplumsal ürün bileşimini bilmemiz gerekiyor.

Toplam Toplumsal Ürün

Toplam toplumsal ürün ile, belirli bir sürede, örneğin bir yılda, toplumun ürettiği maddi mallar yığını (makineler, makine-araçlar, yakıt, tahıl, giysiler, vb.) anlaşılır.

Toplam toplumsal ürün, *kendi değeriyle* ele alınırsa: 1) (üretim) bağlanmış olan değişmeyen sermayeyi, yani avadanlıkların yıpranmasını, tüketilen hammaddelerin değerini, [sayfa 149] yardımcı maddeleri, vb. karşılayan değerden; 2) değişen sermayeyi, yani emek-gücünün değerini karşılayan değerden; 3) artı-değerden oluşmuştur. Başka bir deyişle toplam toplumsal ürün değeri $s+d+a$ (değişmeyen sermaye+ değişen sermaye+artı-değer) top-

lamına eşit olur.

Toplam toplumsal ürünün farklı bölümleri, yeniden üretim sırasında farklı görevler yaparlar. Değişmeyen sermaye, üretim hizmetini sürdürmekle görevlidir. Değişen sermaye, işçilerin kendi gereksinmelerini gidermek için, yani emek-gücünün yeniden-üretimi için harcadıkları ücret haline gelir. Basit yeniden-üretimde, artı-değerin tamamını, kapitalistler, kendi kişisel gereksinmeleri için tüketirler. Artı-değer bölünmelerinden biri, kapitalistler tarafından genişletilmiş yeniden-üretimde kullanılır. Artı-değerin geri kalan en önemli bölümü, genel kural olarak, ek araçlar alımı ile ek bir emek-gücünün kiralanmasına ayrılmıştır.

Toplam toplumsal sermayenin devrinin ve yeniden üretimin tahlilinde gözönünde tutulan önemli bir nokta da, toplam toplumsal ürünün maddi şekle bağlanmasıdır.

Toplam toplumsal ürün, *maddi şekli* bakımından, üretim araçlarıyla tüketim nesnelere dönüşür. Her toplumsal üretim, sonuç olarak, iki önemli kesim içerir: I'inci kesim, üretim araçlarının üretimi; ve II'inci kesim, tüketim nesnelere üretimdir. Çeşitli kesimler, toplam toplumsal ürünün maddi şekilleri bakımından üretimde farklı bir görevi yerine getirirler: üretim araçları, sonraki bir üretimde; tüketim nesnelere, insanın kişisel gereksinmelerini gidermede işe yararlar.

Gerçekleşme Sorunu Niteliği

Toplumsal sermayenin yeniden-üretimi, her bireysel sermayenin ve dolayısıyla toplam toplumsal sermayenin, kendi dolaşımını sürekli olarak tamamlaması, yani para şekline dönüşmesi; üretici şekilden meta şekline; meta şekline yine para şekline vb. geçmesi sanılır. Bu dolaşım, ancak, bütün kapitalistler yığını ve her kapitalist, tek başına, kendi ^[sayfa 150] ürününü *gerçekleştirebilir, satabilirse* olur. Gerçekleştirme süreci şundan ibarettir: toplumun toplam yıllık ürününün her bölümü, kendi değeri ve kendi maddi şekli ile, topluca değişilir ve üretim süreci içinde kendi rolünü tamamlar.

Soru şudur: bir yıllık para olarak ifade edilen yıllık toplam ürünü gerçekleştirmek için gerekli koşullar nelerdir? Marksist-lenin-

nist yeniden-üretim teorisi, bu koşulları açıklar ve aynı zamanda, kapitalist üretimin gelişmesi sırasında, bu koşullara kaçınılmaz olarak, sürekli bir biçimde aykırı davranıldığını, bunun da fazla-üretimden doğan ekonomik bunalımlara yolaçtığını gösterir.

Basit Kapitalist Yeniden-Üretimde Gerçekleşme

Basit yeniden-üretimde, üretim süreci, kendisinden önceki oranlarda yenilenir ve artı-değer, tümüyle kapitalistlerin kişisel tüketimine gider.

Basit yeniden-üretimde, toplam toplumsal üretimin gerçekleşmesini tahlil edelim. Örneğin, milyon dolar olarak ifade edilen değişmeyen sermaye değerinin, I'inci kesimde, 4.000; değişen sermaye değerinin 1.000; artı-değerin de 1.000 olduğunu varsayalım. II'inci kesimde de, değişmeyen sermaye değerini 2.000; değişen sermaye değerini 500; artı-değeri de 500 dolar kabul edelim. Böylece, toplam toplumsal ürün aşağıda gösterilen kesimlerden oluşacaktır:

$$\text{Kesim I: } 4.000_s + 1.000_d + 1.000_a = 6.000$$

$$\text{Kesim II: } 2.000_s + 500_d + 500_a = 3.000$$

I'inci kesimde, toplam ürün değeri, yıl sonunda, makineler, hammaddeler vb. şeklinde 6.000 dolara eşittir. Oysa bu kesimin işçilerinin üretim araçlarına değil, tüketim nesnelere de gereksinimleri vardır. I'inci kesimdeki ürünleri gerçekleştirmek önemlidir. Gerçekleştirme süreci nasıl olur?

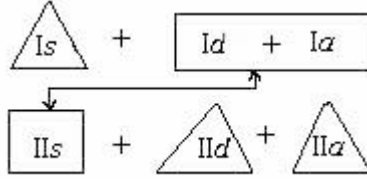
Birinci kesimde, üretimin bir bölümü, 4.000 dolarlık değişmeyen sermayeye eşit bölümü, tüketilen değişmeyen sermayeyi [sayfa 151] karşılamak amacıyla, aynı kesimin işletmelerine satılacaktır. I'inci kesim ürünlerinden geri kalan $(1.000_d + 1.000_a)$, üretim araçları şeklinde, tüketim nesnelere üreten işletmelere satılmıştır. Toplamı 2.000 dolar tutan bu üretim araçları, II'inci kesimin değişmeyen sermayesini karşılamaya yarayacaktır.

II'inci kesimde, tüketim nesnelere (giysiler, ayakkabılar, besin maddeleri vb.) şeklinde mevcut olan toplam ürünün değeri 3.000 dolardır. II'inci kesimde üretilen, toplam değeri 2.000 dolar tutan tüketim nesnelere, I'inci kesimin üretim araçları karşılığı değerlendirilmiş olacaktır. Aynı zamanda tüketim nesnelere ibaret

olan ve değişen sermayenin yeniden üretilen değerini (500_d) ve yeniden üretilen artı-değeri (500_a) gösteren, II'inci kesimden geri kalan ürün, bu II'inci kesimdeki işçilere ve kapitalistlere satılmıştır.

Böylece, bütün toplumsal ürün gerçekleştirilmiş oldu. Basit kapitalist yeniden-üretimde, denklem şöyledir: I'inci kesimin değişen sermayesi ile artı-değeri, II'inci kesimin değişmeyen sermayesine eşit olmalıdır.

Kendi kesimleri içersinde gerçekleştirilen ürün dilimleri üçgenler içine ve öteki kesimle değişilen ürün dilimleri de, aralarındaki bir çizgi ile birbirine bağlanan dikdörtgenler içine alınırsa, aşağıdaki şemayı elde ederiz:

Bu şema, kapitalist basit yeniden-üretimde gerçekleşme koşulunu gösterir: $I_{(d+a)} = II_s$. [sayfa 152]

Genişletilmiş Kapitalist Yeniden-Üretimde Gerçekleşme Koşulları

Genişletilmiş yeniden-üretim ya da birikim, kapitalizmin ayırdedici özelliğidir. Üretimi genişletmek için, ya mevcut işletmeyi büyütme ya da bir yenisini kurmak gerekir. Her iki durumda da, belirli bir miktarda yeni üretim araçlarını işe sokmak gerekiyor. Ama üretim araçları I'inci kesim tarafından üretildiğinden, yeniden yaratılmış olan bir değeri gösteren bu kesimin bir ürün dilimi $I_{(d+a)}$, II'inci kesimin değişmeyen sermayesinden (II_s) büyük olmalıdır. Her iki kesimde de üretimi genişletmek için piyasaya sürülebilecek olan üretim araçları fazlalığını yalnızca bu koşul doğurabilecektir.

Bu koşulu hesaba katarak, örneğimizi, aşağıda gösterildiği şekilde kuracağız:

$$\text{Kesim I: } 4.000_s + 1.000_d + 1.000_a = 6.000$$

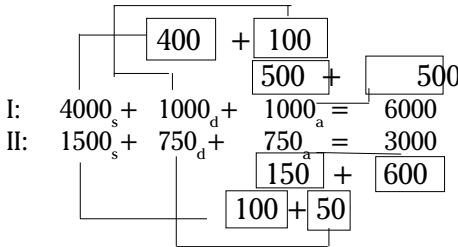
$$\text{Kesim II: } 1.500_s + 750_d + 750_a = 3.000$$

Genişletilmiş yeniden-üretimde, her kesimde artı-değer iki bölüm içerir: biri kapitalistler tarafından kişisel olarak tüketilen bölüm ve diğeri biriktirilmiş olan parçadır. Artı-değerin biriktirilen bölümünün bir miktarı *ek* üretim araçları alımına ve bir miktarı da *ek* emek-gücü kiralanmasına ayrılmıştır.

I'inci kesimdeki kapitalistlerin kendi artı-değerlerinin yarısını, yani 500 dolarını biriktirdiklerini varsayalım. Bu, onların değişmeyen sermayeye 400 ve değişen sermayeye 100 ekleyecekleri, yani biriktirilmiş bulunan artı-değer dilimini daha önce yatırılmış bulunan sermaye ile aynı oranlar içinde harçayacakları anlamına gelir. Bundan ötürü, I'inci kesimin bileşim-değeri, ertesi yıl üretime girince, şu şekilde görünecektir: $4.400_s + 1.100_a$.

I'inci kesimin toplam ürününden (6.000), 4.400'ü aynı kesimde gerçekleşmiştir. Geriye kalan 1.600'ü, II'inci kesimin ürünleriyle değişilecektir. Ama II'inci kesim kapitalistlerinin üretim araçlarını (son yıl içinde onlar tarafından harcanmış bulunan [sayfa 153] 1.500 yerine) 1.600 karşılığında satın alabilecek bir durumda olmaları için, II'inci kesim artı-değerinin bir bölümünü soğuran kendi değişmeyen sermayelerini %100 artırmaları gerekir. II'inci kesimin değişmeyen sermayesinin genişletilmesine ayrılan bu 100 artı-değer birimi, II'inci kesimde daha önce yatırılan sermaye 2 : 1 oranında harcanmış olacağı için, değişen sermayenin de 50 birim artmasını gerektirecektir. Bundan dolayıdır ki, gelecek yıl, üretime giren II'inci kesimin değer-bileşimi şöyle olacaktır: $1.600_s + 800_d$.

I'inci ve II'inci kesim *içindeki* tüketim nesnelерinin ve üretim araçlarının dağılım süreci aşağıdaki şemada belirtilmiştir.

Ürünün gerçekleşmesi, şöyle olacaktır: I'inci kesimin kapitalistleri birbirlerinden 4.400 karşılığında üretim araçları satın alırlar. Geriye kalan üretim araçları (1.600), II'inci kesimdeki tüketim nesnelere ile değişilir. Bu değişim sonucunda, I'inci kesimin kapitalistleri 1.600 karşılığında tüketim nesnelere ve II'inci kesimin kapitalistleri de 1.600 karşılığında üretim araçları [sayfa 154] alırlar. II'inci kesimde geriye kalan tüketim nesnelere (1.400) gerçekleşmesi, aynı kesim içinde olur.

Kesimler *arasındaki* değişim sürecini şu şemada izleyebiliriz:

$$\begin{array}{l} \text{I:} \quad 4.400_s + \boxed{1.100_d + 500_a} = 6.000 \\ \text{II:} \quad \boxed{1.600_s} + 800_d + 600_a = 3.000 \end{array}$$

Genişletilmiş yeniden-üretimde gerçekleşme koşulu şu eşitlikte olur: değişen sermaye değeri (1.000), artı, değişen sermayeye eklenen biriktirilmiş artı-değer bölümü (100), artı, kapitalistlerin kişisel tüketime ayrılan I'inci kesimdeki artı-değer dilimi (500), eşit olmalıdır. II'inci kesimin değişmeyen sermaye değeri (1.500), artı, II'inci kesimin değişmeyen sermayesine eklenen, biriktirilen artı-değer parçası (100).

İkinci yılda yeni üretim çevrimi (*cycle*), daha büyük bir sermaye ile yola çıkacak, ve artı-değer oranı %100 olursa, ikinci yılın toplam toplumsal ürünü şöyle olacaktır:

$$\text{Kesim I: } 4.400_s + 1.100_d + 1.100_a = 6.600$$

$$\text{Kesim II: } 1.600_s + 800_d + 800_a = 3.200$$

Genişletilmiş kapitalist yeniden-üretim süreci böyle olur ve bunu önceden belirleyen gerçekleşme koşulları bunlardır.

Genişletilmiş yeniden-üretimde, üretici güçlerin gelişmesi, üretim araçlarının üretimine ayrılan toplumsal emek payının tüketim nesnelere üretimine giden emek payından daha çabuk büyümesinde ifadesini bulur.

Üretim araçları üretiminin tüketim nesnelere üretimine oranla öncelikle büyümesi, genişletilmiş yeniden-üretimde ekonomik yasadır.

“Bu üretim araçlarının daha hızlı büyümesi yasaasının bütün anlam ve önemi, el işinin yerini mekanik işin almasının [sayfa 155] -

daha genel bir ifadeyle, makine döneminde teknik ilerlemenin-kömür ve demir üretiminin daha ileri bir büyümesini, 'üretim araçları için üretim araçları' gerçeğini gerektirmesi olgusuyla özetlenir."*

Gerçekleşme teorisi, basit ve genişletilmiş kapitalist yenden-üretimde, metanın gerçekleşmesi için zorunlu koşulları açıklar. Ama bu teori, kapitalist rejimde bu koşulların sürekli olduğunu iddia etmez. Tam tersine, kapitalist rejimde bu koşullar, sürekli olarak bozulur.

Üretim rekabeti ve anarşisi rejiminde, kimse, pazar gereksinmelerini tam olarak bilemez. Sanayi dalları arasındaki ve her dal içindeki belirli ilişkiler, bundan ötürü, zorunlu olarak, çok sayıda ve sürekli oransızlığa aykırılıklar arasında kurulur.

Kapitalist düzende üretim ile tüketim arasında uzlaşmaz karşıt bir çelişki vardır. Amacı en fazla kâr sağlamak olan kapitalist üretim, buna, üretimi artırarak ve sermaye biriktirerek ulaşır. Üretimin artması ve sermaye birikimi, aynı zamanda satın alma ve tüketme gücü azalan emekçilerin yaşam düzeyinin düşmesiyle olur. Bu, pazarı daraltır ve metaların gerçekleşmesini güçleştirir.

Burjuvazi, bu çelişkiyi, dış pazarları tekeline alarak çözümlenmeye çalışır. Bu pazarlar, bunların tekel konusu olması, bölüşülmesi ve yeniden bölüşülmesi uğruna savaşım, çelişkileri keskinleştirir ve kapitalist ülkeler arasında dünya savaşlarına da dönüşen sayısız çatışmalara neden olur.

2- ULUSAL GELİR

Ulusal Gelir Nedir?

Toplam toplumsal ürün denince, örneğin bir yıllık sürede, toplumda üretilen maddi malların tüm kitlesinin anlaşıldığını görmüştük.

Değişmeyen sermaye yıpranması, toplumsal ürün üzerinden [sayfa 156] karşılanır, çünkü bu, üretim araçlarının yeni imal edilen ürüne aktarılan değeridir. Toplumsal üründen geri kalanı (de-

* V. Lenin, *Œuvres*, Paris-Moscou, t. 1, s. 118.

ğışen sermaye ile artı-değer) yıl içinde yeni yaratılan bir değerdir. Toplam toplumsal ürünün bu bölümü, kapitalist toplumun *ulusal gelirini* oluşturur.

Örneğin, herhangi bir ülkede, bir yılda, 60 milyar bir yıl içinde yıpranan üretim araçlarının karşılanmasına giden 90 milyar dolarlık meta üretilirse, ulusal gelir 30 milyar dolara eşit olacaktır.

Ulusal geliri, maddi şekli bakımından kişisel tüketim nesneleri ile üretimin artırılmasına ayrılan üretim araçları dilimi oluşturur.

Kapitalist rejimde, ulusal gelir, maddi malların üretiminde, sanayide, tarımda, inşaatta, ulaşımda, vb. çalışan emekçiler tarafından yaratılır. Ulusal geliri işçiler, köylüler, zanaatçılar ve maddi üretimde doğrudan doğruya istihdam edilen aydınlar yaratır.

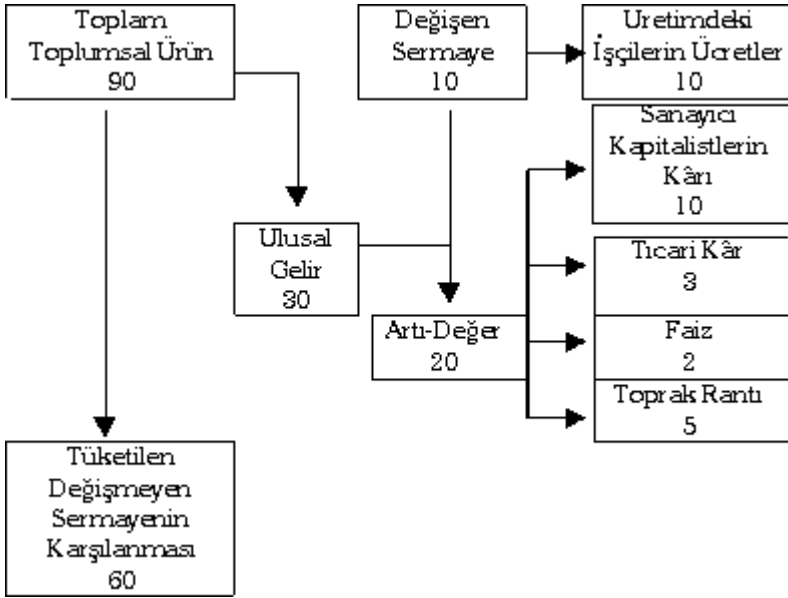
Üretken olmayan dallar, ulusal gelir yaratmazlar. Bunlar, devlet örgütü, kredi, ticaret (dolaşım alanında üretim sürecini uzatan işlemler hariç), ordu, sağlık kurumları, tiyatro ve benzerleridir. Bu dallarda yapılan bütün harcamalar, üretim alanında yaratılmış olan ulusal gelir üzerinden peşinen karşılanmışlardır.

Ulusal gelir, maddi üretim alanında yaratılmış olduğundan, bunun çoğalması, üretim dallarında çalışanların artmasına ve emek üretkenliğinin yoğunlaşmasına bağlıdır.

Ulusal Gelir Dağılımı

Kapitalist rejimde, ulusal gelir dağılımı, sınıfsal bir nitelik taşır. Bu dağılım, emekçilerin yararına değil, sömürücülerin yararına yapılır. Ulusal gelirin *birinci* dağılımı ile ikinci dağılımı arasındaki farkı ayırt etmek gerekir.

Kapitalist rejimde, ulusal gelir, her şeyden önce kapitalistlere gider. Birinci durumda ulusal gelir, kapitalistlerle işçiler arasında paylaşılır. İşçiler ücret, kapitalistler artı-değer [sayfa 157] alırlar. Artı-değer, sanayi kapitalistleri, tüccarlar, bankacılar ve büyük toprak sahipleri arasında paylaşılır. Bu dağılım, aşağıdaki şemada gösterilmektedir (milyar dolar olarak).

Ulusal gelirin, kapitalist toplumun başlıca sınıfları –yani proleterya, kapitalistler, toprak sahipleri– arasında dağılımından sonra ikinci bir dağılımı (yeniden bölünme) daha olur.

Ulusal gelirin yeniden bölünmesi nasıl olur? Üretici olmayan dalların (sağlık kurumları, kamu yararına olan kuruluşlar, tiyatro türünden işletmeler vb.) ulusal gelir yaratmadıklarını yukarıda belirtmiştik. Ama bu işletmelerin sahipleri olan kapitalistler, çalıştırdıkları kimselere (doktorlara, artistlere vb.) bir ücret öderler; bu yerleri ayakta tutmak için yapılan zorunlu giderlere karşı çıkmakla birlikte, bu [sayfa 158] kuruluşlardan fazla kâr sağlamaktan da geri kalmazlar. Kapitalistler, tıbbi tedavi, öğretim vb. gibi hizmetlere ait tüm giderleri, maddi üretim alanında yaratılan ulusal gelire karşılırlar. Hizmetlerin ödenmesi, bu işletmeleri ayakta tutma harcamalarını karşılar ve üretken olmayan alandaki kapitalistlere ortalama bir kâr sağlar.

Devlet bütçesi kanalıyla yeniden bölüştürülen, emekçilerin gelirlerinin bir bölümü de, iktidardaki sınıfın çıkarna kullanılır.

Burjuva devlet, orduyu, polisi, cezai ve adli organları, yönetimi vb. kendi bütçe harcamalarıyla ayakta tutar. Bütçe gelirlerinin başlıca kaynağı, halktan doğrudan doğruya alınan *vergiler*dir. Bu demektir ki, ulusal gelirin ilk dağılımını takiben emekçiler, aldıkları ücretler üzerinden devlete vergi öderler. Böylece, emekçilere düşen ulusal gelir payı kırpılmış olur. (Kapitalistler de vergi öderler. Ama bunların vergi olarak verdiklerinden çok daha yüksek bir bölümü, hükümete karşı girilmiş hizmet ve taahhüt ödentisi şeklinde tekrar kapitalistlerin kasalarına döner. Vergilerle sağlanan gelirlerin diğer bir bölümü, en başta da aynı kapitalistlerin çıkarlarını savunmayı üstlenen devlet aygıtını, orduyu, vb. ayakta tutmaya ayrılmıştır. Bunun içindir ki, burjuva toplumunda, yalnızca dağılım değil, ulusal gelirin yeniden bölüşülmesi de sömürücü sınıfların çıkarına kullanılır.)

Kapitalizmin gelişmesiyle mali yükler de artar. Örneğin, İngiltere’de vergiler, 1913’te, ulusal gelirin %11’ini oluşturuyordu; 1924’te %23; 1959’da %35 oldu. Fransa’da, 1913’te vergiler, ulusal gelirin %13’ü, 1924’te %21’i, 1959’da %27’si oldu. Birleşik Amerika’da, örneğin Truman’ın başkanlığı döneminde, kendisinden önceki 156 yıl içinde, bütün başkanlar zamanında toplanan vergilerden daha fazla vergi alınmıştır.

Ulusal Gelirin Kullanılması

Kapitalist rejimde, ulusal gelirin kullanımı da dağılımı gibi sınıfsal bir niteliğe bürünür. Ulusal gelir, tüketim ve birikim araçlarında kullanılır.

Ücretlilerin kişisel tüketimine ayrılan ulusal gelir payı, kapitalist ülkeler emekçilerinin büyük çoğunluğunun asgari ^[sayfa 159] gelirini bile güvence altına almaz. Ücretlilerin en kalabalık bölümü, ölesiye bir yoksulluk içinde, çocuklarını eğitmekten uzak, kötü barnaklarda sefil bir yaşam sürmek zorunda bırakılmıştır.

Ulusal gelirin büyük bir kesimine sömürücü sınıflar sahip çıkar. Kapitalistler, onun bir bölümünü kişisel tüketimleri, lüks nesnelerin alımı, sayısız hizmetçi ve uşakların bakımı için harcarlar. Öteki bölümü ise üretimin genişletilmesine kullanılır ya da birikime ayrılır. Ama bu bölüm, toplumun olanaklarına ve gerek-

sinmelerine bakarak nispeten pek önemsizdir. Birikimin nispeten önemsiz olmasının nedeni, ulusal gelirin büyük bir bölümünün üretken olmayan bir biçimde: ekonominin askerileştirilmesi, büyümüş olan devlet aygıtının bakımı, reklam vb. için harcanmış bulunmasıdır.

Kapitalist rejimde ulusal gelir dağılımının sınıfsal niteliği, genişleme halindeki üretime bakarak, emekçi yığınlarının alım gücünde bir gerilemeye neden olur. Bu gerileme, bazan önemli oranlara yükselir ve fazla-üretimden doğan ekonomik bunalımlara varır.

3- EKONOMİK BUNALIMLAR

Bunalımların Niteliği ve İlk Nedeni

Fransız ütöpik sosyalisti Fourier, ekonomik bunalımlarda ortaya çıkan çelişkiyi, “uygarlıkta yoksulluk, bolluktan doğar” diyerek belirtmişti.

Fazla-üretimden neden olduğu bunalımın başlıca belirtileri şunlardır: ticaret durgunluk içindedir; pazar düşük fiyatta metallerle dolup taşmaktadır; fabrikalarda işler durdurulmuştur; yığın yığın işçi, geçim araçlarından yoksun bırakılmıştır.

Kapitalist toplumda, buğdayın, giysilerin, yakıtın vb. maddelerin “çok daha fazla” üretildiği doğru mudur? Hayır. Bunalıma varan, metallerin fazla-üretimi mutlak değil, görelidir. Ancak, alım gücüne oranla bolluk vardır; toplumun [sayfa 160] gerçek gereksinmelerine oranla meta bolluğu yoktur. Bunalım döneminde toplum gereksinmeleri azalmaz. Yalnız, emekçi yığınların *alım gücünde* hızlı bir düşüş olur. Bunalım sırasında, emekçiler en ciddi, en hayati gereksinmelerle karşı karşıya kalırlar. Zorunlu gereksinmelerini gidermede büyük sıkıntıya düşerler.

Fazla-üretimden doğan ekonomik bunalımların başlıca nedeni, kapitalizmin temel çelişkisi olan *üretim toplumsal niteliği ile üretimin ürünlerini özel mülk edinmenin kapitalist şekli arasındaki çelişkidir*.

Kapitalist üretim, toplumsal işbölümü üzerine kurulmuştur. Kapitalizm geliştikçe işbölümü yayılır. Üretim, kesintisiz çoğalan

sanayi dalları tarafından gerçekleştirilir. Büyük işletmeler, yüzlerce ve binlerce işçiyi buraya toplar. Kendi aralarında birbirine bağlanan bütün bu işletmeler, ulusal pazar ve dünya pazarı için çalışırlar. Böylece kapitalizm, emeği büyük ölçüde merkezileştirirken, üretime de *toplumsal bir nitelik* verir, ve her meta binlerce işçiye ait toplumsal emeğin bir meyvesi olur.

Bununla birlikte, sermaye, üretime, son derece uzlaşmaz karşıt bir biçim altında toplumsal bir nitelik verir. Toplumsallaşmış üretim, kârlarını yükseltmeye çalışan kapitalistlerin yararına artar. Milyonlarca insanın üzerinde çalıştıkları üretim araçları, kapitalistlerin özel mülkiyetindedir; bu milyonlarca insanın emek ürünü de bir avuç kapitalistin malı olmaktadır.

Kapitalizmin başlıca çelişkisi, her şeyden önce, farklı işletmelerdeki üretim örgütü ile bütün toplum içindeki üretim anarşisi arasındaki karşıtlıkta ortaya çıkar. Bu durum, her kapitalist işletme içinde işçilerin emeğinin örgütlenmiş olması, ama toplumun bütününde, üretim araçlarının özel mülkiyeti sonucu, üretimde anarşinin hüküm sürmesi olgusu ile kendini açığa vurur. Her kapitalist, en büyük kârları sağlama peşindedir. En yüksek kâr oranı uğruna kapitalistler; tüm toplumun gereksinmelerini hesaba katmadan üretimi yaygınlaştırırlar (ya da sermayelerini daha kârlı başka [sayfa 161] dallara aktarmak için üretimi kısıtlama yoluna giderler). Bu nedenle, üretim dalları arasındaki oranlar dengesizleşir, bu da toplumsal ürünü gerçekleştirme güçlüklerine ve olanaksızlığına yolaçar.

Devam edelim. Kapitalizmin başlıca çelişkisi, onun, üretimi sınırsız genişletme eğilimiyle, asıl tüketiciler olan emekçi yığınların alım gücünün sınırlanmasında ortaya çıkar.

Üretimi sınırsız çoğaltma eğilimi, kapitalizmin ekonomik yasasının, artı-değer yasasının işlevidir. Kâr yarışması, kapitalistleri, birikimi, üretimi genişletmeye, tekniği modernleştirmeye, yeni makineleri benimsemeye, ek emek-gücü kiralamaya ve büyük miktarda meta üretmeye zorlar. Tüketime eşdeğerde olmayan bir artma eğilimi başgösterir. Bundan başka, en fazla kâr elde etme eğilimi, kapitalistleri, ücretleri düşürmeye, sömürüyü yeğînleş-tirmeye iter. Ama emekçilerin sömürülmelerinin ve yoksulluklarının artması, emekçilerin alım gücünde, metaların sürüm olanak-

larında bir azalma demektir; ve bütün bunlar, fazla-üretimden doğan ekonomik bunalımlara varır.

Kapitalizmin temel çelişkisi burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığında da görülür. Kapitalist rejimde, kapitalistler tarafından elde tutulan üretim araçlarıyla kendi emek-güçlerinin dışında her şeyden yoksun olan dolaysız üreticiler arasında tam bir kopma olur. Bu kopma, bir yanda üretim araçlarının ve ürün fazlasının, diğer yanda da geçim araçlarından yoksun işsizler yığınyından oluşan emek-gücünün toplandığı, fazla-üretim bunalımlarında apaçık ortaya çıkıyor.

Kapitalist Çevrim ve Evreleri

Fazla-üretim bunalımları, devirli olarak ortaya çıkar. İlk sanayi bunalımı, 1825'te, İngiltere'de patlak vermiştir. 1847-1848'de, Avrupa'nın birçok ülkeleri ile Birleşik Amerika'da başgösteren ekonomik bunalım, dünya çapındaki ilk bunalımdır. [sayfa 162] 19'uncu yüzyılın en ağır bunalımı, 1873 bunalımıdır. Bu bunalım, tekel-öncesi kapitalizmden tekelci kapitalizme, yani emperyalizme geçişin başlangıcını gösterir. 1929-1933 dünya ekonomik bunalımı ise, 20'inci yüzyılın tanık olduğu bunalımların en şiddetlisidir.

Bir bunalımın başlangıcından, sonraki bunalımın başlangıcına kadar süren döneme bir *çevrim* denir ve bu, dört evreyi içerir; bunalım, çöküntü, toparlanma ve atılım.

Bunalım çevrimin temel evresidir. Bunalımın ayırdedici özelliği, her şeyden önce, metaların fazla-üretimi, fiyatların hızla düşmesi, birçok iflas, üretimde önemli bir azalma, işsizliğin artması, ücretlerin düşmesi, metaların, donatımın, işletmelerin kayıtsız şartsız tahribi, iç ve dış ticaretin azalmasıdır. Bu evrede, üretim potansiyelinin artması ile alım gücünün görece azalması arasındaki çelişki şiddet ve yıkıcılık gösterir. Üretici güçlerin yüksek gelişme düzeyi, onları dizginleyen kapitalist üretim ilişkilerinin dar çerçevesiyle çatışır. Bu, birçok işletmenin yıkılıp gitmesi, üretici güçlerin bir bölümünün kayıtsız şartsız tahribiyle olur. Bunalım döneminde üretim azalır ve toplumda mevcut olan alım gücü düzeyi düşer. İşte o zaman bunalımdan çöküntüye geçilir.

Çöküntü, çevrimin (*cycle*) ikinci evresi, bunalımın gelişmesi

durduğu zaman başlar, bununla birlikte, sanayi üretimi hala tıkanık durumdadır, meta fiyatları düşüktür, ticaret hareketsiz, kâr oranı azdır. İşsizlik ve ücretler, bunalım sırasındaki düzeyde kalır. Biriken meta stokları kısmen imha edilir ve kısmen de düşük fiyatlarla elden çıkarılır. Pazarlar ve hammadde kaynakları uğruna yürütülen rekabet ve savaşım, kapitalistleri, sabit sermayeyi yenilemeye isteklendirinceye kadar, kapitalist üretim çöküntü halinde kalır. Kapitalistler, üretim giderini düşürmek ve bunalımın sonucu olarak, varılan düşük fiyatlarda bile, üretimi kârlı kılmak için avadanlıklarını yetkinleştirirler. Donatım olarak gereksinmeler ortaya çıkaran ve üretim genişlemesini isteklendirilen şey budur. Çevrimin yeni bir evresine, toparlanma evresine geçmek için gerekli koşullar, böylece yavaş yavaş hazırlanmış olur. [sayfa 163]

Toparlanma evresinde, bunalımda ayakta kalan işletmeler, sabit sermayeyi yenilemeye devam ederler ve gittikçe üretimi genişletme yoluna girerler. Üretim, bunalım öncesindeki düzeye ulaşır ve sonra onu geçer. Ticaret yeniden başlar, meta fiyatları artar, kazançlar büyür, işsizlik yavaş yavaş azalır. Kapitalist üretim, bunalım öncesi üretimi aşınca, *atılım* evresine geçiş belirtisi görülür.

Bu evrede, üretimin sınırsız çoğalma eğilimi açıkça görülür. Birbirlerini geçme kaygısında olan kapitalistler, yeniden işletmelerini büyütürler, yeni şantiyeler açarlar, pazara bir yığın meta sürerler. Üretimin başdöndürücü bir şekilde yükselmesi, alım gücüne gittikçe artan bir hız kazandırır. Fazla-üretim artar, ilkin kendini göstermez, meta fazlaları birikir. Atılımın bu yüksek evresinde, pazarnın bir anda alım gücünü aşacak bir ölçüde doyurulduğu görülür. Fiyatlar düşer ve bunalım patlak verir. Çevrim yeniden başlar.

Görüldüğü gibi kapitalist üretim sarsıntısız değil, şiddetli dalgalanmalarla, iniş-çıkışlarla gelişir. Kapitalist üretimin gelişmesinin bu çevrimsel şekli, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasında durmadan keskinleşen çelişkinin bir sonucu ve belirtisidir; kapitalizmin kendisinin, kendi gelişmesini engellediğini ve kaçınılmaz olarak kendi sonunu kısalttığını gösterir.

Sanayideki bunalıma paralel olarak, kapitalist ülkelerde, *tarımsal bunalımlar*, yani tarım ürünlerinin fazla-üretiminden doğ-

an bunalımlar da olur.

Tarımsal bunalımlar, alışlageldiği üzere, uzun sürer. Bu durum tarımın sanayiden daha geri olmasıyla açıklanır. Toprak üzerindeki özel mülkiyet tekeli sermayenin serbest akışına, tarımda sabit sermayenin kitlesel yenileştirilmesine engel olur, tarım bunalımının sona ermesini geciktirir. Küçük üreticilere gelince, onlar yıkılma korkusu ile, bunalım süresince bütün güçleriyle üretim hacmini değiştirmeden sürdürmeye uğraşırlar, ama bu durum, tarımsal aşlıkların fazla-üretimini artırmaktan ve bunalımı uzatmaktan başka [sayfa 164] bir işe yaramaz.

Tarımsal bunalımların en ağır yükü, köylülüğün temel yığınları üzerine çöker, bu da onları yıkıma sürükler.

Bunalımlar ve Kapitalizmin Çelişkilerinin Keskinleşmesi

Bunalım dönemlerinde, kapitalizmin, kendisinin ortaya çıkardığı güçleri denetlemeye güç yetiremediği açıkça ortaya çıkar. Her ekonomik bunalım, üretimin hızla gerilemesini, iç ve dış ticaret hacminin azalmasını da peşinden getirir.

Örneğin, 1929-1933 bunalımı ile İngiltere’de kömür üretimi 3.5 yıl önceki düzeye düşmüştür. Çelik üretimi 23 yıl; döküm üretimi 76 yıl; dış ticaret hacmi 36 yıl geriye gitmiştir.

Aynı zamanda bunalım, büyük halk yığınlarının en zorunlu gereksinmelerini gidermekten zaten uzak olan büyük zenginlikleri ortadan kaldırdı. Böylece, 1929-1933 bunalımı sırasında, Birleşik Amerika’da 92, İngiltere’de 72, Almanya’da 28 yüksek finan soküldü. 1933’te, Birleşik Amerika’da, işletmeye yeni açılan 10,4 milyon akrılık pamuk fidesi yok edildi.

Bunalım sırasında, toplumun başlıca üretici gücü olan emek-gücü israf edildi. Bunalım, boş gezmeye, amaçsız bir yaşam sürmeye mahkum edilen milyonlarca insanı sokağa attı.

Bunalımlar, proleterya ile burjuvazi, köylülüğün temel yığınları ile mülk sahipleri, köylüleri sömüren tefeci vb. arasındaki sınıf çelişkilerini de keskinleştirir. Bunalım döneminde işçi sınıfı, kapitalistlere karşı savaşım ile sağladığı kazanımların büyük bir bölümünü kaybeder.

Bunalımların büyük yoksunluklara uğrattığı proletaryanın en geniş yığınları, sınıf bilinci ve devrimci kararlılık kazanır. İşçiler, ekonomik ve toplumsal rejimi değiştirmenin, sefalet ve açlıktan kurtulmanın biricik yolu olduğunu kabul ederler. En geri emekçi tabakaları bile, sömürücülere karşı savaşım vermenin gerekli olduğunu anlarlar.

Böylece, ekonomik bunalımlar, kapitalizmin yerine devrimci [sayfa 165] yolla burjuva rejimin çelişkilerini ortadan kaldıran ve toplumsal üretici güçlerin gelişmesine sınırsız perspektifler açan sosyalizmi geçirmenin gerekliliğini açıklığa kavuşturur. [sayfa 166]

II- EMPERYALİZM, TEKELCİ KAPİTALİZM

19. YÜZYILIN son üçte-birinde, kapitalizm, en yüksek ve en son aşaması olan emperyalizme doğru bir gelişme gösteriyor. Bu aşamanın başlıca ayırdedici çizgisi, serbest rekabetin yerini *tekeller* egemenliğinin almasıdır. Üretici güçler adamakıllı gelişmişti. Metalurjide, büyük çelik fabrikalarına geçmeye zorlayan yeni yöntemler (Bessemer, Thomas, Martin) ortaya çıktı. Birçok önemli buluş (1867'de elektrik dinamosu, 1877'de içten yanmalı motor, 1883-1885'te buhar türbini), sanayi ve taşıtlarda ilerlemeyi hızlandırdı. Yeni tip motorlar, yeni taşıt araçlarının doğmasına neden oldu: 1879'da tramvay, 1885'te otomobil, 1891'de dizel lokomotif ve 1903'te uçak. Bilim ve tekniğin ilerlemeleri, elektrik enerjisinin üretimine ve uygulanmasına olanak verdi.

Daha önce hafif sanayi başat durumdaydı; 19'uncu yüzyılın son üçte-birinde ağır sanayi ön plana geçti ve hızla gelişti. [sayfa

1671 Böylece, 1870'ten 1900 yılına kadar, dünya çelik üretimi 56; petrol üretimi 25 kat; kömür üretimi 3 kattan fazla arttı. Sanayi üretiminin yoğunlaşması çok hızlı oldu. Özellikle 1873 ekonomik bunalımından sonra bu yoğunlaşma daha da artmıştır.

Üretici güçlerin gelişmesine ve üretimin yoğunlaşmasına koşturarak kapitalizmin bütün çelişkilerinin de gittikçe keskinleştiği görüldü. Fazla-üretimden doğan ekonomik bunalımlar daha kısa aralıklarla meydana çıkıyor, yıkıcı etkileri artıyor, işsizlik belirginleşiyordu. Emekçi halka sayısız felaketler getiren kapitalistler arasındaki savaşlar da sıklaştı. Savaşlarda emekçi halkın durumu fazlasıyla kötüleşirken, kapitalistlerin servetleri her zaman olduğu gibi artıyordu. İşçi sınıfının ekonomik ve politik savaşımını güçlendirmede bu durumun büyük etkisi olmuştur.

İşçi hareketi içindeki burjuvazinin ajanları, kapitalist dünyadaki tekellerin egemenliğinin, kapitalizmin gelişmesinde geleceğe dönük yeni bir çağa damgasını vurduğunu ilan etmeye çalışmışlardır. Onlara göre, kapitalizm, halk düşmanı niteliğini kaybediyordu, artık “örgütlü”, “bunalımsız” olabilirdi. Kautsky ve Hilferding'e göre, çeşitli kapitalist ülkelerde, anlaşarak üretimdeki anarşiyi ve savaşları ortadan kaldırmak olanaklı olabilecekti. Bütün bu “teoriler”in özünde, kapitalizmin çelişkilerini bulandırmak, işçi sınıfının devrimci savaşımını saptırmak amacı vardı.

İşçi sınıfının ideologları, 19'uncu yüzyıl ile 20'inci yüzyıl sınırında kapitalizmi belirleyen yeni görüngüleri irdelemek, emperyalizmin açık-seçik bir tahlilini yapmak zorundaydılar. Bu, her şeyden önce, sermaye boyunduruğundan kendini kurtarma savaşımında, işçi sınıfına üstün bir teorik silah vermek için zorunlu idi.

Bu ödevi, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916) ve daha başka yapıtlarıyla, Lenin yerine getirdi. Lenin, emperyalizmin, kapitalizmin bütün temel özelliklerini koruduğunu tanıtladı: üretim araçları üzerinde kapitalist özel mülkiyet, ücretli işçilerin kapitalistler tarafından [sayfa 168] sömürülmesi, bazıların zenginliğini artıran ve diğer bazıların durumunu kötüleştiren üleşim şekli, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıt ilişkiler.

Böylece, kapitalizmin bütün ekonomik yasaları emperya-

lizimde işlemeye devam etmektedir: artı-değer yasası, kapitalist birikimin genel yasası, üretimde rekabet ve anarşi yasası, vb.. Bununla birlikte, emperyalizmde bu yasaların işleyişi, özel nitelikler kazandı.

Emperyalizmin Lenin tarafından tahlili, kapitalizmin tekeli aşamada sahip olduğu başlıca ekonomik belirtileri gösterir: “1) Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki, iktisadi yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır; 2) banka sermayesi sınai sermayeyle kaynaşmış ve bu ‘mali sermaye’ temeli üstünde bir mali oligarşi kurulmuştur; 3) sermaye ihracı, meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır; 4) dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekeli kapitalist birlikler kurulmuştur; 5) en büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır.”*

[sayfa 169]

* Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Ankara 1992, s. 95.

YEDİNCİ BÖLÜM EMPERYALİZMİN BAŞLICA EKONOMİK BELİRTİLERİ

1- ÜRETİMİN YOĞUNLAŞMASI VE TEKELLER

Üretimin Yoğunlaşması

Emperyalizmden önce, serbest rekabet egemendi. Bu dönemde, bir tek ve aynı çeşit meta, herbiri, bu metaı mümkün olduğu kadar elverişli şekilde satmak isteyen birçok kapitalist tarafından üretiliyordu. Serbest rekabet, zayıfları yıkıma sürüklerken, en güçlüleri zenginleştiriyor ve onların üretimini genişletiyordu. Engels'e göre, "rekabet, modern burjuva toplumda, insanları birbirine saldırtan dörtbaşı mamur bir savaşın ifadesidir".* Bazılarını çökerten, bazılarını da zenginleştiren serbest rekabetin sonu, üretimin *yoğunlaşmasına*, yani üretimin yüzlerce ve binlerce işçi çalıştıran en büyük işletmelerde toplanmasına varır. Üretimin yoğunlaşması, gelişmesinin belirli bir aşamasında, tekeli doğurur. Yoğunlaşma, emperyalist aşamada en uç noktaya varır. [sayfa 170]

* Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Editions Sociales, Paris 1961, s. 118.

Örneğin, Almanya'da 50 kişiden fazla insan çalıştıran işletmelerde, tüm işçi ve memurların 1882'de %22'si, 1895'te %30'u, 1907'de %37'si, 1925'te %47,2'si, 1939'da %49,9'u toplanmış bulunuyordu. Batı Almanya'da, 1955'te, çalışan tüm işçi ve memurların %87,1'i, bu nitelikteki işletmelerde toplanmıştır. Birleşik Amerika'da, 1904'te, bir milyon dolar ve daha fazla sermayeli büyük işletmeler, bütün işletmelerin %0,9'unu oluşturuyordu. Bu işletmeler, bütün işçilerin %25,6'sını çalıştırıyor ve Amerikan sanayisinin toplam üretiminin %38'ini sağlıyordu. 1939'da Birleşik Amerika'nın en büyük işletmeleri, ki bunlar bütün işletmelerin %5,2'sini oluşturuyordu, işçilerin %55'ini çalıştırıyor ve toplam sanayi üretiminin de %67,5'ini gerçekleştiriyorlardı. 1955'te 500 sanayi ortaklığı, sanayi üretiminin yarısına yakın bir kısmını elinde tutuyor ve toplam kâr kitlesinin %68'ini elde ediyordu. Bunlar arasında, bütün ortaklıkların %0,5'ini temsil eden 50 büyük ortaklık, Birleşik Amerika transformasyon sanayisi üretiminin hemen hemen dörtte-birini elinde topluyordu.

Bugün, Birleşik Amerika'nın en büyük 100 sanayi şirketi ile, diğer emperyalist ülkelerin en büyük 100 şirketi, yaklaşık olarak kapitalist dünya üretiminin üçte-birini ellerinde toplamışlardır.

Sermaye yoğunlaşmasına koşut olarak sermayenin merkezileşmesi izlenir. Birçok sermayenin, bir tek sermaye olarak kaynaşması sonucunda sermayenin çoğalmasına, sermayenin *merkezileşmesi* adı verilir. Bu, anlaşma ile, hisse senetleriyle kurulan şirketler yolu ile ve zorla, yani büyük sermayenin çetin rekabet savaşımı sırasında küçük kapitalist işletmeleri yıkıp yutması ile olabilir.

Rekabet, her kapitalisti, ancak büyük kapitalistlerin kabul ettiği ölçüde meta fiyatlarını düşürmeye zorlar. Küçük işletmeler rekabete dayanamazlar. Ya yıkılıp giderler ya da büyük kapitalistlerin ellerine geçerler. Bu süreç, kesintisiz devam eder.

Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, muazzam işçi kitlesini de, büyük ve çok büyük işletmelerde ^[sayfa 171] toplar. Bu durum, işçi sınıfının, sermayeye karşı savaşımında, birleşmesini ve örgütlenmesini kolaylaştırır; proletaryayı savaşkan, devrimci bir güç haline getirir. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin sonu, emeğin şaşılacak derecede

toplumsallaşmasına, işçilerle kapitalistler arasındaki sınıf savaşımının keskinleşmesine varır.

Tekel Şekilleri

Üretimin yoğunlaşması tekelle sonuçlanır. Önemli bir sermayeye sahip olan en büyük işletmeler, rekabet savaşımında birbirlerini yenmekte zorluk çekerler. Bu koşullar altında, büyük kapitalistler için, sürüm alanlarını, hammadde kaynaklarını paylaşmak, tek tek fiyatlar saptamak, vb. amacıyla bir anlaşmaya varma olanağı, hatta zorunluluğu vardır.

Tekel, şu ya da bu metalden en büyük bir bölümünün üretimini ya da pazarını (çok kez birini ya da ötekini) ellerinde toplayan kapitalistlerin anlaşma ya da gruplaşmalarıdır. Bu gruplaşmaların şekilleri ne olursa olsun, hepsi de tek ve aynı amacı güderler: *en fazla kâr elde etmek*.

Tekelci gruplaşmalar, her şeyden önce, özellikle üretimin hızlı bir tempoyla yoğunlaştığı ağır sanayi dallarında ortaya çıkar. Bununla birlikte, tekeller, ağır sanayiden sonra diğer sektörlerle de uzanır.

Tekelci gruplaşmalar çok çeşitlidir. Bunlar, önce, satış fiyatları üzerinde, kapitalistler arasındaki uzun süreli anlaşmalara zemin hazırlayan kısa süreli anlaşmalardır.

Kartel, üyelerinin, sürüm alanlarının paylaşılması, satış ^[sayfa 172] fiyatları üzerinde anlaştığı kapitalist gruplaşmasıdır; kartelin üyeleri, üretilecek meta miktarını saptarlar. Kartele katılan işletmeler, ürün yapım ve satışlarında tamamen bağımsızdırlar. Savaş-önceşi Almanyası ile günümüz Federal Almanyasında geniş ölçüde uygulanan tekel şekli bu tip tekeldir.

Sendika, tekelci gruplaşmanın daha yüksek bir aşamasıdır. Sendikaya bağlı işletmeler tamamıyla bağımsız üretim yaparlar,

ama ticari özerkliklerini kaybederler. Sendika üyelerinin kendileri, hammaddeleri satın alamazlar ve ürünlerini satamazlar. Ama bu işte, ortaklaşa ticari bir örgüt kurarlar. Bu tekel şekli, devrimden önce Rusya’da geniş ölçüde uygulanırdı.

Tröst, bütün işletmelerin mülkiyetinin ortak hale getirildiği ve hisse senedi sahiplerine dönüşen eski maliklerin kendi hisse senetleri oranında kâr aldıkları bir tekel şeklidir.

Konsorsiyum, en büyük tröstleri ya da farklı sanayi dallarındaki işletmeleri, bankaları, ticari firmaları, taşıma ve sigorta kumpanyalarını, bir büyük kapitalistler grubu karşısında, ortak bir mali bağımlılık temeli üzerinde biraraya getirir.

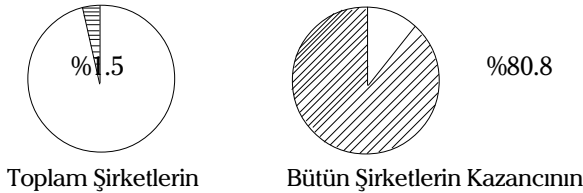
Tröst ve konsorsiyumlar, Birleşik Amerika’da, İngiltere, Fransa, Japonya ve öteki ülkelerde çok geniş yayılma gösterir.

Başlıca Kapitalist Ülkelerde Tekelci Birlikler

Emperyalist dönemde, tekeller, kapitalist ülkeler ekonomisinde üstün bir yer tutarlar. Başta esas sanayi dalları olmak üzere, taşımayı, ticareti, sigortaları, bankaları biraraya getirirler. Bazı ülkelerden örnek verelim.

Birleşik Amerika’da, demir sanayiinde 17 tekel egemendir. Bu tekeller, 1959’da, çelik üretim potansiyelinin %94’ünü denetliyorlardı. Bu tekellerden ikisi, U.S. Steel Corporation ile Bethlehem Steel Corporation, ülke çelik üretim ^[sayfa 173] kapasitesinin %50’sini ellerinde tutuyordu. İlk grubun 140 çelik fabrikası ve 180 yüksek fırını vardır. Demir filizi rezervinin %70’e yakın bölümünü denetler ve özel demiryolu ulaşımına sahiptir. Petrol sanayiinde en büyük tekel, Birleşik Amerika ve diğer ülkeler petrol sanayiinde, egemenlik kurmuş 20 kumpanyayı içeren “Standard Oil”dir.

ABD’de Herbirinin Aktifleri 10 Milyon Dolara Geçen Büyük Şirketlerin Payı (1956, %)

Otomobil sanayiinde üç büyük tekel vardır: General Motors, Ford, Chrysler. Bunlar, 1958'de Birleşik Amerika otomobillerinin %93'ünü imal ediyorlardı. Bu üç tekel, aynı zamanda, silah ve savaş malzemesi yapımında da önemli bir rol oynar. İkinci Dünya Savaşında askeri taşıt araçlarının %100'ünü; uçak motorlarının %75'ini, zırhlı araçların %40'ını, diğer top, tüfek, makineli tüfek ve benzerlerinin de %30'unu yapmışlardır.

İki tekel, General Electric ve Westinghouse Electric Corporation, elektronik sanayiinde başlıca üretim kapasitelerini ellerinde tutarlar. Kimya sanayiinde, patlayıcı maddelerde, boğucu gazlarda, plastik maddelerde, genel kimya sanayii ürünlerinde ve atom silahı konusunda üstünlüğü Du Pont de Nemours tröstü elinde tutar.

İngiltere'de, Amerika'da olduğu gibi, en büyük tekeller, ekonomiyi paylaşmışlardır. İngiliz Demir ve Çelik Federasyonu, [sayfa 174] İngiltere'nin başlıca metalurji kumpanyalarını biraraya getirir. En önemli tekel Vickers-Armstrong savaş sanayii konsorsiyumudur. Savaş araçları ve silah üretimi, askeri ve sivil makine ve gemi yapımı, balon ve elektroteknik üretimi, bu tekelin işletmelerinde toplanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, konsorsiyum, İngiliz hükümetine 28.000 uçak, 164.000 ağır top, çok büyük sayıda denizaltı sattı. Büyük Britanya'nın siyasal yaşamında en gerici öge konsorsiyumdur.

Kimya sanayiinde en önemli tekel, İmperial Chemical Industries tröstüdür. Boya üretiminin %40'ını, azot üretiminin %95'ini elinde bulunduran bu tröst, büyük kimya sanayii üretiminin %95'ini denetler ve kimyasal savaş maddelerinin üreticisi olarak başta gelir, Brintanya'ya ait başlıca sanayi kollarıyla ve özellikle savaş konsorsiyumlarıyla sıkı bağlar kurmuştur.

Fransa'da, bütün alüminyum üretimini, Aluminium Français karteli denetlemektedir. Boya üretiminin %80'i de Compagnie Francaise des Matieres Coloranter tarafından denetlenir. Turizm alanındaki ulaşım araçları üretiminin yaklaşık %96'sı, dört tekelin işletmelerinde toplanmıştır vb..

Batı Almanya'da en büyük tekel, çelik tröstüdür. Bu tröst İkinci Dünya Savaşı öncesinde, 370 kumpanyayı denetliyordu.

Almanya’da ve diğer ülkelerde 220 şubesi vardı. Savaştan sonra, Alman çelik tröstü, Amerikan sermayesiyle bütünleşerek yeniden kurulmuştur. Ve bugün, Avrupa kömür ve çelik birliğine katılan başlıca trösttür. (CECA).

Krupp, Thyssen ve başka konsorsiyumlar da yeniden kuruldular. Bunlar, yalnız çelik değil, silah da üretiyorlar. Kimyasal sanayiye egemen olan tekel “İ. G. Farben-Industrie” konsorsiyumudur ki, İkinci Dünya Savaşı sonunda, Almanya’da 380 fabrikayı ve diğer ülkelerde de 500 kumpanyayı denetliyordu. Bugün, ekonomik durumunu yeniden eski haline getirmiştir.

Ülkede kilit noktalarını tutan büyük tekeller, İtalya’da, Japonya’da, Belçika’da vb. etkinlik göstermektedirler. [sayfa 175]

Tekeller ve Rekabet

Burjuvazinin ideologları, tekellerin rekabeti kaldırdığını iddia ediyorlar. Oysa tekeller, rekabetle varolurlar.

İlkin, tekellerin egemenliğinin kapitalist ülkeler ekonomisinde kendini göstermesine karşın, üretimin bir tek dalında bile %100 tekelleşme çok seyrek bir istisnadır. *Tekele katılmayan* (bunlar marjinal denilen işletmelerdir) *kapitalistler ile tekeller arasında rekabet* vardır. Bu savaşımında, tekeller, marjinal işletmeyi tekeller içine girmeye zorlamak ya da kesin olarak ortadan kaldırmak için her çareye başvururlar.

İkinci olarak, *tekellerin içinde* de rekabet vardır. Kartellere, sendikalara katılanlar, en iyi pazarlar, üretimde en büyük pay uğruna didişirler. Tröst ve konsorsiyumlar da kilit noktaları tutmak, büyük hisse senetleri paketlerini ele geçirmek ve kâr paylarını bölüşmek için kapitalistler arası savaşım sürüp gider. Tekeller içindeki çatışma, çok kez gizli bir nitelik taşır ve ancak çok ağır durumlarda, bu, dışavurup tekelin çözülmesine varır. Çözülen bu tekelin yerine de bir başkası geçer.

Üçüncüsü, tekeller, *bir tek ve aynı dalda da birbirlerine cephe alırlar*. Bu durum (üretim) dalında bir tek tekel olacağı yerde, birçok tekel bulunduğu takdirde söz konusudur.

Dördüncüsü, emperyalizm döneminde, rekabet, *farklı üretim dallarındaki tekeller* arasında çok keskin bir nitelik kazanır.

Örneğin, kömür ve metalurji tekelleri arasında olduğu gibi.

Tekelin, kapitalist ekonominin yöntemli gelişmesi demek olduğunu ileri süren burjuva ideologlarının iddiaları uydurmaz. Serbest rekabetten doğan tekel, serbest rekabeti ortadan kaldırmaz. Onun yanısıra varlığını sürdürür. Tekeller egemenliğinde rekabet, özellikle azgın ve soyguncu bir nitelik alır. Hasnını ezmek için, her türlü hileye, şantajı, mali tertiplere, şiddete başvurmaktan kaçınmaz.

Emperyalizm, rekabeti ortadan kaldırmaz. Bu, açıkça [sayfa 176] “iki çelişik ‘ilke’nin, emperyalizmi niteleyen rekabetin ve tekelin birbirine bağılılığıdır; emperyalizmin iflasını, yani sosyalist devrimi hazırlayan da budur”.*

2- MALİ SERMAYE VE MALİ OLİGARŞİ

Sermayenin Yoğunlaşması ve Banka Tekelleri

Üretimin yoğunlaşması ve sanayi tekellerinin oluşması, kaçınılmaz olarak, banka sermayesinin yoğunlaşmasına ve *banka tekellerinin* yaratılmasına varır. Bankalar arasındaki çetin savaşım, kaçınılmaz olarak, büyük bankaların küçükleri yutmasıyla sonuçlanır. Büyük bankalar, aralarında anlaşmaya varırlar, ve böylece banka tekelleri ortaya çıkar. Bunlar, küçük bankaları, tasarruf sandıklarıyla kredi şirketlerini egemenlikleri altına alırlar. Bu tekellerden herbiri, daha az önemde, onlarca, bazan da yüzlerce bankayı denetler. Bankaların sayısı ve onların iş hacmi artar. Örneğin 1900 yılında, Birleşik Amerika’da, 10.785 milyon dolar aktifi olan 10.382 banka vardı; 1940’ta 15.017’ye yükselen bankanın 80.213 milyon dolar aktifi oldu. Dolayısıyla, Birleşik Amerika’da 40 yılda banka sayısı %50 artarken banka aktifleri 8 kat olarak artmıştır. Tüm mevduatın, 1900’de %15’i, 1956’da %31’i, ülkenin bellibaşlı 20 bankasında toplanmış bulunuyordu; İngiltere’de, 1900’de tüm mevduatın %28’i ve 1952’de ise %70’i en büyük beş bankanın aktiflerinde gösterilmektedir.

Bankaların yoğunlaşması ve banka tekellerinin oluşması,

* V. Lenin, *Œuvres*, Paris-Moscou, t. 24, s. 478.

bankalarla sanayi arasındaki ilişkilerin değişmesiyle sonuçlandı.

Bankaların Yeni Rolü

Başlangıçta, bankalar, tediyede basit birer aracı idiler. Kapitalizm geliştikçe, kredi işlemleri de yaygınlaştı. Banka, [sayfa 177] belirli bir süre içinde, kendi sermayelerinden yararlanamayan kapitalistlerin sermayesini, bu sermayeye gereksinmesi olan kapitalistlerin emrine sundu. Yoğunlaşan ve merkezileşen bankalar, ekonominin tümü üzerinde sınırsız bir iktidar yürütürler.

Büyük bankalar, kapitalistlerin cari hesaplarını kendilerinde toplayarak, onların iş durumları hakkında bilgi edinir, onları denetler ve kendilerine bağımlı duruma getirerek, kredi koşullarını ağırlaştırarak ya da kolaylaştırarak sanayi kapitalistlerine ve onların faaliyetlerine yön verirler.

Böylece, ödeme işlemlerinde mütevazı birer aracı olan bankalar, kudretli mali merkezler haline geldiler.

Bu durum, üretimin yoğunlaşmasını hızlandırmakta önemli etkide bulundu. Çünkü, bankalar, tekel olarak kurulan büyük işletmelere, ilk olarak, kredi açtılar. Bankalar kendileriyle ortaklık kurdukları tekellerden düşük faiz aldılar ve tekellerle birlikte kendilerine belirleyici bir rol sağlamaya elverişli miktarda hisse senetleri satın almaya başladılar.

Mali Sermaye

Lenin, *mali sermayenin* özü konusunda şöyle yazıyor: “Üretimin yoğunlaşması, bunun sonucu olarak, tekeller; sanayinin ve bankaların kaynaşması ya da içiçe girmesi –işte mali sermayenin oluşum tarihi ve bu kavramın özü.”*

Bankalar, sanayi, ticaret, ulaştırma, sigorta vb. tekellerinden hisse senetleri satın alarak, bu tekellerin ortak sahipleri haline geldiler. Öte yandan, sanayi tekelleri de, ortaklık kurdukları bankaların hisse senetlerine sahip oldular. Bunun sonucu olarak da, tekelleri banka sermayesiyle tekelleri sanayi sermayesi içiçe gir-

* Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, s 52.

di. Bu andan başlayarak *mali* sermaye ortaya çıktı.

Banka sermayesiyle sanayi sermayesinin içiçe girişi, değişik şekillere bürünür. Bu içiçe giriş, özellikle, *personel birliği* şeklinde, yani aynı kişilerin banka, sanayi, ticaret vb. [sayfa 178] tekellerinin başında bulunması şeklinde kendini gösterir. Banka yöneticileri, sanayi işletmelerinin yönetim kurullarında yer alırlar; sanayi tekkellerinin temsilcileri de banka yönetimine katılmışlardır.

Örneğin, *Birleşik Amerika*'da, sayısı 400 olan dar bir sanayici ve bankacı grubu vardır; bu grup, en önemli 250 kumpanyada 1.200'e yakın makam işgal eder. Böyle "birçok makam topla-ma"nın tipik temsilcisi Rockefeller'lerden birisi olan, 10'dan fazla kumpanyada yöneticilik görevi yürüten Lawrence Rockefeller'dir.

Büyük Britanya'da, en büyük 8 bankanın 200 yöneticisinden 160'ı, 33 sanayi tekelinde, 31 sigorta şirketi ve inşaat işletmesinde, 17 banka ve diğer mali kurumda, 98 sanayi şirketinde, 87 sanayi şirketiyle yabancı bankalar ve eski İngiliz imparatorluğu ülkelerinde yönetim kurulları makamlarında bulunmaktadırlar. Birçokları da İngiltere sanayi ve nakliye tekkellerinde temsilci olarak, kendi hesaplarına büyük bankaların yönetim kurullarında yer alırlar. British Petroleum şirketinin, Midland Bank, Lloyds Bank ve National Provincial Bank gibi en büyük üç bankanın yönetim kurullarında temsil edilmesi böyle olmuştur.

Fransa'da, Paris Bankasıyla Hollanda Bankasının yöneticileri, birçok işletmelerde iştirakleri ve emrinde bir yığın şubeleri bulunan şirketlerin yönetim kurullarında 190 makam işgal ederler.

Almanya'da, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Deutsche Bank'ın 54 yöneticisi, farklı şirketlerde 707 yönetim makamı işgal ediyorlardı. 1958'de, bu bankanın 48 üyesi, *Batı Almanya*'nın en büyük 126 anonim şirketinde toplam olarak 662 yönetim makamını ellerinde tutuyorlardı. Bu bankanın yönetim kurulu başkanı olan Abs, 40'tan fazla ticari ve sınai banka işletmesinin yönetim ve denetim kurullarında makam tutmuştur (Hitler zamanında 42 idi).

Mali oligarşinin egemenliği mali sermaye iktidarının somut ifadesidir. [sayfa 179]

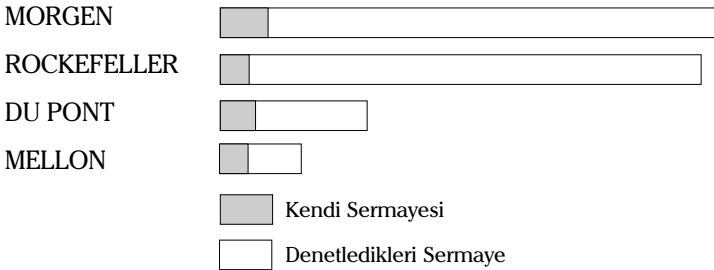
Mali Oligarşi

Tekellerin ve mali sermayenin gelişmesi, en büyük bankacı ve sanayicilerden oluşan bir grubun, ülkenin ekonomi ve politikasında üstün bir konum alması sonucunu verdi. Mali oligarşi, yani birkaç finans kralının egemenlik ve iktidarı ortaya çıktı. Ekonomik yaşamın bütün önemli dalları, kapitalist ülkelerin bütün politik kilit noktaları mali oligarşinin elindedir.

Örneğin, *Amerika Birleşik Devletleri*'nde, ülke ekonomisinde belirleyici rol oynayan yedi mali grup vardır: Morgan, Rockefeller, Du Pont, Mellon, Bank of Amerika'nın Chicago ve Cleveland grupları ve First National City Bank, 1955'te bu gruplar tarafından denetlenmiş olan aktifler toplamı 218,5 milyar dolara yükselmişti. En önemlileri, Morgan ve Rockefeller gruplarıdır. 1955'te Morgan'ın etki alanında bulunan banka ve kumpanyalarda 65,3 milyar dolarlık sermaye vardı. Bunlardan 5'i çok önemli banka, 14'ü demiryolu kumpanyası, telefon alanındaki tekeller, radyo ve kablo şebekeleri, "U.S. Steel Corporation", "General Electric" ve benzerleridir. 1955'te Rockefeller'in etki alanına giren banka ve ^[sayfa 180] kumpanyalardaki sermaye toplamı 61,4 milyar dolardı. Bunlar, "Standart Oil", çok önemli petrol, demiryolu, metalurji vb. tekelleridir. Birleşik Amerika'da nüfusun %1'ini temsil eden milyarderler ve milyarderler, ülke zenginliğinin %60'ını ellerinde tutarlar.

İngiltere'de ülkenin ekonomisinde sekiz mali grup kesin rol oynar. Ekonominin başlıca bölümlerini denetlerler. Bir zaman-

Mali Grupların Denetledikleri Sermaye Hacmi
(Milyar dolar olarak)

lar Britanya İmparatorluğunu oluşturan ülkelerin ekonomilerini de kendilerine bağımlı kılmışlardır.

Mali oligarşinin egemenliği, diğer kapitalist ülkelerde de aynı şekildedir.

Mali oligarşi, iktisadi alandaki egemenliğini, *iştirakler sistemi* aracılığıyla yürütür. Bu sistemin özü şudur: bu büyük parababası ya da bir parabalaları grubu, hisse senetleri ve öbür yöntemler sayesinde, “ana şirket” olan en büyük hisse senetli şirketleri denetler. Ana şirket, başka şirketlerin hisse senetlerini satın alır ve büyük hisse senetleri paketine sahip olduğundan, kendisine bağlı bulunan “yavru şirketler” üzerinde egemenliğini gösterir; “yavru şirketler”de kendi “yavru şirketleri” üzerinde egemenlik kurar, vb.. iştirak sistemi sayesinde, örneğin elinde 1 milyar doları olan parababası çok daha büyük sermayeleri denetleyebilir. Büyük sermayenin egemenlik alanı, bu yoldan gitgide genişler. Bu sistem, tepe noktasında mali dünyanın en önemli kişilerinin bulunduğu bir piramide benzetilebilir.

Mali oligarşi, politik planda da egemenlik kurar; tekeller hükümet aygıtıyla bütünleşirler. Tekelci devlet kapitalizminin doğup gelişmesi işte böyledir.

3- SERMAYE İHRACI DÜNYANIN TOPRAK VE EKONOMİK BAKIMDAN PAYLAŞILMASI

Sermaye İhracı

Emperyalizmden önce, ülkelerarası ekonomik ilişkilerin başlıca biçimi, dış ticaret, meta ihracı idi. Emperyalizm ^[sayfa 181] döneminde, dünya ticareti daha da genişledi. Ama bu kez ön plana geçen, sermaye ihracıdır. Emperyalizm döneminde, *sermaye ihracı*, kapitalist dünyanın en büyük bölümünün birçok emperyalist ülke tarafından sömürülmesinin temeli haline geldi.

Tekeller egemenliğinde sanayi bakımından gelişmiş kapitalist ülkelerde bir sermayeler “fazlası” oluşur. Kuşkusuz, eğer tekeller, sermayelerini emekçilerin yaşam düzeyini yükseltmede ve tarımda gerikalmışlığı gidermede kullansalardı, hiçbir sermaye “fazlası” olmazdı. Ama, o zaman da kapitalizm, kapitalizm ol-

mazdı. Kapitalistler, sermayelerini, nerede yüksek kâr sağlarsa oraya yatırmakta kullanırlar.

Sermaye, yabancı ülkelere iki şekilde ihraç edilir: ikraz sermayesi ve üretici sermaye. *İkraz sermayesi* ihracı, başka ülkelerin hükümetlerine ya da kapitalistlerine borç verilince gerçekleşir. Borçlu ülke, faiz ödemek zorundadır. Bu andan itibaren de, işçiler tarafından yaratılan artı-değer, faiz şeklinde, sermaye ihracatçısı ülkeye akar.

Üretici sermaye ihracı, kapitalistler, başka ülkelerde sanayi işletmeleri, demiryolları, vb. kurdukları zaman ortaya çıkar. Uygulama böyle olur. Örneğin, Birleşik Amerika'da, Latin Amerika ülkelerinden birinde petrol işletmesi kurulması amacıyla, bir hisse senetli ortaklık kurulur. Çıkarılan hisse senetleri, Amerikan kapitalistleri tarafından toplanır. Hisse senetlerinin satışından elde edilen sermayelerle, işletmelerde şantiyeler faaliyete geçer. Bu işletmelerden gelen karlar, hisse senetleri sahiplerine, yani Amerikan kapitalistlerine gidecektir. Her iki durumda da sermaye, yüksek tek el elde etmek amacıyla ihraç edilmiştir.

Sermayeler, özellikle az gelişmiş ülkelere ihraç edilir. Oralarda sermaye yetersiz, toprak ucuz, hammaddeler bol, ücretler düşüktür. Bütün bunlar, sermaye için elverişli bir yatırım alanı oluştururlar. En çok Afrika'ya, Latin Amerika ülkelerine, Yakın-Doğu ve Orta-Doğu ülkelerine sermaye ihracı yapılıyor. Sanayi bakımından gelişmiş ülkelere de sermaye ihraç edilir. Sermaye ihracı, sermaye ithal eden ^[sayfa 182] ülkeler için olduğu kadar, sermaye ihracatçısı ülkeler için de ağır sonuçlar doğurur.

Sermaye ithal eden ülkelerde kapitalizm hızlı bir tempoyla ilerlerken, aynı zamanda, kendine özgü bütün çelişkiler de ortaya çıkar: yığınların sefaleti ve yıkımı, toprağın verimsizleşmesi ve diğer ulusal kaynakların barbar bir sömürüye bağımlı kılınması vb.. Yabancı sermayenin etkisi altında, az gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmesi tekyanlı, çarpıktır. Yabancı sermayenin gereksinmesine uydurulmuştur. Bütün çabalar, özellikle, maden çıkarma sanayii ve ihracata dönük tarımsal üretim üzerinde toplanır.

Sermaye ihracatçısı ülkelerde bu faaliyet, çifte sonuç verir. Bir yandan, yurtdışında kurulan işletmelerden kâr ya da faiz şekli altında dışardan artı-değer sağladıkları için, zenginliklerini artırır-

lar. Öte yandan da, sermaye ihracı ülke içersindeki yatırım olanaklarını daraltır.

Sermaye ihracı, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri pekiştirir. Ama bu, ekonomik bakımdan geri ülkelerin, gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesi demektir.

Burjuvazinin ideologları, emperyalist dönemde, sermaye ihracını, geri ülkelere yapılan bir “yardım”, bir “iyilik” olarak göstermeye çalışırlar. Buna bağlı olarak, bir de *sömürgelesizleştirme* teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teoriye bakılırsa, emperyalizm, sömürgeles sanayiinin gelişmesine katkıda bulunacak, onların metro-poller karşısındaki bağımlılıklarını azaltacaktır. Bu teori, sermaye ihracının emperyalist niteliğini gizlemeyi amaçlar. Gerçekte, burada, sömürgelesizleştirme değil, bazı ülkelerin diğer bazıları tarafından köleleştirilmesi amacı söz konusudur.

İkinci Dünya Savaşından sonra, sermaye ihracında yeni özellikler ortaya çıktı. Bazı Avrupa ve Asya ülkelerinin kapitalizmden kopması, sermaye yatırım alanını hissedilir ölçüde azalttı.

Savaştan sonra, sermaye ihracı konusunda, eşitsizlik daha da arttı. İngiltere ve Fransa, dış yatırımlarını önemli ölçüde azalttılar. Buna karşılık, Birleşik Amerika'nın sermaye [sayfa 183] ihracı ise, yoğun bir artış göstermiştir. 1949'da, yabancı ülkelere yapılan Amerikan sermaye yatırımları, diğer bütün kapitalist ülkelerin toplam sermaye yatırımından fazladır. 1939'dan 1955'e kadar, dış ülkelere yapılan Amerikan yatırımları, hemen hemen dört katlık bir artış gösterir.

Amerika Birleşik Devletleri, daha çok, az gelişmiş Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkelerinde olduğu kadar, Batı Avrupa'nın Büyük Britanya, Fransa, Batı Almanya gibi gelişmiş ülkelere de hükümet ikrazları ve kredileri şeklinde sermaye ihraç etmiştir. Birleşik Amerika, kapitalist dünyanın mali sömürü merkezidir.

Bu ikraz ve krediler, ekonomik ve hatta askeri ve politik bir nitelik taşır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki mali oligarşi, kendi denetimindeki sermaye ithalatçısı ülkelerin ekonomisini, sermaye ihraç yolu ile bağımlı hale getirmeye çalışır.

Sermaye, birçok ülke tarafından ihraç edilir. Her emperyalist ülke, hesabına gelen ülkelere sermaye ihraç etmek için çalışır.

Bu durum, giderek kapitalistler ve hatta emperyalist ülkeler arasında rekabet ve savaşıma varır ve tüm kapitalist dünyadaki çelişkileri şiddetlendirir.

Dünyanın Kapitalist Birlikler Arasında Ekonomik Bakımdan Paylaşılması

Kapitalist ülkelerde tekeller, her şeyden önce, iç pazar üzerinde tam egemenlik kurmaya çalışırlar. Onu kendi aralarında paylaşırlar ve aşırı kâr elde etmek için fiyat düzeylerini yapay olarak yüksek tutarlar. Tekeller yüksek fiyatları muhafaza etmek için iç pazarı, yabancı rekabete karşı korumak üzere omuz omuza verirler. Bu amaçla, devletler, sınırlayıcı gümrük vergileri koyarlar ve hatta bazı metallerin ithalini düpedüz yasaklarlar. Gümrük vergileri çok kez metanın değerini kat kat aşar. Böylece, tekelin iç pazardaki egemenliği sağlanmış olur.

Bununla birlikte iç pazar sınırlıdır. Büyük, işletmeler [sayfa 184] tarafından sunulan geniş meta yığınlarını emecek güçte değildir. Bunun içindir ki, tekeller, metallerini daima dış pazarlara aktarmaya çabalarlar. Ama dış pazarlar gümrük vergileriyle korunduğu zaman, buralara nasıl ulaşmalı?

Gümrük vergilerinden kurtulmak için sermaye ihracına başvurulur. Kapitalistler, yabancı ülkelerde, bu ülkelerin pazarlarını emtiyaya boğan fabrikalar kurarlar. Ağır gümrük vergilerini aşmak ve dış pazarları elde tutmakta kullanılan önemli bir yöntem de *damping*dir. *Damping* ya da zararına satış, ihraç edilen metallerin diğer ülkelerde düşük, hatta bazan üretim giderleri altında bir fiyatla satılması demektir. Tekeller, düşük fiyatlar yoluyla rakiplerini safdışı bıraktıktan sonra, meta fiyatlarını tekrar yükseltirler.

Dış pazarlar, hammadde kaynakları ve sermaye yatırım alanları uğruna savaşım, dünyanın, farklı tekellerin nüfuz bölgeleri olarak ekonomik bakımdan paylaşılmasına varır. Tekellerin şu ya da bu devletin sınırları dışına taşması, üretim ve sermayenin yüksek derecede bir yoğunlaşmasını gösterir ki, Lenin buna *supermonopole* adını vermiştir.

Bir üretim kolunda birçok tröst ya da sendika, kapitalist

dünya topluluğu içinde kesin bir rol oynamaya başladığı zaman, uluslararası tekellerin oluşum yolları yaratılmış olur. *Uluslararası tekeller* demek, çeşitli ülkelerin en büyük tekelleri arasında, pazarların ve hammadde kaynaklarının paylaşılması üzerine, üretim hacmi fiyatlar politikası vb. üzerine anlaşmalar demektir.

Uluslararası tekellerin ortaya çıkışı, 1860-1880 yıllarına kadar uzanır. 19'uncu yüzyılın sonunda, 40 kadar tekel vardı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde ise (1939), tekel sayısı 300'ü geçmiştir. Bugün 350 kadar tekel vardır. Kapitalist ülkelerin en büyük tekelleri, uluslararası tekel görünümündedir.

Lenin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, dünya elektronik sanayiinin Birleşik Amerika ve Almanya tarafından tekelleştirildiğini ortaya koyar. Almanya'da bulunan *Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft*'ın (AEG) birçok Avrupa ve Amerika ülkelerinde işletme ve şubeleri vardı. Elektronik sanayii, [sayfa 185] Birleşik Amerika'da, General Electric Company tarafından tekelleştirilmişti. Bunun da, bütün Amerika'da işletme ve şubeleri vardı ve Avrupa ülkelerine de nüfuz etmeye başlamıştı.

1907'de, bu tekeller, bütün dünyanın kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayrılması konusunda bir anlaşmaya vardılar. Alman ortaklığı, Avrupa ve bir kısım Asya pazarlarını, Amerikan kumpanyası da Amerika kıtasındaki ülkelerin pazarlarını aldı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, dünya petrol pazarı, Amerikan Standart Oil ile İngiliz-Hollanda şirketi Royal Dutch Shell arasında paylaşılmıştı.

Uluslararası tekeller, egemenliklerini, silah üretimi dahil, bütün sanayi kollarında yürütmüşlerdir. İngiltere'de Cickers Armstrong, Fransa'da Schneider-Creusot, Almanya'da Krupp gibi en büyük savaş sanayi firmaları, uzun bir dönem boyunca birbirlerine bağlı kaldılar. Sürüm alanlarını paylaşmışlardı ve her iyi ödeme yapana silah sağlıyorlardı. Bu firmalar arasındaki ilişkiler savaş boyunca devam etti.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde uluslararası birlikler devletlerarası gruplaşmalar ortaya çıktı. Bunlar arasında en güçlüleri, Fransa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya'nın kömür ve metalurji sanayiini içine alan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği, altı Avrupa ülkesini biraraya getiren Avrupa Ekonomik

Topluluğu (Ortak Pazar) ve Avusturya, İngiltere, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsviçre ve İsveç'in katıldıkları Avrupa Serbest-Değişim Birliğidir (AELE).

Kapitalist ülkelerin eşit olmayan gelişmesi nedeniyle, uluslararası tekellerin güçler ilişkisi sürekli olarak değişir. Uluslararası tekellerin yaratılması, dünyanın paylaşılması uğruna savaşımın sona erdiğini ve emperyalist ülkelerin barışçı işbirliğine giriştiklerini değil, bu savaşımın keskinleştiğini gösterir.

Böylece, sermaye ihracı ve uluslararası tekellerin oluşmasıyla mali sermaye kodamanları, dünyayı ekonomik planda bölüşürler, yani dünya nüfuz bölgelerine ayrılır. Dünyanın ^[sayfa 186] ekonomik bakımdan paylaşılması uğruna savaşım, dünyanın toprak bakımından paylaşılması uğruna savaşımı doğurur.

Dünyanın Toprak Olarak Paylaşılması ve Yeniden Paylaşılması Uğruna Savaşım

Emperyalizme geçiş döneminde, sömürgelere elkoyma, bir hayli ileri gitmiştir. 1876'dan 1914'e kadar "büyük" devletler, 25 milyon kilometrekarelik sömürge, yani metropollerin kendi yüzölçümlerinden bir-buçuk kat fazla bir toprak elde ettiler. En büyük sömürge sahibi devlet İngiltere olmuştur. 1876'da sahip olduğu sömürgelerin yüzölçümü 22,5 milyon kilometrekare ve nüfusu da 251,9 milyondur. 1914'te, yüzölçümü toplamı 11 milyon kilometrekare ve nüfusu da 141,6 milyon daha artmıştır. 1876'da Almanya'nın, Birleşik Amerika'nın ve Japonya'nın sömürgeleri yoktu. Fransa'nın ise yok gibiydi. 1914'e doğru, bu dört büyük devlet, yüzölçümü 14,1 milyon kilometrekare ve nüfusu da, aşağı yukarı 100 milyon olan bir sömürge topluluğuna sahip oldu.

20'inci yüzyıl başında, dünyanın toprak olarak paylaşılması tamamlanmıştı. Artık, "serbest" toprak kalmamıştı. Öyle ki, herhangi bir toprak eski sahibinden ancak zorla alınabilirdi. Dünyanın yeniden paylaşılması sorunu gündeme geldi.

Dünyanın yeniden paylaşılması uğruna ilk savaş 1898'de, ABD'nin İspanya'ya karşı açtığı savaştır. Sonuçta, Amerikan emperyalistleri, Filipinler, Porto-Rico, Guam, Küba, Hawai ve Samoa adalarını zaptettiler.

Dünyanın yeniden paylaşılmasını gerçekleştirmek için emperyalistler Birinci ve İkinci Dünya Savaşını başlatmışlardır.

Kapitalizmin emperyalist aşamaya geçişiyle, *dünya kapitalist ekonomi sisteminin* oluşumu tamamlanır. Bu sistemin oluşumu, ekonomik bakımdan az gelişmiş ülkelerin, güçlü emperyalist devletlere boyun eğmesiyle olur. Emperyalizmin sömürge sistemi, dünya kapitalist ekonomi sisteminin ^[sayfa 187] bütünüleyici parçasıdır.

Emperyalist Sömürge Sistemi

Emperyalist sömürge sistemi, sömürgeleri, yarı-sömürgeleri ve emperyalist devletler tarafından ezilen ve sömürülen bağımlı ülkeleri içine alır. Emperyalist sömürge sistemi, 19'uncu yüzyılın son üçte-biri ve 20'inci yüzyılın başında, dünyanın, emperyalist devletler tarafından toprak ve ekonomik bakımdan paylaşılmasının sonucudur.

Kapitalizmin savunucuları, emperyalizmin sömürge ve bağımlı ülkeleri uygarlaştırdıklarını, sömürge ve bağımlı ülke halklarının kültürlerini yükselttiklerini tanıtmaya çalışırlar. Aslında bu yakıştırmaların gerçekte hiçbir ilgisi yoktur. Sömürge ve bağımlı ülkeleri ayırdeden şey, kültürün ilerlemesi değil, nüfusun hemen hemen tam kara cahilliği, tıbbi tedavinin yokluğu, ekonominin geriliğidir. Emperyalistler, egemenliklerini sürdürmek için bu ülkelerde ilerlemeyi, yapay yollarla engellerler. Emperyalistler, sömürgeleri, buralara, "uygarlık" götürmek için değil, azami kâr sağlamak için zaptederler.

Emperyalist dönemde sömürge ve bağımlı ülkelerin önemi, emperyalist devletler için, sürüm alanları olarak hatırı sayılır ölçüde artar. Örneğin, 1930'da İngiltere, bütün ihracatının %43,5'ini, 1949'da %54'ünü sömürgelerine yöneltiyordu. Emperyalistler, kendi sömürge ve bağımlı ülkelerini, uyguladıkları gümrük politikası sayesinde rekabetten koruyarak, en berbat mallarını, yüksek fiyatlarla bu ülkelere sevketme olanağına sahip olurlar.

Sermaye yatırım bölgeleri olarak, sömürgelerin rolü sürekli artar. Emperyalistler buraları yabancı rekabetten uzak tutarlar. Emek-gücü ve hammaddeler ucuzdur. Emperyalistlere, yatırımları

sermaye üzerinden yüksek kârlar sağlayan da budur. Sömürge-lerde, sermayeler, genel kural olarak maden çıkarma sanayiine ayrılır. Tarımda ise, herhangi bir tarımsal üretim üzerinde uzmanlaşma sözkonusudur (kauçuk, [sayfa 188] kahve, pamuk, vb.). Bu nedenle, sömürge ülkelerin gelişmes tek yanlı bir nitelik taşır. Emperyalist devletler için sömürgeler, hammadde ve tarım ürünleri teslim eden basit bir ek haline gelirler.

Kapitalist tekeller en fazla hammaddeye sahip olmaya çalışırlar. Örneğin, 1962 sonu itibarıyla kapitalist ülkelerde tahmin edilen petrol rezervleri -26.689 milyon tonu, yani %69'u Yakın-Doğu ve Orta-Doğu, %0,6'sı Batı Avrupa ülkelerinde olmak üzere- 38.755 milyon tona yükseliyordu. Bunun içindir ki Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa, İtalya vb. ülkelerin tekelleri arasında, Yakın-Doğu ve Orta-Doğunun petrol kaynakları uğruna savaşım, devam etti. Hammadde kaynaklarının elde edilmesi, sanayi te-kellerine, dünya pazarlarına fiyat empoze etme ve yüksek kârlar sağlama olanağı verir.

Sömürge ve bağımlı ülkelerin askeri stratejik rolü de art-mıştır. Emperyalist devletler, destek noktalarını, deniz ve hava üs-lerini bu ülkelerde kurarlar.

Metropollerin mali sermayesi, sömürge ve bağımlı ülke hal-klarını amansızca sömürür. Genel kural olarak, bu ülkelerde iş yasası diye bir şey yoktur. Çocuk emek-gücü geniş ölçüde kulla-nılır, kadın emeğine erkeklerden daha düşük ücret ödenir. Ücret çok düşük, işgünü 12-14 saattir. Bu ülkelerdeki emekçilerin için-de buldukları dayanılmaz durum, açlığa, salgın hastalıklara, nüfusun düşkünleşmesine neden olur.

Emperyalist boyunduruk ve sömürü, sömürge ve bağımlı ülkelerin halklarını zorunlu olarak direnişe ve kendi ulusal bağım-sızlıkları uğruna savaşıma iter. Emperyalizmin yıkılıp parçalan-masının başlangıcı olan İkinci Dünya Savaşından sonra, ulusal kurtuluş hareketleri, büyük bir genişlik kazanmıştır. [sayfa 189]

4- TEKEL KARI, TEKELCİ KAPİTALİZMİN İTİCİ GÜCÜ

Tekele Kârı

Kapitalizmin her aşamadaki temel ekonomik yasası, artı-

değer yasasıdır. Kapitalist yapının gelişmesini bu yasa belirler. Bu, kapitalistlerin, işçilerin ödenmemiş emeğine elkoyma, artı-değeri artırma isteğini ifade eder. Ama, kapitalizmin temel ekonomik yasasının sürdürdüğü işlev biçimleri, kapitalizmin birbirinden farklı aşamalarında aynı değildir.

Emperyalizmden önce, serbest rekabetin egemen olduğu dönemde, en fazla kâr sağlama, sermayeleri bir üretim dalından bir başka üretim dalına azçok serbest bir aktarmayla birlikte geliyordu. Birbiriyile rekabet eden birçok işletme vardı. Bunun sonucu, ortalama kâr oranı oluşuyordu.

Emperyalizm döneminde, serbest rekabetin yerini tekellerin egemenliği aldı. Bu durum, tekellere şu ya da bu üretim dalında en yüksek kân elde etme olanağı veren ekonomik koşulları yaratır. *Yüksek tekel kân*, tekellerin, belli bir üretim ya da değişim alanında, yürüttükleri egemenlik sayesinde aldıkları, ortalama kânın üzerinde bir kâr fazlasını içerir.

Emperyalizmde, tekeller tarafından üretilen metalar, önceden olduğu gibi, üretim fiyatlarına değil, *tekel fiyatına* satılırlar. Bu fiyat, üretim harcamalarını ve yüksek bir tekel kânını içerir.

Kapitalistler, yüksek tekel kânını hangi yollardan gerçekleştirebilirler?

Tekel Kânının Kaynakları

Tekel kânının temeli, her kapitalist kârda olduğu gibi, aşırı şekilde sömürülen işçilerden sızdıran *artı-değerdir*. Üretimin örgütlenmesi konusunda, işin makineleşmesinin, “rasyonalizasyon”unun ve yeğînleştirilmesinin sonucu olarak, çeşitli terletme sistemlerinin büyük çapta uygulanması, [sayfa 190] artı-değer oranı ve kitlesinin artırılmasına varır. Ücretini aldıktan sonra da işçinin, burjuvazinin bir başka kesimi –ev sahipleri, tüccarlar vb.– tarafından sömürülmesi devam eder.

Köylülüğün sömürülmesi de yüksek tekel kân için bir kaynaktır. Tekeller köylü yığınlarını sömürürler. Bunlar, mamul maddeleri yüksek fiyatla satarlar ve aynı zamanda gırtlaklarına kadar borca batan, kendi işletmelerinin yıkımıyla, topraklarının ve mülklerinin yok pahasına elden çıkmasıyla karşı karşıya bulunan köylü-

lerin tanımsal ürünlerini ucuz fiyatla satın alırlar.

Proletarya, emekçi köylülük ve nüfusun bütün dargelirli grupları, burjuva devlet ve onun gerisinde bulunan büyük tekeller adına, *vergilerle, borçlanmalarla ve kağıt paranın değer kaybetmesiyle* ifade edilen ve halk yığınlarının durumunu daha da ağırlaştırarak ek bir sömürü boyunduruğuyla karşı karşıya kalırlar.

Tekeller, *sömürgelerdeki ve diğer az gelişmiş ülkelerdeki halkları sömürerek*, büyük ölçüde zenginleşirler. Oralarda ücretler, en zorunlu maddeleri almak için bile yetersizdir. Vergiler, emekçilerin bellerini büker. Hem sanayide, hem de tarımda, açıkça, zorla çalıştırma uygulanır. Tekeller, sömürge ülkelerde, metalleri yüksek fiyatla satarak, hammaddeleri ve besin maddelerini düşük tekel fiyatına satın alarak da zenginleşirler. Bu eşit olmayan değişim yoluyla, az gelişmiş ülkeler yılda 14-16 milyar dolar kaybederler.

Savaşlar ve ekonominin askerileştirilmesi yolu ile de yüksek tekel kârları elde edilir. Savaş zamanlarında, işçilerin sömürülme derecesi önemli ölçüde artar. Çünkü, işletmelerde en sert iş disiplini uygulanır. Vergiler yükselirken meta fiyatları da yükselir. Bütün bunlar kapitalistlere sınırsız karlar sağlar. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında, Amerikan tekellerinin kazançları, yedi kattan fazla artmıştır. Barış zamanında, ekonominin askerileştirilmesi, yani işletmelerin savaş malzemesi üreten işletmelere dönüştürülmesi sayesinde kârlar yükselir. Dolayısıyla, savaş malzemesi üretimiyle uğraşan Amerikan tekellerinin kazançları, yedi kattan fazla artmıştır. Barış zamanında, ekonominin askerileştirilmesi, yani işletmelerin savaş malzemesi üreten ^[sayfa 191] işletmelere dönüştürülmesi sayesinde kârlar yükselir. Dolayısıyla, savaş malzemesi üretimiyle uğraşan Amerikan tekellerinin kar oranı, bugün, sivil üretim kollarının kâr oranından %50-100 daha yüksektir. Tekellere sınırsız kârlar sağlayan savaş malzemesi üretimi, kaçınılmaz olarak emekçi halkın durumunun kötüleşmesi sonucunu doğurur.

Tekelci sermayenin, yüksek kâr sağlamak için kullandığı başlıca yollar bunlardır. Emperyalist dönemde, kapitalizmin temel ekonomik yasasının işleyişi, en geniş halk yığınlarına -işçilere, köylülere, sömürge ve bağımlı ülke halklarına- çokküşünü hızlan-

dırdıkları tekelci sermayeye karşı, emperyalizme karşı savaşımına
bir temel sağlar. [sayfa 192]

SEKİZİNCİ BÖLÜM TARİHTE EMPERYALİZMİN YERİ KAPİTALİZMİN GENEL BUNALIMI

1- TARİHTE EMPERYALİZMİN YERİ

Emperyalizm, kapitalizmin en yüksek ve en son aşamasıdır. Emperyalizmin tarih içindeki durumunu belirlerken, Lenin, emperyalizmin, kapitalizmin özel bir aşaması olduğunu gösteriyordu. Emperyalizmin üç temel özelliği vardır: emperyalizm, 1) tekелci kapitalizmdir; 2) asalak ve çürüyen kapitalizmdir; 3) cançekişen kapitalizmdir.

Emperyalizm, Tekelci Kapitalizmdir

Ekonomik yapısı dolayısıyla, emperyalizm, daha yukarda da söylediğimiz gibi *tekelci* kapitalizmdir. Tekellerin egemenliği, onun başlıca özelliğidir ve tek başına bu, emperyalizmin tarihteki yerini belirler.

Emperyalizm ve Sosyalizmde Bölünme adlı yapıtında Lenin, tekелci kapitalizmin dört temel belirtisini ya da tekellerin [sayfa

193] dört temel kategorisini günışığına çıkartmıştır.

Birincisi, tekel, üretimin çok yüksek dereceye varan yoğunlaşmasından doğmuştur. Burada, kapitalist tekelci gruplaşmaları, kartelleri, sendikaları, tröstleri, konsorsiyumları belirtmek gerekir. Bunlar, kapitalist ülkelerin ekonomik yaşamında kesin bir rol oynarlar. Üretimin yoğunlaşmasından doğan tekellerin, kapitalist ülkelerin ekonomisinde ve politikasında egemen duruma gelmeleri, kapitalizmin yeni evrim aşaması olan emperyalizmi niteler.

İkincisi, tekel, önceleri basit araçlar, pek güçlü mali merkezler haline gelen bankalardan doğmuştur. Her gelişmiş kapitalist ülkede milyonlarla oynayan 5-10 büyük banka, sanayi sermayesi ile banka sermayesinin “personel birliği”ni gerçekleştirir. Mali sermaye ve mali oligarşi, toplumun ve ulusun ekonomik ve politik yaşamını kendi iradesine bağımlı kılar. Bir avuç milyarder ve milyoner, hiçbir denetim görmeden, ülkenin bütün kaynaklarını gönüllerince yönetirler.

Üçüncüsü, tekeller, başlıca hammadde kaynaklarını, pazarları, sermaye yatırım alanlarını daha çok *ellerinde toplarlar*. Egemenlikleri, aynı aynı ülkelere ve hatta bütün bir kıtaya yayılabilir. Başlıca hammadde kaynaklarına, pazarlara, sermaye yatırım alanlarına tekel olarak sahip olma, kapitalist kampın kendi bağrındaki çelişkileri son derece ağırlaştırarak, ayrıca bir avuç mali sermaye kodamanının yürüttüğü baskıyı pekiştirmiştir.

Dördüncüsü, tekeller emperyalist devletlerin sömürgeci politikalarından doğmuştur. Toprakların “serbest fetih” çağının yerini, halkların ekonomik ve politik uydulaştırılmasının etkeni olan sermaye ve meta ihracı yoluyla, sömürgelelere ekonomik sızma aldı.

Sonuç olarak, tekel, dev işletmeleri bir bütün haline getirir, yüzbinlerce insanın emeğini biraraya toplar, pazarları ve hammadde kaynaklarını denetler, bütün uzman ve bilginleri emrinde tutar. Tekeller, kapitalist rejimde, üretimin toplumsallaştırılmasını mümkün olan en son sınıra götürürler. [sayfa 194] Ama üretimin bu dev toplumsallaşması, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır ve bir avuç kapitalistin çıkarna hizmet eder. Üretici güçlerin bu devsel gelişmesinden halk yığınları hiçbir çıkar sağlamamakla

kalmaz, aynı zamanda onların sefaletleri ve sömürgeleri en geniş boyutlara ulaşır. Böylelikle, tekellerin egemenliği, kapitalizmin temel çelişkisi olan *üretimin toplumsal niteliği ile emek ürünlerinin kapitalist özel mülk edinilmesi arasındaki çelişkiyi* büyük ölçüde şiddetlendirir. Kapitalizm, emperyalist aşamada, insan toplumunun gelişmesini dizginleyen gerici bir güce dönüşür.

Lenin, tekellerin sonunun, üretimin en geniş ölçüde toplumsallaşmasına vardığını göstermiştir. Üretimin toplumsallaşmasının ve gelişmesinin yüksek düzeyi, toplumun sosyalizme dönüşümü için *maddi koşulların biraraya geldiğini gösterir*.

Emperyalist aşamada, toplumun üretici güçlerinin yüksek gelişme düzeyi ile emek ürünlerinin kapitalist özel mülk edinme biçimi birbiriyle çatışır. Bunun sonucu, ekonomik bunalım dönemlerinde üretici güçler ağır gelişir, ya da geriler. Öte yandan, tekeller, emekçiler üzerindeki baskıyı son sınırına vardır. İşçi sınıfı, savaşında çelikleşir ve iktidarı ele alabilecek duruma gelir.

Lenin, emperyalist dönemde, kapitalizmden, daha yüksek bir toplumsal ve ekonomik bir rejime geçiş döneminin bütün belirtilerinin oluştuğunu ve ortaya çıktığını göstermiştir. Emperyalizmin, kapitalizmin en yüksek ve en son aşamasının tarihsel rolü işte budur.

Emperyalizm, Asalak ya da Çürüyen Kapitalizmdir

Emperyalizm, yalnızca tekelci kapitalizm değildir, aynı zamanda, *asalak ve çürüyen* kapitalizmdir de. Emperyalizmin asalak niteliği, kapitalistlerin pek büyük çoğunluğunun üretimle hiçbir şekilde ilişkilerinin bulunmaması olgusunda görülür.

Kapitalistler kendilerine bir gelir sağlayan hisse senetlerinin, [sayfa 195] devlet tahvillerinin ve öteki değerlerin sahipleri haline gelmişlerdir. İşletmelerin doğrudan doğruya yönetimi ise; ücretli teknik elemanlara bırakılmıştır.

Kapitalizmin çürümesi, her şeyden önce, onun mevcut üretici güçlerden yararlanmaya, işsizlere iş sağlamaya, fabrikaları tam kapasite ile çalıştırmaya elverişsizliğinde görülür. Kapitalist ülkelerin en zengini olan Amerika Birleşik Devletleri'nde, işsizlik, kronik bir haldedir ve üretimin düşüklüğü özellikle önem taşır.

Tekelci kapitalizmin çürümesi ve asalaklığı, burjuvazinin asalakça gereksinmelerini sağlayan, üretken olmayan alanlarda çalışan kimselerin sayısının ve emekçilere karşı yöneltilen zor ve baskı aygıtının büyümesi bakımından da kendini gösterir.

Kapitalizmin asalak niteliği, sermaye ihracında, militarizmin ilerlemesinde, savaş kışkırtıcılığında da ifadesini bulur. Gittikçe artan kaynaklar, maddi malların üretiminde değil, üretici güçlerin, her şeyden önce de toplumun başlıca üretici gücü olan insanın tahribinde kullanılır. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşında 10 milyon insan ölmüş ve 20 milyon insan yaralanmıştı. Milyonlarca insanı, açlık ve çeşitli salgın hastalıklar alıp götürmüştür. İkinci Dünya Savaşında ise aşağı yukarı 50 milyon insan öldü. İşte, emperyalistlerin kendi çelişkilerini savaş yoluyla çözümleme girişimlerini, insanlık bu fiyatla ödemiştir.

Emperyalizm aşamasındaki kapitalizmin çürümesinin nedeni, tekelin kendisinin (fiyatların yapay olarak yükseltilmesi sonucu yüksek kârları güvence altına aldığı kadıyla) imalat yöntemlerinin yetkinleştirilmesi hızını düşürmesi, yani bir durgunluk eğilimi yaratmasıdır.

İnsanlık atom enerjisinin evcilleştirilmesine, uzay araştırmalarına, kimyanın gelişmesine ve üretimde otomatizasyona, ve bilim ve tekniğin öteki gözalıcı gerçekleştirmelerine bağlı bilimsel ve teknik bir devrim evresine girmiş bulunmaktadır. Ne var ki, kapitalizmde üretim ilişkileri, bilimsel ve teknik devrim için pek dardır. Emperyalizm, teknik ^[sayfa 196] ilerlemeden, esas olarak askeri amaçlarla da yararlanır. İnsan dehasının gerçekleştirmelerini, emperyalizm, insanlığın kendisine karşı çevirir.

Bununla birlikte, yüksek tekel kân elde etme tutkusu, kapitalistleri bile, en üretken modern tekniği buyur etmeye isteklendirir. Ama, tekelci devlet kapitalizminde modern tekniğin üretime sokulması, işçi sınıfına karşı kullanılır. Kapitalist otomatizasyon, işçi sınıfını geçim aracından yoksun bırakır, işsizlik yaygınlaşır, emekçilerin yaşam düzeyi düşer.

Demek ki, emperyalizmde birbirine karşı iki eğilim vardır: bir yandan tekniğin gelişmesi, öte yandan da, teknik ilerlemenin dizginlenmesi.

Kapitalizmin çürümesiyle, emperyalist burjuvazi, kazançları

sayesinde, fazla kalabalık olmayan işçi aristokrasisi tabakalarını, sık sık verdikleri sadakalarla sistemli olarak baştan çıkarır. Burjuvazinin desteklediği bu tabaka, sendikaların ve işçi sınıfının öbür örgütlerinin başına geçer. Bunlar, tıpkı küçük-burjuva unsurlar gibi, işçi hareketi için önemli bir tehlike oluştururlar.

Burjuvazinin, toplumsal barışı ve kapitalizmin reformist yoldan “iyileştirme”sini göklere çıkararak işçilerin bilinci üzerinde zararlı bir etki yapması, işçi aristokrasisi aracılığı ile olur. İşçi aristokrasisi, işçileri bölerek, onların kapitalizmi devirmek için güçlerini biraraya getirmelerini engeller.

Emperyalizm, iç politikada olduğu kadar dış politikada da, burjuva demokrasiden politik gericiliğe yaptığı dönüşle de nitelenir.

Anti-komünist ve anti-proleter yasalar, komünist partilerin yasaklanması, komünistlerin ve diğer öncü işçilerin yığın halinde işten kovulmaları, işletmelerdeki kara listeler, memurların rejime bağlılıklarının araştırılması, demokratik basın karşısında polis baskısı, grevlerin silahlı kuvvetler tarafından bastırılması, bütün bunlar, emperyalist burjuvazinin egemenliğini sürdürmek için başvurduğu yöntemlerin bir kısmıdır. İşte, tekelci sermayenin asalaklığının ve çürümesinin başlıca öğeleri bunlardır. [sayfa 197]

Kapitalizm geliştikçe, asalaklığı ve çürümüşlüğü daha bir şiddetli ortaya çıkar. Bir zamanlar İngiltere’de böyle olmuştu. Sonra ABD, en ileri ülkeler arasında yer aldı.

Amerikan kapitalizminin tüm evrimi, Birleşik Amerika’nın bugün kapitalist dünyanın çürümüşlüğüne ve asalaklığının başlıca odağı olduğunu gösterir.

Emperyalizm, Cañekişen Kapitalizmdir

Lenin, emperyalizmin, cañekişen kapitalizm olduğunu söylüyordu. Bu emperyalizmin geçici bir nitelik taşıması demektir. Kapitalizmin bütün çelişkilerini, ötesinde proletarya devriminin başladığı en son sınıra kadar ağırlaştırır.

Baş *çelişki*, *emek* ile *sermaye* arasındaki çelişkidir. Tekelci kapitalist rejimde, emekçi yığınlar acımasızca sömürülmüşlerdir ve bu sömürünün eşine tekel-öncesi kapitalizmde raslanmamıştır.

Eski sömürü yöntemlerine yenileri eklenir. Büyük kapitalistlerin tekel durumu, kapitalistlere, emeği görülmedik bir tarzda yeğleştirme, büyük bir sürekli işsizler ordusunun varlığı nedeniyle düşük tekel fiyatı üzerinden emek-gücü satın alma, tüketim malları için tekel fiyatları saptayarak ve tüketicilere ağır mali yükler, para cezaları vb. yükleyerek emekçileri tüketiciler olarak soyma olanağı verir. Aşırı sömürü, emperyalizm yoluyla siyasal bakımdan daima daha çok ezilen işçi sınıfının maddi durumunun kötüleşmesi, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımını daha da keskinleştirir. Sonuç: işçi sınıfının eski savaşım yöntemleri yetersiz duruma gelir. Proletarya, ekonomik ve politik planda çift yönlü savaşım vererek, gittikçe gözüpek bir şekilde, devrimci politik savaşım yoluna girer.

Böylece emperyalizm, işçi sınıfını, sosyalist devrimin eşliğine getirir.

Emperyalist aşamada, *nüfuz alanları uğruna savaşımında emperyalist güçler arasındaki çelişki* şiddetlenir. Her kapitalist grup, sermayeleri için bir eylem alanı olan pazarları ve [sayfa 198] hammadde kaynaklarını ele geçirmeye ve elinde tutmaya çalışır.

Kapitalistler arasındaki nüfuz alanları uğruna savaşımında en geniş desteği devlet sağlar. Bu nedenledir ki, emperyalist ülkeler arasındaki çetin savaşım, emperyalizmi zayıflatan, emperyalizmin temellerini yıkan askeri çatışmalara neden olur.

Emperyalist dönemde, özellikle emperyalizmin bugünkü aşamasında, bir yandan *sömürgeler ve bağımlı ülkeler*, öte yandan da *emperyalist güçler* arasındaki çelişkiler, adamakıllı keskinleşir. Emperyalist güçler, az gelişmiş ülke halklarını amansızca soyar ve sömürürler. Emperyalist baskının artması ve sömürge ve bağımlı ülkelerde kapitalizmin gelişmesi, bu halkların kurtuluşları uğruna yürüttüğü savaşımı yoğunlaştırır.

Sosyalizmin ortaya çıkması ve kökleşmesi, ezilen halkların kurtuluş çağını başlattı. Ulusal kurtuluş devrimleri, sömürgecilere ezici bir darbe indirdi. Son 20 yıl içerisinde sömürge imparatorluklarının harabeleri üzerinde, hemen hemen, insanlığın üçte-birini temsil eden 50'den fazla egemen devlet ortaya çıktı.

İşte, emperyalizmi cançekişen kapitalizme dönüştüren başlıca çelişkiler bunlardır. Ama emperyalizmin bu ayırdedici özelli-

ği, kapitalizmin kendiliğinden ölebileceği, kendi kendine yıkılacağı anlamına gelmez. Emperyalizm, cançekişen kapitalizmdir, çünkü, kapitalizmin çelişkilerini en son sınıra getirdikten sonra, sosyalist devrimi gündeme koymuş ve onu pratikte kaçınılmaz hale getirmiştir.

Sosyalist devrimin önce Rusya'daki sonra da birçok Avrupa ve Asya ülkelerindeki zaferi, Lenin'in emperyalizmin, cançekişen kapitalizm olduğu yolundaki sözlerinin parlak şekilde doğrulanmasıdır.

Tekelci Devlet Kapitalizmi

Üretimin yüksek derecede toplumsallaşması, özel tekellerle devlet tekellerinin, devlet aygıtıyla mali oligarşinin [sayfa 199] birbirleriyle sıkı sıkıya kaynaşması *tekelci devlet kapitalizminin* niteliğidir. Bu bütünleşmenin amacı, tekellerin daha büyük ölçüde zenginleşmesi için ülke ekonomisine elkoymaktır.

“Tekelci devlet kapitalizmi, deniyor SBKP programında, devlet gücü ile tekellerin gücünü, tekelleri zenginleştirmek, işçi hareketini ve ulusal kurtuluş savaşımını ezmek, kapitalist rejimi kurtarmak ve saldırı savaşları açmak için bir tek mekanizmada birleştirmiştir.”*

Emperyalist dönemde, bütün kapitalist ülkelerdeki hükümetler, başlıca tekellerin güvendiği temsilcilerden ya da tekellerin kendilerinden oluşmuştur. Öte yandan, en büyük tekelerde, önemli ve kazançlı makamların, genel olarak bakanlara, generalere, diplomatlara verildiği görülür.

Örneğin, Birleşik Devletler'de, 1955'te 272 önemli devlet makamından 150'si büyük kapitalistler ve 30'u da, kumpanyaların danışman avukatları tarafından tutulmuştu. Rockefeller mali grubu, hükümette, bir işadamları hükümetinin başında ve 15 sınıai ve mali şirketin müdürü olan bakan Dulles tarafından temsil ediliyordu. Du Pont grubu, hükümette, General Motors'un eski başkanı olan savunma bakanı Wilson tarafından uzun süre tem-

* *Verse le communisme*, SBKP XXII. Kongresi belgelerinden derleme, Moskova 1961, s. 502-503.

sil edildi. 1964'te kurulan Amerikan hükümeti, en önemli makamları en büyük tekel temsilcilerine sunmuştu. Ford Motor Company'nin başkanı Mac Namara'nın savunma bakanlığına atanması, böyle olmuştur. Durum, öteki kapitalist ülkelerde de aynıdır. Bütün bunlar, devlet aygıtıyla büyük tekellerin içiçe geçmesini kanıtıyor. Devlet, tekeli burjuvazinin işlerini yürütmeyi üstlenen bir komiteden başka bir şey değildir.

Bugün, tekeli devlet kapitalizminin başlıca belirtileri nelerdir? Bunlar, *devletin çeşitli denetim biçimleri*, ekonomik faaliyeti düzenleme önlemleri, devlet mülkiyetinin tekellerin yararına kullanılması, kapitalist tekellere *meta siparişleri* şeklinde devlet yardımı, devlet güvencesi altında *sermaye ihracı* vb.'dir. Ama tekeli devlet kapitalizminin bütün bu ^[sayfa 200] belirtileri, aynı amacı güderler: mali oligarşiyi zenginleştirmek.

Bütçe giderleriyle devlet işletmeleri kurulması ve devlet mülkiyeti haline gelen özel işletmelerin burjuva devlet tarafından ulusallaştırılması, mali oligarşiyi zenginleştirmekte önemli rol oynarlar. Devlet, işletmeleri kurarken, inşa işleri, en elverişli koşullarla, özel tekellere verilir. Kurulduktan sonra, bu işletmeler, genel olarak en ucuz fiyatla en büyük tekellere kiralanarak ya da en düşük fiyatla bu tekellere satılarak sömürü devam edip gider. Eğer devlet, özel işletmeleri ulusallaştırırsa, bu, kapitalistlerin çıkarına yapılır. İşletmelerin eski sahiplerine, genel olarak ulusallaştırılan işletmenin değeri üzerinde bir ödeme yapılır; bunlar en büyük tekeller yararına işletilirler. Böylece, her iki halde de devlet, kapitalistlerin lehine müdahalede bulunur.

Tekeli devlet kapitalizmi, işçi sınıfının sömürülmesinde bir yeğleşmeyi ve tüm emekçilerin yaşam düzeyinde bir düşmeyi birlikte getirir. Devlet gücüne dayanan tekeller, işçi sınıfının sömürülme derecesini artırır, işletmelere öldürücü bir sistem sokarlar, vergiler ve yüksek fiyatlarla emekçilerin soyulmasını yeğleştirirler. Bütün bunlar, çelişkilerin ve emek ile sermaye arasındaki savaşımın keskinleşmesi sonucunu verir.

Öte yandan, tekeli devlet kapitalizmi, kapitalist rejimde, üretimin toplumsallaşmasını en yüksek düzeye ulaştırarak, sosyalizme maddi hazırlığı tamamlar; o, öncü belirtidir. Bununla birlikte, sosyalizme geçmek için, işçi sınıfının iktidarı alması gerekir.

Tekelci devlet kapitalizmi, farklı ülkelerde, farklı dönemlerde ve ulusal ekonomi dallarında eşit olmayan bir şekilde gelişir. Bu nedenledir ki, dünya savaşları ve ekonomik bunalımlar, militarizm ve politik alt-üst olmalar, tekelci sermayenin, tekelci devlet sermayesine dönüşmesini hızlandırmıştır.

Sağ sosyalistler ve revizyonistler, tekelci devlet kapitalizminin emperyalizmin niteliğini değiştireceğini ileri sürerler. Onlara göre devlet, kapitalist ülkeler ekonomisinde kesin bir ^[sayfa 201] güç haline gelecektir, ekonominin bütün toplum yararına planlanmış yönetimini sağlayabilecektir, vb.. Olaylar, bu aldatmacayı çürütüyor.

Tekelci devlet kapitalizmi, emperyalizmin niteliğini değiştirmez. Üretim ve bölüşüm sistemi içinde başlıca sınıfların durumunu değiştirmek şöyle dursun, tam tersine, emek ile sermaye, tekeller ile ulusun çoğunluğu arasındaki uçurumu derinleştirir. Kapitalist ekonomiyi bir düzene sokmak için devlet tarafından yapılan girişimler rekabeti de, üretimdeki anarşiyi ortadan kaldırmadı, ekonominin uyumlu gelişmesini toplum çapında sağlayamadı, çünkü üretimin temelinde, kapitalist mülkiyet ve ücretlilerin sömürüsü yatmaktadır. Modern kapitalist ekonominin evrimi, “bunalımsız” ve “planlı” kapitalizm konusundaki burjuva teorilerini çürütmektedir. Tekelci devlet kapitalizminin diyalektiği, burjuvazinin umudu olarak kapitalist sistemi pekiştirme yerine, sistemin çelişkilerini daha da ağırlaştırarak, onu, temellerine kadar sarıyor.

Gelişme yolundaki birçok ülkede (Hindistan, Endonezya vb.), devlet, ekonomik planda bir dizi önlemler alıyor, büyük işletmeler inşasına koyuluyor, ağır sanayi gelişmesini izlemekte özel bir dikkat gösteriyor. Oysa, burada görülen gelişme, tekelci devlet kapitalizmi değil, *devlet kapitalizmidir*. Devlet kapitalizmi, ekonomik gelişmede, emperyalistlere karşı ekonomik bağımsızlığı kazanmakta bu ülkelere yardım ettiği için ilerici bir rol oynar.

Ekonomik ve Politik Gelişmenin Eşitsizliği Yasası

İşletmelerin, sanayi dallarının ve ülkenin eşit olmayan gelişmesi, çağdaş kapitalist dönemin yapısının gereğidir. Gelişmenin

eşitsizliği, kapitalist üretimdeki rekabet ve anarşiden gelir. Bununla birlikte, tekel-öncesi dönemde kapitalizm az çok düzenli gelişebilmişti. Kapitalist ülkelerin birbirlerini geçmeleri oldukça uzun bir zaman almıştır. Kapitalizmin eşit olmayan gelişmesinin niteliği emperyalizme geçişle [sayfa 202] değişti. Bu andan başlayarak, bazı ülkelerin evrimi ardışık sıçramalarla oldu. Teknikte olağanüstü ilerlemeler, bazı ülkelere, rakiplerini hızla geçme olanağı sağladı. Öne geçen ülkeler büyük çapta hammadde kaynakları, yani pazarlar ve bir sermaye yatırım alanı ele geçirmeye çalıştılar. Ama, artık yağma edilecek topraklar kalmamıştı, çünkü dünya bütünüyle paylaşılmıştı.

Emperyalist devletler arasındaki ekonomik ve askeri kuvvetler oranının değişmesi, onları karşı karşıya getirdi. Önceden paylaşılmış olan dünyanın yeniden paylaşılması için savaşım başlamıştı. Güçler oranında meydana gelen değişmeler, kapitalist dünyanın düşman gruplara bölünmesine yolaçtı. Emperyalist kamptaki çelişkilerin yeğinleşmesi, emperyalistlerin zayıflamasına neden oldu. Bu temel üzerinde, emperyalizm zincirinin en zayıf olduğu, proletaryanın zaferi için en elverişli koşulların bulunduğu ülkede emperyalist cepheden bir kopma olabilirdi.

Emperyalizm aşamasında, kapitalist ülkelerin ekonomik gelişmedeki eşitsizliği, onları, *politik gelişmede de eşitsizliğe* götürdü. Sınıf çelişkilerinin şiddetlenmesi ülkelere göre değişiyordu. Proletaryanın politik bilinci ve devrimci iradesi ile, onun, köylülüğün başlıca yığınlarını ardından sürüklenme yeteneği de eşit olmayan bir şekilde gelişti. Bu farklı ülkelerde, proletarya devriminin politik öncüllerinin de eşit olmayan bir uygunlukta bulunması demektir.

Emperyalizmde kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik gelişmesinin eşitsizliği yerasından hareket eden Lenin, *ilkın birkaç ülkede, hatta tek bir kapitalist ülkede sosyalizmin zaferinin olanaklılığı, sosyalizmin zaferinin bir anda bütün ülkelerde birden olanaksızlığı konusunda önemli bir tarihsel sonuç* çıkardı. Üstelik, bunun, çok gelişmiş bir kapitalist ülkede olması da gerekli değildi.

Bir tek ülkede sosyalist devrimin zaferi, dünya sosyalist devriminin başlangıcını gösterir. Marx ve Engels, kapitalizmin te-

kel-öncesi döneminde yaşamışlardır. Proletarya devriminin ancak en ileri kapitalist ülkelerde ve aynı zamanda [sayfa 203] zafer kazanacağını düşünüyordular. Marx ve Engels'in vardıkları bu sonuç, tekel-öncesi kapitalizm için geçerli sayılabiliirdi. Ama emperyalist çağda, proletarya devriminin üstünlük sağlayacağı koşullar kökten değişti. Bu konuda Birinci Dünya Savaşı sırasında Lenin şöyle yazıyordu: “Eşitsiz ekonomik ve siyasal gelişme, kapitalizmin mutlak yasasıdır. Böylece, sosyalizmin zaferi, önce birkaç, ya da hatta yalnızca bir tek kapitalist ülkede olanaklıdır.”*

Lenin'in büyük önem taşıyan bu sonucu, farklı ülkelerdeki proleterlerin önüne devrimci bir görüş açısı serdi, onların girişkenliklerini geliştirdi, sosyalizmin kesin zaferine inançlarını pekiştirdi. Sosyalizmin farklı ülkelerde, aynı zamanda başarı kazanamayaacağı olgusu, bir dünya sosyalist ekonomi sistemi bünyesinin nesnel zorunluluğundan ve kapitalist sistem ile sosyalist sistemlerin barış içinde devamlı birarada yaşama olanağından çıkar.

Lenin'in sosyalist devrim konusundaki teorisi, Rusya'da, Lenin'in önderliğinde, Komünist Partinin örgütlediği Büyük Ekim Devriminin zaferiyle tam olarak doğrulanmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, bugün sosyalizmi başarıyla kuran bir dizi Avrupa ve Asya ülkesinin emperyalist sistemden devrimci yolla kopması, sosyalist devrim üzerine Lenin tarafından formüllendirilen teorinin yeni ve parlak bir doğrulanması olmuştur.

2- DÜNYA KAPİTALİZMİNİN GENEL BUNALIMI

Kapitalizmin Genel Bunalımının Niteliği ve Aşamaları

“Esas içeriği, kapitalizmden, Büyük Ekim Sosyalist Devrimiyle başlayan sosyalizme geçiş olan çağımız, iki sistem arasındaki karşılıklı savaşımının, sosyalist devrimlerin ve ulusal kuruluş devrimlerinin, emperyalizmin çöküşünün, sömürge sisteminin tasfiyesinin çağı, yeni halkların [sayfa 204] sosyalizm yoluna girdi-

* Lenin, “Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine”, *Marks-Engels-Marksizm*, Ankara 1990, s. 239-249.

ği çağ, sosyalizmin ve komünizmin dünya çapındaki zaferi çağıdır.”*

1960 Kasımında Moskova’da yapılan işçi ve komünist partileri temsilcileri konferansı bildirisinde formüle edilen bu tez, *kapitalizmin genel bunalımının özünü* ifade eder.

Rusya’da 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, bütün dünyada biricik sistem olmaktan çıkan kapitalizmin genel bunalımının başlangıcı oldu. Dünyanın altıda-birinde, üretim araçlarının özel mülkiyetine değil, sosyalist toplumsal mülkiyete dayanan bir devlet oldu. Rusya’da proleter devrimin zaferi, kapitalizmin sonu ve sosyalizmin zaferi döneminin başlaması demektir. Lenin’in, Birinci Dünya Savaşı sırasında geliştirdiği, emperyalist çağda, sosyalizmin ayrı ayrı ülkelerde aynı zamanda zafere ulaşmayacağı, ama ülkelerin, devrimci yolla dünya kapitalist sisteminden uzun bir dönem boyunca gittikçe kopacağı yolundaki teori tam olarak doğrulanmıştır.

Bundan önceki bölümde, ekonomik bunalımlardan sözemiştik. Kapitalizmde, ekonomik bunalım, aşırı meta üretiminden doğan bunalımdır. O, toplumun politik yaşamında kuşkusuz belirli bir etki yürütmekle birlikte, yalnızca ekonomik alanda gelişir. *Kapitalizmin genel bunalımı*, kapitalist ülkeler yaşamının her alanını, ekonomik alanı olduğu kadar, politik alanı da etkiler; kendi bütünü içinde, kapitalist dünya sisteminden gelen bir bunalımdır; bu, cançekişen kapitalizmle yükselen sosyalizm arasındaki savaşla nitelenen, tüm kapitalist dünya sisteminin bir bunalımıdır. *Kapitalizmden sosyalizme geçiş, kapitalizmin genel bunalımının asıl içeriğidir.*

Kapitalizmin genel bunalımı, üçüncü aşamaya girmiştir. *Birinci aşama*, Birinci Dünya Savaşı sırasında başladı ve özellikle Ekim Devriminden sonra gelişti. *İkinci aşama*; İkinci Dünya Savaşı ve bazı Avrupa ve Asya ülkelerindeki sosyalist devrimler sırasında ortaya çıkmıştır. 50’li yılların ikinci [sayfa 205] yarısında, dünya kapitalizmi, kapitalizmin genel bunalımının yeni, *üçüncü aşamasına* girdi. Bu yeni evrenin özelliği, bir dünya savaşının sonucunda

* *Textes-Programmes de la lutte pour la paix, la démocratie et le socialisme*, Editions en langues étrangères, Moscou, s. 41.

ortaya çıkmaması, iki sistem arasındaki rekabet ve savaşım koşulları içinde, sosyalizmin lehine değişmiş olan güçler oranının ortaya çıkmış olmasındadır.

Kapitalizmin genel bunalımının temel özellikleri şunlardır: gittikçe artan sayıda ülkenin kapitalizmden kopması; sosyalizmle ekonomik rekabette emperyalizmin konumlarının zayıflaması; emperyalizmin sömürge sistemindeki bunalım ve dağılma; tekelci devlet kapitalizminin ve militarizmin gelişmesi nedeniyle emperyalist sistemdeki çelişkilerin keskinleşmesi; iç istikrarsızlık ve üretici güçlerden tam yararlanma olanağının giderek azalması sonucu kapitalist ekonomideki çürüme (üretimi artırma ritimlerindeki yavaşlama, devresel bunalımlar, sürekli düşük üretim, süreğen (*chronique*) işsizlik; emek ve sermaye arasındaki savaşımın keskinleşmesi; kapitalist dünya ekonomisindeki çelişkilerin birdenbire yeğînleşmesi; bütün alanlarda politik gericiğin görülmedik şekilde yeğînleşmesi; bazı ülkelerde burjuva özgürlüklerin terkedilmesi ve faşist rejimlerin kurulması; burjuvazinin derin politik ve ideolojik bunalımı.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde bu özelliklerin nasıl ortaya çıktığını görelim.

Dünyanın İki Sisteme Bölünmesi

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, dünyanın yeniden paylaşılması uğruna savaşımında, emperyalist devletler arasındaki çelişkilerin şiddetlenmesinden doğmuştu. Savaş, emperyalizmi zayıflatmış ve onun cephesini yarmak için elverişli bir ortam yaratmıştı. Bu yarma, dünya emperyalist zincirinin en zayıf halkası, bütün emperyalist çelişkilerin düğüm noktası olan Rusya'da oldu. Rusya'da proletarya devriminden sonradır ki, dünya, kapitalist ve sosyalist sistem olarak ikiye ayrıldı. [sayfa 206]

Sosyalist ekonomi sistemi, kısa sürede, kapitalizme olan büyük üstünlüklerini ortaya koydu. Sanayi üretim hacmi bakımından, Sovyet Rusya, 1937'de, Avrupa'da birinci ve dünyada da ikinci yeri tutmuştu.

İkinci Dünya Savaşı, uluslararası gerici güçlerin kışkırtmasıyla, faşist devletler tarafından patlatıldı: Hitler Almanyası, Japon-

ya ve İtalya. Savaş, faşist saldırganların toptan bozgunu ile sonuçlandı. Ve bu bozgununda kesin rolü Sovyetler Birliği oynadı. Bu durum, bütün dünyada devrimci hareketi ve ulusal kurtuluş hareketini, benzeri görülmedik bir atılıma ulaştırdı. Kapitalist sistemden ayrılan ve bugün bir milyardan fazla insanı, yani dünya nüfusunun üçte-birini içeren Avrupa ve Asya ülkeleri, kapitalist boyunduruktan kurtuldular ve sosyalizmi başarıyla koruyorlar. Bu durum, sosyalizm ve kapitalizm arasındaki güçler oranının, sosyalizm lehine, kapitalizm aleyhine daha da değişmesiyle sonuçlandı.

Böylece, İkinci Dünya Savaşının sonunda, kapitalizmin genel bunalımı daha da derinleşmiştir. Bunalımın ikinci aşaması başlıyordu. Bu, sosyalizmin, bir ülkenin sınırlarını aşması ve bir dünya sistemi haline gelmesinde ifadesini bulur. Sosyalist dünya sistemini oluşturan ülkeler, bugün dünyanın dörtte-birinden fazla bir alanı kaplamaktadır.

Kısa bir sürede, sosyalist dünya sistemi, kapitalizme olan üstünlüğünü göstermiştir. Sosyalist ülkelerin ekonomisi, kapitalist ülkeler ekonomisinden çok daha hızlı tempolarla gelişiyor. Bundan dolayı da 1962'de, sosyalist ülkelerde sınai üretim hacmi, 1937 yılına oranla 7 kat fazla bir artış sağlarken, kapitalist ülkelerin üretimindeki artış 2,5 kat olmuştur.

Burada, kapitalizmin genel bunalımının *üçüncü aşaması* başlıyordu. Bu aşamanın başlıca ayırdedici özelliği, *sosyalist dünya sisteminin, insan toplumunun gelişmesinde, kesin bir etken haline gelmesidir*. Bunun sonucudur ki, kapitalizmin genel bunalımının yeni aşaması, en başta sosyalizmin konumlarının durmadan güçlendiği, emperyalizminkilerin ise gittikçe zayıfladığı iki dünya sisteminin rekabetiyle ayırdedilir. [sayfa 207]

Bunalım ve Emperyalizmin Sömürge Sisteminde Dağılıma

Rusya'daki Büyük Sosyalist Ekim Devriminin etkisiyle sömürge halklarının ulusal kurtuluşları uğruna yürüttükleri savaşım, geniş ölçüde şiddetlenmiş, *emperyalizmin sömürge sistemindeki* bunalım ortaya çıkmıştır. Bu bunalım, emperyalist devletler ile bağımlı ve sömürge ülkeler arasındaki çelişkilerin adamakıllı keskinleşmesiyle açıklanır. Ulusal kurtuluş savaşımının gelişme-

siyle, sömürge ve bağımlı ülkeler, emperyalist boyunduruğu sil-
kip atarlar. Ulusal kurtuluş kuvvetleri doğup gelişmeye başlıyor.
Modern toplumun en devrimci sınıfı olan proletarya, sayı baki-
mından da gittikçe artıyor. Proletarya, sömürgeler nüfusunun baş-
lıca kitlesini oluşturan köylülüğü de emperyalizme karşı savaşıma
sürüklüyor. Çıkarları, yabancı tekellerin egemenliğiyle çatışan bir
ulusal burjuvazinin de büyüdüğü görülmektedir. Birinci Dünya
Savaşında, emperyalist ülkeler, metropoller, savaş siparişleriyle
uğraşmaları nedeniyle, sömürgelerinde hiçbir sanayi ürünü elde
edemiyorlardı. Bu olay, sömürgeleri, kendilerine özgü sanayi, öze-
llikle tekstil sanayilerini hızlandırmak zorunda bırakmıştır. Mev-
cut sanayiler büyütülmüş, yeni fabrikalar ve işletmeler kurulmuş-
tur. Sömürgelerde ekonomik gelişme dolayısıyla ve Büyük Ekim
Devriminin etkisiyle, ulusal kurtuluş hareketi, Birinci Dünya
Savaşından önce bilinmeyen şekil ve oranlara büründü. Bu hare-
keti niteleyen Lenin, şöyle yazıyordu: "... açıktır ki, bu birinci em-
peryalist savaş yüzünden, Doğu, kesin olarak bir devrim hareketine
girmiş ve kesin olarak dünya devrimci hareketinin kasırgasına
sürüklenmiştir."*

Birinci Dünya Savaşından sonra, dünyada hemen hemen
hiçbir sömürge ya da bağımlı ülke yoktu ki, emperyalizme karşı
azçok başkaldırmamış olsun. Ulusal kurtuluş hareketi, özellikle
Çin'de büyük bir yaygınlık kazandı. 1924'te, halkın anti-emperya-
list ve anti-feodal devrimi orada başladı ve ardışık devrimci savaşlar
şeklinde devam etti. Bu devrim, Çin [sayfa 208] Komünist Partisinin
önderliğinde, halk kurtuluş ordusunu yarattı ve ülkenin bazı böl-
gelerinde sovyetler iktidarı kuruldu. Hindistan'da, Endonezya'da
ve diğer ülkelerde de güçlü ulusal kurtuluş hareketleri başladı.
Emperyalizme-karşı baskı altındaki halkların ulusal kurtuluş ha-
reketlerinin yönetici gücü, köylü yığınlarını, burjuvazinin demok-
ratik unsurlarını, vb. kendi çevresinde toplayan işçi sınıfıdır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, birçok sömürge ve bağımlı
ülke halkları, sömürge rejiminden kendilerini kurtararak, bağım-
sız gelişme yoluna girdi, artık emperyalizmin sömürge sisteminin
parçalanması başlamıştı. Çin, Kore, Vietnam halklarının kahra-

* V. Lenin, *Œuvres*, Paris-Moscou, c. 33, s. 514.

manca savaşı, yabancı emperyalistlerin ve sömürücü sınıfların egemenliğinin tasfiyesi ve halk demokrasilerinin kuruluşu ile sonuçlandı: Çin Halk Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Vietnam Demokratik Halk Cumhuriyeti.

1947'de, ulusal kurtuluş hareketinin etkisiyle, İngiliz emperyalizmi, Hindistan'ın politik bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Hindistan'a koşut olarak, Endonezya, Birmanya, Seylan vb. de bağımsız gelişme yoluna girdiler. Birçok Doğu Arap ve Afrika ülkesi de savaştan sonra, ulusal bağımsızlıklarını kazandılar. İkinci Dünya Savaşından bu yana, 1.500 milyondan fazla insan, sömürge ve yarı-sömürge boyunduruğunu silkip attı. 1964'te sömürge-ler, dünya nüfusunun %1,3'ü olarak hesaplanıyordu. 1919'da bu oran %69,2 idi. Bu durum, utanç verici sömürge sisteminin çöküşünü kanıtlar.

Sömürge boyunduruğundan kurtulan ülkeler, kapitalist ya da kapitalist olmayan gelişme yollarından hangisini izleyecek? Halkların en önemli sorunlarından biri budur.

Kapitalizm, bu halklara ne verebilir?

Kapitalizm, halk için ıstırap yoludur. Bu yol, ekonomide hızlı bir ilerleme sağlamaz, sefaleti ortadan kaldırmaz. Kapitalist anlamda kırnın gelişmesi, köylülüğü daha da yoksullaştırıp yıkıma sürükleyecektir. İşçinin yazgısı, ya kapitalistleri zenginleştirme uğruna ağır koşullarda çalışmak, ya da işsiz [sayfa 209] ordusunun toplamını kabartmak olacak. Küçük-burjuvazi, büyük sermayeye karşı rekabet içindeki savaşında ezilecek. Kültür ve eğitim kitlelere erişemeyecek. Aydın, yeteneğini satmak zorunda kalacak.

Sosyalizm, bu halklara ne verebilir?

Sosyalizm; halkları özgürlüğe ve mutluluğa götüren yoldur. Hızlı bir ekonomik ve kültürel atılım sağlar. Bir kuşak süresince, geri bir ülkeyi, sanayi ülkesine dönüştürür. İnsanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılması, toplumsal eşitsizliğe son verir. İşsizlik, tamamıyla kaybolur. Sosyalizm, köylülere, işletmeleri için toprak sağlar, işletmelerini geliştirmekte onlara yardım eder, onları kendi isteklerine göre kooperatiflerde birleştirir, emirlerine en modern tarım aletlerini ve öncü tarım bilimini verir. Sosyalizm, işçi sınıfına ve tüm emekçilere yüksek bir maddi ve kültürel düzey sağlar.

Halklar, izleyecekleri yolu, kendileri seçmelidir. Bugünkü dünya arenasındaki güçler oranı ve sosyalist sistemin güçlü desteğinden gerçek yararlanma olanağı karşısında eski sömürge halkları, sorunlarını kendi çıkarlarına çözebilirler. Seçme ve tercihleri; sınıflar arasındaki güçler oranına bağlıdır. Kapitalist olmayan gelişme yolu, işçi sınıfı savaşımının, halk yığınlarının genel demokratik hareketinin sonucudur ve ulus çoğunluğunun çıkarlarına uygun düşer.

Sömürgecilik, ezilen halkların ulusal kurtuluş hareketleri sonucunda yıkıldıysa da henüz tam olarak yokolmuş değildir.

Günümüzde, sömürgeciler, yalnız açık silahlı savaşım ile değil, bağımsızlıklarına kavuşmuş olan ülkelerde, bu ülkeleri ekonomik ve politik bağımlılık altında tutabilmek için gizli sızma yollarına da başvuruyorlar.

Bugün sömürgeciliğin başlıca kalesi ABD'dir. Başta bu devlet olmak üzere, emperyalistler; eski sömürge halklarını sömürmeye devam edebilmek için umutsuz bir çaba harcıyorlar. Bunun için de, yeni yeni yöntemler ve yeni yeni şekiller kullanıyorlar. Tekeller, Latin Amerika, Asya ve Afrika [sayfa 210] ülkelerinde ekonomik ve politik kilit noktalarını ellerinde tutmaya uğraşıyorlar. Onlar için sözkonusu olan; özgür ülkeler ekonomisinde eski konumlarını sürdürmek ve ekonomik "yardım" bahanesiyle bu ülkeleri askeri bloklara sürüklemek, oralarda askeri diktatörlükler kurmak, bu ülkelerin toprakları üzerinde askeri üsler tesis etmektir.

Sömürge sisteminin parçalanması, kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik güçlüklerini kaçınılmaz olarak artırır ve emperyalizmin temellerini sarsar.

Sömürgeciliğin topyekün iflası kaçınılmazdır. Ulusal kurtuluş hareketlerinin etkisiyle, sömürge köleciliği sisteminin yıkılması, *tarihsel sonucu bakımından, dünya sosyalist sisteminin oluşmasından sonra ikinci yeri alır.*

Pazarlar Sorununun Vahimleşmesi Süreğen İşsizlik ve Düşük Üretim Kapasitesi

Kapitalizmin genel bunalımının belirleyici çizgilerinden biri,

pazarlar ve sermaye yatırım alanı sorununun ağırlaşmasıdır. Pazarlar sorununun bu ağırlaşması, her şeyden önce, üretimin gelişmesiyle metaları satma olanakları arasında giderek artan dengelessness'ten ileri gelir. Rusya gibi bir ülkenin, kapitalist genel bunalımının ilk aşamasında kapitalist sistemden kopması, pazarlar ve sermaye yatırım alanları için kapitalistler arasında yürütülen savaşı yegınleştirmişti. Kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşamasında sosyalist dünya sisteminin şekillenmesiyle, kapitalizm, geniş pazarlar ve sermaye yatırım alanlarını kaybetti.

Sosyalist dünya ekonomi sisteminin oluşumu, sosyalist dünya pazarının yaratılmasına vardı. Şimdi, dünya arenasında birbirine karşıt iki pazar ortaya çıkmıştır: sosyalist ülkeler pazarı ve kapitalist ülkeler pazarı.

Bir yandan kapitalist sömürü alanının daralması ve emperyalist sömürge sisteminin dağılması, bir yandan da emekçilerin durumunun kötüleşmesi ve ekonominin askerileştirilmesi, kapitalist dünya pazarının çelişkilerini, [sayfa 211] bugün özellikle keskinleştirmiştir.

Az gelişmiş ülkelerdeki gelişen kapitalizmin rekabeti, pazarlar için savaşımın artmasının bir başka nedenidir. Bu ülkeler, gelişmiş sanayi ülkeleriyle gittikçe daha çok rekabet etmeye başladılar. Bu rekabet, özellikle hafif sanayi maddeleri alanındadır.

Pazarlar ve sermaye yatırım alanı için sürdürülen savaşım, giderek, kapitalist tekel gruplarıyla emperyalist devletler arasında çatışmalara neden olur.

Pazarlar ve sermaye yatırım alanı sorununun ağırlaşması ile, *sanayi işletmelerinin süreğen düşük-kapasite ile çalışmaları ve salgın işsizlik* birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

Kapitalizmin gelişmesinin tekel-öncesi döneminde, kitlesel düşük-kapasite, ancak ekonomik bunalımlar döneminde, vardı. Bugün, emperyalizmin genel bunalımı döneminde, düşük-kapasite, sürekli bir olgu haline geldi, yani süreğen bir nitelik aldı. Böylece, 1925-1929 atılım döneminde, ABD'de transformasyon sanayii potansiyelinin yalnızca %80'i, 1930-1934'te %60'ı, 1964'te Amerikan çelik potansiyelinin yalnızca %80'i kullanılıyordu.

Sanayi işletmelerinin bu süreğen düşük-kapasitede kalması kapitalizmin genel bunalımı döneminde işsizliğin farklı bir nite-

liğine tekabül eder; bundan önceki yıllarda işsizler ordusu ne kadar artarsa artsın, işsizlik bunalımın toparlanma ve atılım döneminde yeniden eritilebiliyordu. Kapitalizmin genel bunalımı döneminde ise, işsizler ordusu sürekli ve yığınsal hale gelir. Resmi istatistiklere göre, işsizlerin toplam faal nüfusa oranı 1963'te: Kanada'da %5,5; Danimarka'da %4,3; İngiltere'de %2,6; Amerika'da %5,7'dir.

Birçok ülkede kitle halinde işsizlik, ulusal bir felakettir. Resmi istatistiklere göre, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa, Japonya ve Avustralya gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde mevcut 85 milyon sanayi işçisinin, 8-10 milyonu, tam işsizdir. Ortalama, her dokuz işçiden birinin işsiz olduğu anlaşılıyor. Azgelişmiş ülkelerde, emperyalizm, miras olarak, diğer sorunlar yanında, işsizlik sorununu da bırakmıştır. [sayfa 212]

Kapitalist Çevrimde (Cycle) Değişme

Çevrimin (cycle), bir ekonomik bunalımın başlangıç dönemi ile bunu izleyen ekonomik bunalımın başlangıç dönemi arasındaki süre olduğunu anımsayalım. Çevrim, dört evreyi içerir: bunalım, çöküntü, toparlanma ve atılım.

Kapitalizmin genel bunalımı, kapitalist çevrimde değişimleri de birlikte getirir: çevrim süresi kısalır. Bu da bunalımları sıklaştırır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşından önce, ekonomik bunalımlar, her 8-12 yılda bir meydana gelirdi. İki Dünya Savaşı arasında, 1919 ile 1938 yılları arasında, üç ekonomik bunalım yani 6-7 yılda bir bunalım oldu. Aynı zamanda bunalım ve çöküntünün evreleri daha uzundu, gönenç evresi daha kısaydı. Eskiden bunalımlar, 1,5-2 yıl sürerdi, 1929-1933 bunalımı dört yıldan fazla sürdü. Ensonu, kapitalizmin genel bunalımı döneminde ise ekonomik bunalımlar gittikçe sıklaşmıştır.

Örnek olarak, kapitalist dünya sanayi üretiminin hemen hemen yarısını elinde tutan bir ülke olan ABD'yi alalım. İkinci Dünya Savaşından sonra, 1948'den itibaren ABD, öylesine bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kaldı ki, bu ekonomik bunalımın yaralan, 1949 yılı boyunca ciddiyetini korumuştur. 1953 yılının ikinci yarısında yeni bir ekonomik bunalım başladı. Bu, sanayi üretim

hacminin gerilemesine, siparişlerin azalmasına, işsizliğin yaygınlaşmasına, stokların kabarmasına neden oldu. 1954'te bunalım devam ediyordu. 1957 ortalarında, ABD'de fazla üretim nedeniyle yeni bir bunalım patlak verdi. Bu da 1958'e kadar yoğunlaşarak sürdü. İlk yarısında, 1957'ye oranla, dökme demir üretimi %38,3'e; çelik üretimi %36,5'e; turizm otomobilleri üretimi %33,6'ya düşmüştü. Amerika Birleşik Devletleri'ni kasıp kavuran ekonomik bunalım, diğer kapitalist ülkelere de yayıldı.

1957-1958 bunalımı, Amerikan sanayisinde uzun bir atılım dönemine fırsat vermedi. İki yıl ancak geçmişti ki, ABD; 1960'ta yeni bir bunalıma sürüklendi. Bu ekonomik bunalım [sayfa 213] da 1961'e kadar sürdü.

Böylece, ABD ekonomisi, savaş sonrasında, daha şimdiden dört ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Alışlagelen çevrim evrelerinin sırasının, eskisi gibi olmadığını ve bazı evrelerin yok olduğunu belirtelim. Örneğin, bunalımdan toparlanmaya geçiş durumu, sık sık çöküntü evresine uğramadan ortaya çıkar ve toparlanmanın sonu, çok kez atılım evresine değil, yeni bir bunalıma varır. Birçok durumda bunalıma geçiş birdenbire değil, uzun bir durgunluk döneminden sonra olur. Bunalım, geçmiştekinden daha yavaş gelişmektedir. Borsacıların ve bankacıların iflasları eskiden olduğu kadar, açık-seçik bir biçimde belirgin değildir. Savaş sonrasındaki bunalım süresi, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki kadar uzun değildir.

Savaş-sonrası dönemde, kapitalist çevrimdeki bütün bu değişiklikleri nasıl açıklamalı? Bu, en başta, kapitalist sistemin, bütün ülkelerde, bazı sektörlerde yayılan süregelen bir durgunluk ve gerileme dönemine girmiş olması ve zaten gelişmenin genel tempolarının yavaşlaması olgusuyla açıklanmalıdır.

Savaştan sonraki dönemde, kapitalist çevrimi değiştiren başka etkenler de vardır.

1- *Ekonominin askerileştirilmesi*. Bunun kapitalist çevrimin oluşumu üzerinde çifte ve çelişik etkisi vardır. Bir yandan askeri malzeme üretimine bağlı sanayi dallarını zaman zaman atılım durumuna iter, bir yandan da kapitalist yeniden-üretim çelişkilerini şiddetlendirerek daha da derin bir bunalımın koşullarını yaratır.

2- *Tekelci devlet kapitalizmi*, kapitalist çevrimin evrimi üzerinde belli bir ölçüde etki yapar. Bu, tekellerin çıkarma çalışan devletin ekonomik ilişkilere katılması (sanayi ve tarım ürünleri satın almak, devlet hazinesinden yardım ve kredilerle tekelleri desteklemek vb.) demektir, ki bu da üretimde belli bir büyüme ve sabit sermayenin yenilenmesine neden olur. Tekelci burjuvazi ekonomik bunalımların yıkıcı sonuçlarını hafifletmeye çalışmak için güdümlü ekonomi [sayfa 214] sistemine başvurur. Kapitalist çevrime müdahale etmesine karşın, tekelci devlet kapitalizmi, fazla üretimden doğan ekonomik bunalımları ortadan kaldıramaz.

3- *Bilimsel ve teknik ilerleme* de kapitalist çevrimin oluşumunu etkiler. Bu da sabit sermayenin içten yıpranmasının hızla ortaya çıkması demektir. Bu nedenle, bunalım zamanında sermaye yatırımları her ne kadar azaltılabilirse de gene de nispeten yüksek düzeyde tutulmasına çalışılır ki, bu da geçmişe bakarak çevrimin seyrinde, az da olsa, farklı çelişkilerin çıkmasına neden olur.

4- *Kapitalist ülkelerde sınıf savaşımının çevrim üzerindeki etkisi* önemli şekilde artmıştır. Sınıf savaşımında, işçilerin başarıları arttıkça, burjuvazinin işçilere tanımak zorunda kaldığı ekonomik ödünler de o oranda artar. Bu durum, iç pazanın genişlemesine yaradığı gibi, bir dereceye kadar da, fazla üretimden doğan bunalımın ağırlaşmasına engel olur.

5- *Sömürge sisteminin parçalanması* da kapitalist çevrimi etkiler. Bu durum, politik bağımsızlığını elde eden ülkelerin, ekonomik bağımsızlıklarını uğruna savaşım vermeleriyle açıklanır. Oysa, ekonomik bağımsızlık, sanayileşmeden geçer. Bugün az gelişmiş ülkeler, kapitalist ülkeler tarafından, özellikle de Batı Avrupa ülkeleri tarafından ihraç edilen donatım malzemelerinin hemen hemen yansını emiyor. Bu, Batı Avrupa ülkelerinde makine imali sanayinde üretimin artmasına neden olmuştur ve böylece, savaş sonrasında kapitalist çevrimin değişmesinde etkili olmuştur.

Bugün için kapitalist çevrimde etki yapan etkenlerin bazıları bunlardır. Bu yüzden kapitalist ülkeler ekonomisi, savaş sonrası dönemde daha sık bunalımlarla karşılaştı, ama bu bunalımlar 1929-1933 bunalımı kadar derin olmadı.

Süreğen düşük üretim, sürekli yığınsal işsizlik, gittikçe sık-

laşan ekonomik bunalımlar, günümüz kapitalizminin kendi derinliklerinde gelişen büyük üretici güçlerden yararlanacak durumda olmadığını kanıtlamıştır. Kapitalizm insanlığın ilerlemesinde büyük bir engel haline gelmiştir. [sayfa 215]

Kapitalizm, ekonomik ve politik çelişkilerini, silahlanma yarışını ve ekonominin askerleştirilmesiyle çözmeye çalışıyor.

Ekonominin Askerleştirilmesi ve Emekçilerin Durumunda Kötüleşme

Ekonominin askerleştirilmesi, sanayinin önemli bir kesiminin savaş ve savaş malzemesi üretimine dönüştürülmesi demektir. Geniş ölçüde maddi değerler, stratejik malzeme stoğu şeklinde atıl duruma sokulmaktadır. İkinci Dünya Savaşından önce, Amerika Birleşik Devletleri'nde, doğrudan doğruya savaş için ayrılan para, bütçe giderlerinin %14'ünü oluştururken, 1953'ten bugüne kadar federal bütçenin üçte-ikisine ulaşmıştır. Büyük Britanya'da ve Fransa'da, askeri giderler, savaş sonrasında tüm bütçenin üçte-birini eritmiştir.

Ekonominin askerleştirilmesi, silahlanma yarışını, savaş tehlikesi yaratıyor. Bunun içindir ki, Sovyetler Birliği, barış-sever bütün insanlık, *genel ve tam silahsızlanma uğruna* sonuna kadar savaşım vermektedir. Emperyalist devletler, genel ve tam bir silahsızlanmayı istemiyorlar. Neden? Çünkü, silahlanma yarışını, tekellerin kârlarını geniş ölçüde kabartıyor. Amerikan tekellerinin 1938'de, 3,3 milyar olan kazançlarının 1962'de 51 milyar aşması, yani 15 kat fazla bir artış, işte böyle olmuştur.

Bundan başka, kapitalizmin ideologları, ulusal ekonominin askerleştirilmesinin ve silahlanma yarışının, kapitalist ekonomiyi ekonomik bunalımlardan ve işsizlikten korumasını desteklemektedirler. Gerçekte ise, üretim olanaklarıyla nüfusun düşük alımgücü arasındaki dengesizliği artıran ekonominin askerleştirilmesi, kaçınılmaz olarak, yeni ve daha derin bir ekonomik bunalıma yolaçıyor.

Silahlanma yarışını, işçi sınıfının ve bütün çalışan sınıfların omuzlarına bindirilen ağır bir yükür. Örneğin, Birleşik Amerika'da 1913-1914 bütçe döneminde, nüfus başına düşen askeri gider 3,5

dolara çıkmıştı. Bu miktar, 1929-1930'da [sayfa 216] 7 dolara; 1954-1955'te 250 dolara yükseldi, yani bu dönem için 70 kattan fazla bir artış. İngiltere'de 1913-1914 bütçe döneminde nüfus başına düşen askeri gider 1,7 sterlin iken, 1954-1955'te bu miktar 29,3 sterline çıkmıştır. Bu muazzam giderler, dolaylı ve dolaysız vergi artışlarıyla karşılanır. Amerikan halkından 1959-1960 bütçe döneminde alınan yalnızca dolaysız vergi, 1937-1938'de alınandan hemen hemen 15 kat fazladır. İngiltere'de aynı dönemde dolaysız vergilerin, artışı 3 kat; Fransa'da 3 kat; İtalya'da 2 kat olmuştur.

Savaş-sonrası dönemde, silahlanma yarışı, kapitalist ülkelerde enflasyonu artırdı. Bu yüzden kağıt paranın satın alma gücü birden düştü. Birleşik Amerika'da, 1958 başında, dolaşımda bulunan paranın kitlesi 27,4 milyar dolara yükselmiştir. Oysa, 1937 yılında, dolaşımda bulunan para kitlesi 5,6 milyardı. İngiltere'de 1958'e doğru, kağıt para olarak, dolaşımda 1 milyar 850 milyon sterlin vardı. Bu miktar, 1937'de 460 milyon sterlini. İtalya'da 1937'de 18 milyar liret olan dolaşımdaki kağıt para miktarı, 1958'de astronomik bir rakam olarak görülen 1.852 milyar lirete varmıştır.

Mali yüklerin ve enflasyonun ağırlaşmasına karşın, tekel-ler, nominal ücretlerin “dondurulmasını”, yani onun aynı düzeyde tutulmasını sağladılar. Bu durum, gerçek ücretin azalmasına ve emekçilerin durumunun ağırlaşmasına varır. Emekçiler, kapitalist boyunduruğa karşı savaşımı yeğinleştirirler. Grev hareketinin yaygınlaşması, bunun açık kanıtıdır. Resmi rakamlara inanılacak olursa –kuşkusuz, gerçek durumun altında gösterilmişlerdir– 11 ülkede (Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, Federal Almanya, Japonya, Kanada, Avusturya, İsveç, Belçika, Hollanda, Arjantin) savaş-öncesi (1930-1939) ile savaş sonrası (1945-1954) karşılaştırılınca grevlerin sayısı 76.000'den 101.000'e, grevci sayısı da 21 milyondan 73 milyona, ve grevlerden dolayı kaybedilen iş-günü toplamı ise 240 milyondan 672 milyona yükselmiştir.

Ama, proletaryanın sınıf savaşımı yavaşlamıyor, günden güne genişliyor. Böylece, 1961 yılında 50-53 milyon olan grevci sayısı, 1963'te 58 milyonu aştı. [sayfa 217]

Savaş-sonrası dönemde, kapitalist ülkelerin işçi sınıfı, ekonomik savaşım ayrımı yapılmadan, savaş-öncesindekilerden daha kararlı olarak, hatırı sayılır ülkelerin temel dış ve iç politika sorun-

lanna müdahale etmiştir; bugün de emekçilerin barış ve demokratik özgürlükler uğruna giriştikleri savaşlarda ön safta yürümektedir.

Güçü ve hayatıyeti, çağdaş dönemin deneyimiyle de doğrulanan marksist-leninist teoriye dayanan proletaryanın sınıf savaşımını, komünist partiler ve işçi partileri yönetiyor.

Günümüzde, bilimsel sonuçların doğruluğu, kapitalizmle bağlarını ebediyen koparmış olan insanlığın üçte-birinin deneyimiyle tanıtlanmıştır. Bu durum, kapitalizmin, zorunlu olarak, yerini, yeni bir rejime, sosyalizme bırakması gerektiği anlamına gelir. İşçi sınıfına, bütün emekçilere, kesin özgürlüğü yalnızca sosyalizm getirebilir. Emekçiler de kendi emeklerinin bütün ürünlerinden ancak sosyalizmde yararlanabilirler.

Ulusun Çıkarları ile Tekeller Arasındaki Çelişkilerin Yeğînleşmesi

Günümüzde, emperyalist ülkelerdeki tekelci burjuvazinin çıkarları, yalnızca proletaryanın çıkarlarına değil, ulusun çıkarlarına da ters düşer.

Tekelci sermaye, işçi sınıfı üzerindeki sömürsünü olduğu kadar, köylü ve zanaatçılar üzerindeki sömürsünü de artırır. Kapitalizmin bugünkü genel bunalımı aşamasında köylülüğün ve kiracı çiftçinin durumu da büsbütün kötüleşmektedir. Amerikan tekellerinin körüklemesiyle ortaya çıkan fiyat yükselmesi sonunda, 1959'da, Amerikan çiftçileri, satın aldıkları metalara 1950'ye bakarak %12 fazla ödemek zorunda kalmışlardır. Oysa, aynı dönemde tarım ürünlerinin fiyatı, %7 düşmüştü. Sanayi ürünlerinin fiyatlarıyla tarım ürünlerinin fiyatları arasındaki, tekelci sermayenin hizmetinde olan devlet tarafından yükletilen borçlarla mali yükler arasındaki farklılaşma, çiftçileri yığın halinde yıkıma sürüklemiştir. [sayfa 218] ABD'de her yıl 150.000 çiftçi yıkıma uğrar ki, bunlar da işsizlerle tarım işçileri ordusunun sayısını kabartır. Fransa'da 1954 ve 1962 arasında 242.000 işletme "ortadan kalkmış"tır. Latin Amerika ülkelerinde, birçok Asya ve Afrika ülkelerinde köylülerin durumu çok kararsızdır.

Tekellerin çıkarları, yalnızca emekçilerin çıkarlarıyla değil,

tekelci olmayan küçük ve orta burjuvazinin çıkarlarıyla da çatışır. Devletle birlikte tekelci sermaye, küçük ve orta kapitalistleri kazançlarından yoksun bırakarak, onları yıkıma zorlayarak, artı-değeri kendi yararına yeniden bölüşmek için, vergi politikasından, mali politikadan, tarifeler politikasından ve fiyat politikasından yararlanır.

Küçük-burjuva ve diğer orta tabakaların çıkarları, işçi sınıfının çıkarları gibi, tekelci burjuvazinin, onun siyasal partilerinin ve tekellerin çıkarlarını savunma görevini üzerine alan devletin çıkarlarıyla gittikçe artan bir çatışmaya girer. Bu nedendir ki, işçi sınıfının, köylülüğün, aydınların, küçük ve orta kent burjuvazisinin, tekeller egemenliğini sona erdirmekte çıkarları vardır. Koşullar, bütün bu güçleri biraraya getirmeye elverişlidir.

Ulusal güçlerin tekellere karşı birliği, günümüz koşullarında, barış ve ulusal bağımsızlık, demokrasinin savunulması, ekonominin kilit noktalarının ulusallaştırılması ve bu kilit noktalarının demokratik yönetimi uğruna savaşım temeli üzerinde, ekonomiyi halkın hizmetine koyarak, gerçekleştirilebilir.

Tekellerin boyunduruğuna karşı savaşımında ön safta bulunan komünist partiler ve işçi partileri, geniş halk yığınlarını biraraya getirmeye ve bu savaşımında onlara kılavuzluk etmeye çalışıyorlar.

Kapitalist Ülkeler Arasındaki Çelişkilerin Keskinleşmesi

İkinci Dünya Savaşı, kapitalist ülkeler arasındaki eşit olmayan gelişmeyi daha da çarpıcı hale getirdi. Hitler Almanyası, Japonya ve İtalya, tam bir askeri bozguna uğratıldı; [sayfa 219] bu ülkelerin ekonomisi adamakıllı zayıfladı. Düşman istilasına uğrayan Fransa, İkinci Dünya Savaşında büyük kayıplara uğradı. İngiltere'de ağır bir darbe yemiştir. Bütün bu kanşıklıklar içinde zenginleşenler yalnızca Amerikan tekelleri olmuştur. 1948 yılında kapitalist dünya sanai üretiminin %56,6'sını ABD; %11,5'ini İngiltere; %4'ünü Batı Almanya; %4'ünü Fransa; %3,5'ini Kanada; %2'sini İtalya, ve %1,5'ini de Japonya üretiyordu. O zamandan beri, kapitalist dünyadaki güçlerin oranında önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Bütün bu değişiklikler nasıl açıldılar?

Birincisi, gerek üretimde ve gerek ticaret alanında, ABD, kapitalist dünya içindeki mutlak üstünlüğünü kaybetti. Dünya sınai üretimindeki payı, 1964'te %44,5 idi, yani 1948 yılına oranla %10 düşme olmuştu. Aynı yıllar arasında, ihracat %23,4'ten %17'ye; altın rezervi ise %74,5'ten %35'e düşmüştür. Sonuç olarak, ABD, kapitalist devletler arasında, hemen hemen, İkinci Dünya Savaşından önceki yerini almış bulunuyor.

İkincisi; İngiltere ve Fransa'nın durumlarında çarpıcı bir zayıflama olmuştur. Bu devletler, sömürgelerini, kesinlikle kaybediyorlar. Ve dünya sınai üretiminde savaştan önceki konumlarına ulaşmaya da güç yetiremiyorlar. 1937 yılında İngiltere ve Fransa, kapitalist dünya sınai üretiminin %18,5'ini üretiyordu. 1964'te ise kapitalist dünya sınai üretimindeki payları ancak %13,4'tü.

Üçüncüsü, yenilen ülkeler, özellikle Batı Almanya ve Japonya, önemli ilerleme gösterdiler. Her iki ülke ve bu arada İtalya, kapitalist dünya sınai üretiminin, yaklaşık olarak %17'sini elde etmektedirler. Bu oran, İkinci Dünya Savaşı öncesindekinden fazladır.

Ekonomik güçler oranındaki değişme, emperyalist ülkeleri bir pazarlar savaşımına sürükledi.

Ekonomik bakımdan önde gelen ABD, diğer kapitalist ülkeleri kısmen ya da tamamen kendine bağımlı kılmak için, bütün gücünü ortaya koyuyordu. Savaş-sonrasının ilk yıllarında, kapitalist dünya pazarlarının büyük bir kesimi üzerinde [sayfa 220] egemenlik kurmakta başarı sağlamıştı. Ama Batı Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya ekonomilerini yeniden kurunca, ABD ile dünya pazarları üzerinde rekabete başladılar. Bu durum, ABD ile İngiltere, Batı Almanya vb. tekeli grupları arasındaki pazarlar savaşımını şiddetlendirmekte etkili oldu. ABD'nin pazar, hammadde kaynakları ve nüfuz alanları uğruna savaşımı, Avrupalı emperyalistlerin artan direnişleriyle karşılaştı. Batı Avrupa tekelleri, yüksek kârlarının tehlikeye girmesini istemiyorlardı.

Tekeller arasındaki savaşım, kapitalist ülkeler arasındaki çelişkilerin yeğînleşmesine yolaçtı.

ABD ile İngiltere arasındaki çelişki, emperyalistler arasında mevcut olan derin çelişkileri gösterir. ABD tekeli sermayesi, İngiltere'nin geleneksel pazar ve nüfuz bölgelerine karşı saldırgan-

liğa başladı. ABD; İngiltere'nin dominyon ve sömürgeleriyle artan ekonomik ilişkilerini yıkmaya çabasına koyuldu ve belli bir ölçüde başarı da sağladı. ABD ile İngiltere arasında dış ticaret alanında olduğu gibi, hammadde kaynaklarına sahip çıkma uğruna yürütülen savaşım da yeğınleşti.

ABD ile Fransa arasındaki çelişkiler de yeğınlığını artırıyor. Birçok Amerikan tröstü, işletmelerini Fransa'da kurmuşlardır. Rekabet, dış ticaret alanında da gittikçe yoğunlaşıyor. ABD, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki geleneksel pazarlarına karşı saldırısına geçti. ABD'nin bu ülkelerdeki pazarlar üzerine Fransa'nın yerini alma eğilimi düpedüz açığa çıkmıştır.

Çoğunlukla ulusal kurtuluş hareketinin "koruyucuları" maskesi ardında iş yapan ABD'nin sözü geçen çevreleri, aslında Güney Vietnam'da olduğu gibi, Kuzey Afrika ülkelerinde de, Fransız üstünlüğü yerine ABD tekellerinin egemenliğini kurma girişimi içindeydiler. ABD'nin bu eğilimi, Fransa'nın egemen çevrelerini epeyce kaygılandırdı.

Emperyalist ülkeler arasındaki çelişkilerin daha da keskinleşmesi, Batı Almanya ve Japonya'nın ekonomik gücünün büyük ölçüde artmasından doğmuştur. Savaşın bitiminden bu yana, ABD, Batı Alman tekellerini kendi denetimi altında [sayfa 221] tutmaya, Batı Almanya'nın en önemli ekonomik dalları içinde sağlam konumlar elde etmeye uğraşmıştı. İngiltere de aynı amaçta onlardan geri kalmadı. Bununla birlikte, ABD de, İngiltere de, Batı Almanya ekonomisinde kendi egemenliklerini kurmayı başaramadı. Kendi sanayi potansiyelini hızla artıran Batı Alman tekelleri, geniş bir yayılma programını uygulama alanına koydular. İkinci Dünya Savaşını izleyen ilk yıllarda, Batı Almanya, ihracat alanında, kapitalist ülkelerin en sonunda yer alıyordu; şimdi dünyada ikincidir.

Emperyalistler arasındaki çelişkiler uzlaşmaz karşıt ve bağdaşmaz çelişkilerdir. Daha önce Lenin, kapitalist kamptaki çelişkilerin, raslansal uyumsuzluklar değil, "emperyalist ülkeler arasındaki ekonomik çıkarlar birliğinin derin, kökten bir bozulması..." olduğunu, kapitalist devletler ittifakının ise, "... komşusundan birşeyler aşırıya çalışın üçkağıtçıların ortaklığı" olduğunu belirtiyordu.*

Emperyalistler arasındaki çelişkiler, kapitalizmin temel

çelişkisinden gelmektedir. Bu, üretimin toplumsal niteliği ile emek ürünlerine sahip olmanın özel kapitalist biçimi arasındaki çelişkidir. Emperyalistleri bölen çelişkileri ortadan kaldıracı anlaşımlar, birleşmeler, uzlaşmalar yoktur.

Çağımızın başlıca çelişkisi olan ilerleyen sosyalizm ile cançekişen kapitalizm arasında savaşım, kapitalist kampta mevcut olan çelişkileri ortadan kaldırmaz. Çağımızın bu başlıca çelişkisi, emperyalistlerarası ilişkiler üzerinde ikili etki yapar. Bir yandan kapitalist ülkeleri birleşmeye isteklendirir, üzerinde NATO, SEATO, CENTO gibi askeri blokların oluştuğu temeli yaratır, ve emperyalistler arasında silahlı çatışma gelişiminin temel sorunlarını üzerinde, kapitalist ülkeler arasında yeni çatışma ve çelişki kaynakları yaratır.

Emperyalistlerarası çelişkilerin kaçınılmaz olarak bir dünya savaşına varması gerekmez. Kapitalizm dünyada egemen güç iken, emperyalistleri bölen çelişkilerin ve ülkeler arasında güçler dengesinin bozulmasının sonu, kesin olarak dünya savaşlarına varırdı. Günümüzde, kapitalizm, dünyanın [sayfa 222] biricik politik sistemi değildir. Bugün artık insanlığın gelişmesinin kesin bir etkeni haline gelen sosyalist dünya sistemi vardır. Başta sosyalist dünya sistemi olmak üzere, birleşmiş barış güçlerine, saldırgan güçleri dizginleme, dünya savaşını toplum yaşamından kovma olanağı veren yeni bir tarihsel durum yaratılmıştır.

*

Böylece, ücretli emeğin sömürülmesi üzerine kurulan kapitalist üretim tarzını incelemiş bulunuyoruz. Kapitalist rejimde, özellikle onun en yüksek gelişme aşamasında, emek ile sermaye arasındaki, metropollerle sömürgeler arasındaki ve emperyalist devletler arasındaki çelişkiler son derece yeğınleşmiştir. Bu çelişkilerin yeğınleşmesi kapitalist dünyayı, yeni yeni ekonomik ve toplumsal karışıklıklara ve eninde sonunda da kapitalizmin yerine devrime dayalı sosyalizmi koymaya götürecektir.

Marx'ın 100 yıl kadar önce vardığı sonucu bugünkü gerçeklik daha iyi doğruluyor: kapitalist üretim tarzı, tarih tarafından mahkum edilmiştir. [sayfa 223]

* V. Lenin, *Œuvres*, Paris-Moscou, c. 31, s. 484.